

Anmeldelser

Jens Henrik Koudal:
For Borgere og Bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660-1800
København

Museum Tusulanums Forlag, 2000. 836 s. ill. ISBN 87-7289-548-9 Kr. 456,-.

Henrik Koudals disputats er en fremragende og skelsættende monografi om en central institution i Danmark, som her i landet ikke hidtil har været genstand for omfattende musikvidenskabelige studier. Stadsmusikantvæsenet fandtes i det meste af Europa siden middelalderen. Det bestod i organiseringen af byernes verdslige musikliv med forbillede i håndværkernes laugsvæsen og etableredes i Danmark som en tysk impuls i løbet af 1500-tallet. Bag hovedprincippet gemmer sig naturligvis talrige lokale varianter, og bogens formål er at vise, hvilken slags stadsmusikantvæsen Danmark fik, og hvad den særlige danske model kom til at betyde for musiklivet. Allerede bogens overtitel og den tidsmæssige afgrænsning henviser til en væsentlig forskel mellem Danmark og forholdene i det meste af det øvrige Europa: Efter 1660 konfirmerede den enevældige danske monark byernes ansættelse af de privilegerede stadsmusikanter, og deres rettigheder omfattede ikke blot byen, men indtil år 1800 også de tilstødende landdistrikter. Det er afhandlingens tese, at dette konsekvent absolutistiske privilegiesystem, der tildelte stadsmusikanten rollen som formidler mellem land og by, fik betydning for karakteren af den spillemandsmusik, vi kender i dag.

Efter indledningen (hidtidig forskning, vægtning af kildematerialet, metode og embedets europæiske historie) følger tre hovedafsnit: I Institutionen, II Musikerne og III Instrumenterne og musikken. Det afsluttende kapitel Sammenfatning og udblik, kan fungere som en fyldig introduktion til hele afhandlingen og skal hermed anbefales som indledende læsning, før

man tager fat forfra på dette store arbejde. Udover sag- og navneregistre, kildefortegnelse, litteraturliste og engelsk resumé ledsages teksten af hele 25 bilag med frugten af omfattende arkivske studier, som giver status af nyttigt opslagsværk. Bogens opbygning afspejler i nogen grad Henrik Koudals valg af en metode, der kombinerer traditionel kronologi med strukturanalyse («new history»). Det tjener til at forklare stadsmusikantens arbejdsbetingelser i forhold til den danske enevældes administration og de konsekvenser, den fik for de musikalske krav, der stilledes til ham. For at få et administrativt ensartet geografisk område, er den systematiske undersøgelse afgrænset til selve kongeriget Danmark. Norge får en mere summarisk behandling; landet var principielt omfattet af det danske system, som dog i praksis aldrig fik den samme betydning der. Hertugdømmerne og det øvrige Europa tilgodeses med løbende udblik, og i den forbindelse har Koudal viet Østersøregionen særlig opmærksomhed, dels fordi disse lande i bogstavelig forstand er nærliggende, dels fordi de for tiden udforskes gennem et interbaltisk musikvidenskabeligt projekt, hvori forfatteren deltager.

De danske stadsmusikanter var ikke organiserede i et laugsvæsen, eftersom de var byens embedsmænd. Mange små bysamfund formåede dog ikke at gagere musikeren anstændigt; derfor indgik altid brugerbetaling i kontrakten, og det var i virkeligheden eneretten til betalt musik også i bondesamfundet, der økonomisk bar erhvervet oppe. Overfor de lokale myndigheder omfattede stadsmusikanternes forpligtelse alle slags officielle lejligheder, der krævede musikalsk iscenesættelse. Herudover forsynede de borgere og bønder med musik til private fester, ligesom kirken normalt kunne regne med deres medvirken. Kongens interesse i at medvirke til opbygningen af denne struktur lå fra begyndelsen i stadsstadsmusikanter-

nes forpligtelse til at levere musikere til orlogsflåden, men eftersom de således var ansatte både af byerne og af kongen, kunne f.eks. Københavns stadsmusikant og hans svende lejlighedsvis indgå i hoffets og teatrets musikbesætninger. Systemet var i det hele taget behæftet med indbyggede modsætninger; det kunne diskuteres endeløst, og Koudals afhandling belyser i fuldt mål de vanskeligheder, stadsmusikanterne måtte kæmpe med for at håndhæve stillingens rettigheder. Musikfagligt bringer bogen en mængde af ny oplysninger, det være sig konkrete detaljer eller bidrag til belysning af større sammenhænge, og det er et kup for undersøgelsen, at forfatteren beskæftiger sig med folke- og elitekultur under ét. Det fører ham til at se den privilegerede stadsmusikant og den upriviligerede bondespillemand så at sige i lyset af hinanden og tydeliggør blandt andet, at der var tale om en sejlivet kulturkamp mellem de to. Den endte med, at bondespillemanden overgav sig til et af stadsmusikantens vigtigste instrumenter, violinen, og til det repertoire, som gik i dens kølvand. De gamle bordun-instrumenter som f. eks. sækkepibe og drejelire måtte i begyndelsen af 1700-tallet forlade scenen. Repertoiret blev efterhånden borgerskabets – i modsætning til adskillige andre egne af Europa, hvor man kan definere den bevarede del af landbefolkningens musik ud fra dens eget stillistiske særpræg. Koudal mener, at den centralistiske danske model kan forklare folkemusikkens skæbne hos os. Men forslaget gives ikke uden forbehold. Skønt det danske system også var gældende i Norge, overlevede her en særpræget lokal bondemusik og dens instrumenter længe nok til, at der var noget at gøre godt med for nationalromantikken, da den tid kom. Desuden fandtes enkelte steder i Europa systemer, der er beslægtet med den danske løsning, og endnu mangler vi på europæisk plan undersøgelser, som kan bidrage til at besvare spørgsmålet: svækkede et centralt styret privilegium landbefolkningens egen musikalske udvikling? Eller omvendt: styrkede konkurrencen på lige fod mellem stadsmusikant og bondespillemand den lokale egenart? Koudal slutter sin bog med ønsket om, at

hans arbejde vil vise sig nyttigt bl.a. for fremtidige undersøgelser af en sådan problemstilling.

Mette Müller

**Karen Thisted (udg.):
Således skriver jeg, Aron**

Samlede fortællinger og illustrationer af Aron fra Kangeq. I-II. Nuuk, Atuakkiorfik. 1999. 560 sider, rigt illustreret, hovedsagelig i farver. ISBN 87 558 1382 8. Kr. 822,-.

I 1982 overdrog Nationalmuseet under megen opmærksomhed en samling gamle originale illustrationer af grønlandske fortællinger til Grønlands Nationalmuseum og Arkiv. Størstedelen af de små kunstværker var udført af Aron fra Kangeq (1822-1869), som nu er aktuel igen ved udgivelsen af et stort tobindsværk. Her er ikke bare gengivet alt, hvad man kender af Arons billedproduktion, men også alle de fortællinger, som Aron selv har nedskrevet. »Således skriver jeg, Aron« er en oversættelse af de ord, hvormed han plejede at afslutte sine skrivelser, og når disse ord er valgt som titel på værket, er det for at markere, at teksterne er det primære.

Aron boede på bopladsen Kangeq, som ligger i skærgården ud mod havet ud for Nuuk. Han var født ind i en grønlandsk kateketfamilie, og både faderen og farfaderen virkede som kateketer i den tyske herrnhutiske mission, men Aron var først og fremmest fanger. At han også skulle blive en meget produktiv billedkunstner og formidler af mundtlige fortællinger på skrift, skyldtes den danske inspektør i Sydgrønland, H.J. Rink. Han havde i 1857 fået indrettet et lille bogtrykkeri i Nuuk og udsendte året efter en »Indbydelse« trykt på dansk og grønlandsk med opfordring til at indsende stof, som kunne tjene til underholdning eller belæring for grønlænderne. Blandt de kategorier, han nævnte, var »Sagn eller Digtninger, som nu vedligeholdes blandt Beboerne af visse Egne ved mundtlig Fortælling eller Sang«. Rinks indbydelse var således en pendant til folkemindeforskeren Svend Grundtvigs opfordringer i Danmark i 1843-44 til at nedskrive viser og i 1854 til at indsamle alle slags folkeminder.

Grønlænderne havde efter Rinks opfattelse mistet deres selv værd under det danske kolonistyre. Udleveren af »Således skriver jeg, Aron«, Kirsten Thisted, mag. art i Nordisk litteratur og nu adjunkt ved Københavns Universitet, Afdeling for Minoritetsstudier, fremhæver i sin omfattende og kyndige introduktion, at meningen med indsamlingen og udgivelsen af grønlændernes fortællinger var at rehabilitere den overleverede kulturskat og dermed grønlænderne som et folk. At den mundtlige fortælletradition skulle være blevet forbudt som hedenskab, holder dog næppe stik som et generelt udsagn, den havde snarere fået lov til at passe sig selv, selv om det ikke skal nægtes, at der har været missionærer, som har optrådt hensynsløst over for grønlandsk kultur. Rinks forklaring på, at der fandtes en sådan rigdom af fortællinger blandt grønlænderne, lød: »Da mundtlige Foredrag vare det vigtigste Midde for dem til Underholdning og til at opfriske Tankerne under Livet i de snevre Vinterhuse, kunde man ikke vente, at de paa Grund af Daaben skulde opgve dem, især da de fremmede Lærere i Begyndelsen kun værdigede dem ringe, og senere slet ingen Opmærksomhed« (1871 s. IV).

Det viste sig imidlertid, at Rink ikke var den første, som havde fået den idé at få grønlænderne til selv at nedskrive fortællinger med henblik at udgive dem i en dobbeltsproget udgave. Rink fik nemlig adgang til en række tekster indsamlet af Peder Kragh, der havde været missionær i Aasiat/Egedesminde i 1820'erne, og som havde været i gang med et lignende projekt. Aron illustrerede nogle af disse tidligt nedskrevne fortællinger, og de indgår sammen med de tekster af Arons samtidige, som han også illustrerede, i »Således skriver jeg, Aron«. Ikke bare læsefærdigheden, men også skrivefærdigheden var vidt udbredt i Grønland. Grønlænderne var på adskillige punkter præget af det kulturmøde, som havde fundet sted siden kolonisationens start i 1721 og også før den tid med europæiske skibe.

I årene 1859-1863 lod Rink fire små illustrerede dobbeltsprogede bind fremstille på trykkeriet i Nuuk. I 1866-71 udgav han et betydeligt større materiale på dansk under titlen »Eskimoiske Eventyr og Sagn«

og senere fulgte en forkortet udgave på engelsk (1875). Da var Aron død af den tuberkulose, som i lange perioder havde forhindret ham i at tage ud på fangst, men som til gengæld havde givet ham bedre tid til at arbejde med pen og farver.

Rinks danske oversættelser skulle åbne danskernes øjne for den grønlandske kultur, hedder det i introduktionen til »Således skriver jeg, Aron«. Rink har først og fremmest fået sin plads i historien, fordi han var en embedsmand, som gennem forskellige initiativer havde grønlændernes vel for øje. Men derfor skal det ikke glemmes, at han også var en alsidig videnskabsmand, som bl.a. forestillede sig, at dette materiale kunne bruges til komparative undersøgelser, der kunne kaste lys over menneskehedens fortid. Det spor har udleveren ikke følt sig fristet til at følge. Her er historien om teksternes og billedernes tilblivelse og videre skæbne fortalt mere detaljeret end tidligere. Desuden indgår der en række meget væsentlige afsnit om fortællingerens indhold, funktion og form.

Mens Rink i »Eskimoiske Eventyr og sagn« i mange tilfælde sammenarbejdede forskellige varianter af samme fortælling til én tekst, så fremstår »Således skriver jeg, Aron« som et værdifuldt kildekrift, hvor teksterne er gengivet i deres fulde ordlyd. Aron begyndte med at illustrere andres sagn, men snart gav han sig også til skrive de fortællinger ned, han kendte, og også det skulle han vise sig at være særdeles god til. Efter at have gjort opmærksom på at man slet ikke ved, om Aron optrådte som fortæller i sit eget miljø, viser Kirsten Thisted eksempler på, hvad det er, der gør Arons fortællinger på skrift bedre end de fleste andre. I mange tilfælde blev fortællerne trætte af at skrive ned – og, kan man tilføje, også af at fortælle, når fortællingen skulle skrives ned efter diktat, for det påtog Rink sig i sidste del af sin indsamlingsperiode, – så teksten kom mere og mere til at ligne et handlingsreferat. Aron derimod magtede at få både replikskifter og billeddannende beskrivelser med i et forsøg på, som det udtrykkes, »at fortælle traditionen til papiret«. Det gør det muligt at se nærmere på den mundtlige fortælle-teknik. Det er lykkedes at gøre oversættelserne mere nuancerede end tidligere over-

sættelser og mere præget af talesprog, for »Det er ikke kun vigtigt hvad der bliver fortalt, men i nok så høj grad hvordan det bliver fortalt. Især hvis man gerne vil forstå hvorfor det bliver fortalt«.

Værket indeholder en værdifuld billedregistrant, der anfører alle de kendte og mindre kendte tegninger, akvareller og træsnit af Aron, samt litografier udført efter Arons originaler, som man har kendskab til i dag. Det har været lidt af et puslespil at få de mange spredte illustrationer sammenføjet med de relevante fortællinger. Det var Rinks enke, Signe Rink, som i 1905 solgte størstedelen af billederne til Nationalmuseet. Hun argumenterede for, at det var ægte eskimoer, der havde lavet dem, og derfor fjernede hun stort set alle dem, der skildrede kulturmødet!

De enkelte fortællinger i »Således skriver jeg, Aron« er forsynet med nogle få, korte noter, og til sidst bringes der en alfabetisk liste med ordforklaringer. Flere af dem er rene små afhandlinger, som det er en fornøjelse at læse. Derimod er det henvisningssystem, der er brugt i introduktionen og andetsteds, ikke særligt brugervenligt. Der henvises sjældent til sidetal, men derimod til under hvilken kapiteloverskrift, man kan finde en bestemt fortælling. Dvs. at man først skal slå op i indholdsfortegnelsen og finde kapitlet, derefter skal man finde sidehenvisningen til den pågældende fortælling, og så kan man blade hen og evt. læse hele historien igennem for at finde ud af, hvad det er, der refereres til.

På forsatsen i de to bind er der i faksimile gengivet tre af de fortællinger, som er bevaret i Arons egen meget tydelige og regelmæssige håndskrift skrevet med blæk. Den første er dateret 18. februar 1863 og de to sidste den 8. marts 1868. Her kommer vi tæt både på Aron og på Rink, for over nogle af ordene er der med Rinks håndskrift med blyant skrevet danske oversættelser. Mange i den første fortælling, men få i de sidste. Det svarer til, at Rinks grønlandskkundskaber i årenes løb blev bedre og bedre. Til at hjælpe sig med at oversætte havde han to grønlændere: Rasmus Berthelsen, lærer ved seminariet og den første redaktør af bladet *Atuagagdluutit*, som Rink satte i gang i 1861, og

Lars Møller, der fik ansvaret for trykkeriet, og som i 1873 overtog redaktørposten af *Atuagagdluutit*, som han beholdt helt frem til 1922.

Det store værk om Aron som fortæller og billedkunstner, der nu er udgivet af *Atuakkiortfik, Grønlands forlag*, er både i indhold og udstyr et værdigt mindesmærke over Arons indsats. Det er en selvfølge, at et værk af denne karakter også er udkommet i en grønlandssproget version, og at udgivelsen af den grønlandske udgave ikke er kommet haltende bagefter den danske. De to grønlandske medarbejdere, afdøde lærer exam. art. Gåba Thorning og cand. comm. Ph.D. stipendiat Arnaq Grove, har omskrevet de gamle tekster til den grønlandske retskrivning, som anvendes i dag, og de har desuden forklaret udtryk, som nu ikke længere eller kun sjældent bruges. Sproglige vanskeligheder ikke skal hindre nutidens læsere i fordybe sig i de dramatiske og ofte blodige fortællinger om fangst og sult, stærke mænd, lystmordere og hævn drab, mennesker med særlige evner, og møder med usædvanlige dyr, dyr i menneskeskikkelse, fremmede væsener og europæere.

Rink omtalte Aron som »vor nationale Kunstner« og mente dermed grønlandske i modsætning til danske. I dag betyder det, som Kirsten Thisted skriver, hele nationens kunstner og formidler af den grønlandske fortælletradition. Det var på den baggrund, at den grønlandske landsstyreformand Jonathan Motzfeldt mødte op, da »Således skriver jeg, Aron« blev præsenteret ved en reception i Grønlands Kulturhus, Katuaq, i Nuuk, og lykønskede det grønlandske folk med udgivelsen af værket.

Inge Kleivan

Poul Holm:

Aalborg og Søfarten gennem 500 år
Aalborgbogen 1999, udgivet af Selskabet for Aalborgs Historie i samarbejde med Aalborg Historiske Museum, Aalborg 1999. 133 sider. Illustreret. ISBN nr. 87-87409-15-1. Pris: 128,-.

Bogen er en karakteristik af Aalborgs rolle inden for den danske og den internationale søfart gennem 500 år. Den tager ud-

gangspunkt i det forhold, at Aalborg omkring år 1500 lå strategisk godt placeret på en af datidens tre hovedstrømme af varer i Europa, nemlig den strøm der med udgangspunkt i Nederlandene gik over Nord-søen ind i Østersøen, den såkaldte Nord/Østersøhandel. Indtil omkring 1500 var en stor del af denne handel gået over Jyllands rod med Ribe som den helt dominerende by, men fra da af blev det i stigende grad almindeligt at sejle norden om Skagen, hvilket betød at Aalborg snart kom til at overskygge Ribe.

Bogens styrke er, at den som her antydet, placerer Aalborg i en større geografisk og erhvervshistorisk sammenhæng. Denne interesse for de store sammenhænge går gennem bogen som en rød tråd. Således hører vi om sildefiskeriet i både Nibe Bredning og Bohuslen som vigtige forudsætningen for Aalborgs handel før 1660. Vi føres til Danzig, fordi man derved indirekte kan få et indtryk af størrelsen på Aalborgs handelsflåde. Og når vi ikke kun præsenteres for svigtende sildebestande som forklaring på aftagende fiskeri, skyldes det forfatterens usyn og viden om, hvordan det hollandske storfiskeri i perioder pressede prisen på markedet.

Efter 1660 bliver handelen på Norge i stadig stigende grad afgørende for Aalborgs udvikling. Ved en god udnyttelse af forskellige kilder gives der ikke kun en kvantitativ beskrivelse af handelens og søfartens omfang, men også en mere konkret og nærværende karakteristik bl.a. via arkivalier fra nogle af byens store købmandshuse.

Tidsmæssigt føres historien via det sene 1800-tals handel med England, overgangen fra sejl til damp og diesel helt op til nutiden, hvor emner som bl.a. byens værfter, passagertrafik og arbejdet på havnen, beskrives. Søfarten spiller stadig en stor rolle for Aalborg, om end i mere anonym form, fordi den samler sig i den udflyttede Øst-havn og dermed ikke længere er så synlig i bybilledet.

Bogens fokusering på de store linier og overordnede perspektiver går lidt ud over det nære lokalperspektiv. Hvordan var der egentlig i Aalborg? Hvordan satte søfarten sit præg på bybilledet? Denne synsvinkel

er kun glimtvis repræsenteret. Og de tendenser til en »tættere« beskrivelse af byen, der rent faktisk findes i teksten, drukner i vel mange procentsatser og lidt gnidrede tabellariske informationer. Problemet med det nære perspektiv afspejler sig også i fraværet af en kortskitse, der kunne hjælpe den sagesløse læser lidt på vej, når han med få liniers afstand udsættes for stednavne som Vesterå ved Kattesundet, Slotsbroen ved Aalborghus Slot, bolværker ved Østerå mv. Det lokalkendskab, der her forudsættes, er i ejendommelig modstrid med bogens gennemgående vægtning af de overordnede linier. Men det skyldes måske at den primære målgruppe er medlemmer af Selskabet for Aalborgs Historie?

Bogens illustrationer virker noget tilfældige og billedteksterne forekommer lige lovligt kortfattede. Således gengives mange forskellige skibstyper, men hvad det er for skibstyper, hvad de blev brugt til? Og om de var særligt almindelige i den pågældende periode, melder teksten ikke noget om. Det er ærgerligt, at forfatteren ikke har gjort mere ud af den side af publikationen. Netop Aalborgbogen har ellers tidligere glimret ved gennemarbejdet brug af illustrationer, årgang 1997 om gadeliv var i den henseende forbilledlig i bogstaveligste forstand. Man kunne også nævne Viggo Petersens analyse af Tønnes' berømte foto af krejlerkåge i Østerå i Aalborgbogen 1993. Men den type aktiv brug af illustrationer er vi altså langt fra her, hvor det så klart er teksten og traditionelle historiske kilder der bærer.

I indledningen nævner forfatteren, at han selv er opvokset i Aalborg, og at han endnu mindes den »krasse lugt af kul« fra havnen. Desværre lykkes det ham ikke rigtigt, at få denne krasse lugt til at slå op fra bogens sider og befordre læserens fornemmelse af, hvordan det var at bo og leve i byen. Det der til gengæld lykkes vældig godt – og som ikke må overskygges af mine kritiske bemærkninger – det er den kompetente beskrivelse af det overordnede maritime, økonomiske og handelsmæssige univers, der har været så afgørende for det Aalborg vi kender i dag.

Eske Wohlfahrt

Bert Kelm:

Rømø – et vesterhavspræget samfund

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 78, Aabenraa 1999, 286 sider. Illustreret. ISBN 87-7406-053-8. Kr. 268,-.

Endnu en bog om Rømø! Er der dog efterhånden ikke skrevet nok om den ø? Dette indledende skeptiske spørgsmål bliver man tilbøjelig til at besvare benægtende, når man først får bogen i hånden, for det er på alle måder en dejlig bog. Først og fremmest bemærker man det gode boghåndværk: Solid, traditionel indbinding med et indbydende 1500-tals søkort i farver på omslaget, kvalitetspapir og -tryk og mange fortrinlige farveillustrationer, enkelt og oversueligt layout. Endnu før læsningen er begyndt, sender man en venlig tanke til forfatter, forlag og de fire fonde, der bidrager økonomisk til udgivelsen. Denne behagelige fornemmelse af gennearbejdet kvalitet holder sig, også når man begynder at læse.

Kort fortalt handler bogen om Rømøs herrer og skiftende ejendomsforhold siden middelalderen, om landbrug og fiskeri, om dengang Rømø var hjemsted for en betydelig handelsflåde og om rømøsernes (ja, sådan hedder de) sejlads fra fremmede havne, til Grønland og over hele Europa. Alt dette og mere til må opfattes som den kulturhistoriske ramme for det, der virkelig har forfatterens interesse: Rømøs bygningskultur og ejendomsforhold. I bogens centrale kapitel om bebyggelse, bygninger og boligindretning er der præcise beskrivelser med tilhørende illustrationer af skiftende tiders byggeskik, bygnings- og interiørdetaljer. Det må være uomgængelig læsning for alle med tilknytning til gamle huse og gårde på Rømø. I øvrigt beretter forfatteren i bogen også om øens navneskik og arvedelinger og i et afsluttende kapitel, der har karakter af meget konkret og inspirerende brugsanvisning for lokalhistorikere, får vi en fyldig gennemgang af kilder til ejendomshistorien.

Som jeg læser glæder man sig over at bogen ikke kun er historierendes akademiske skrivebords- og særdeled grundige arkivarbejde, men at den tilsyneladende også hviler på forfatterens personlige

glæde ved Rømø. Man er således ikke i tvivl om, at han selv har rørt ved alle forfatterens personlige glæde ved Rømø. Man er således ikke i tvivl om, at han selv har rørt ved alle de gamle profiler og dørfyldninger. Personlig erfaring skinner også igennem fx i omtalen af østersfiskeriet i 1500- og 1600-årene. Østersfiskerie var kongeligt regale og øens beboere måtte således ikke fiske østersen til eget forbrug. Men hvordan kan det så være – spørger forfatteren – at man finder så mange østersskaller i »skrællehøjderne«, affaldsbakkerne, bag Rømøs gamle huse, og især bag præstegården? Den enkle konklusion er selvfølgelig, at folk lod hånt om forbudet og fiskede alligevel. Men det er en konklusion af den slags, som ikke kunne være draget alene ud fra de skriftlige kilder.

Bogen er første del af et tobindsværk. Flere gange i teksten henvises der til et kommende bind 2, som vil rumme en mere detaljeret ejendoms- og ejerhistorie. Forfatterens mål med de to bind er at fremlægge en systematisk samling og gengivelse af »alle de pålysninger, der findes om øens gamle huse og deres beboere«. Ambitionen er et kildeværk og en registrant. Det foreliggende bind er imidlertid så langt fra nogen udarbejdet materialefremlæggelse. Det er nok snarere at opfatte som den brede kulturhistoriske baggrund for det kommende bind 2, hvorom forlaget ikke overraskende, men temmelig uforpligtende oplysninger, at det »udkommer senere«. Dertil er blot at sige: Det glæder vi os til. Lad det helst ikke vare for længe!

Eske Wohlfahrt

Gorm Benzon:

Spøgelse og sagn fra danske slotte og herregårde

Bind 1. Nord- og Midtjylland. Bind 2. Syd- og Sønderjylland samt Øerne. København, Ashholms Forlag, 1998-1999. 256+256 s., illustreret af Ludmilla Balfour. ISBN 87-90721-07-1, 87-90721-04-7. Kr. 248,- + 248,-.

»Spøgende mænd; Spøgende damer; Flere personer spøger; Navngivne, men

ukendte fortidige personer; Mord, mishandling, tyverier, hoveri etc.; I lag med spøgelse; Nedmanet, bortmanet eller skaffet fred ved forbøn; Taget af fanden; Henrettelser; Røvere; Forskrevet sig til fanden; Sære begravelser; Indemurede skeletrester; Gårdens oprindelse og særheder; Gården belejret, ødelagt eller sunket, gamle voldsteder; Gården skal synke, forbrand og andre varsler eller forbandelser; Spøgelsesværelser, lofter, kældre og blodpletter; Spøgerier uden for hovedbygningen; Sælsomme lyde og puslerier; Indredet jord; Spillet bort; Løngange og hemmelige døre; Skatte; Falsk ed, falsk mål og uærlig jord; Den vilde jagt, ridende genfærd; Vognrumlen; Stedsagn og herregårde; Kirkesagn og herregårde; Spøgelse i dyreskikkelse, fanden som dyr; Sagn om dyr og fabeldyr; Sagn om planter og træer; Underjordiske, nisser, elverfolk og havfolk« (II, s. 240-251). Det er, hvad man kan læse om i Gorm Benzons to bind om de mundlige overleveringer knyttet til vore herregårde og slotte. Udvalget er blevet kraftigt forøget siden 1967, hvor forfatteren bidrog med et bind om emnet i Politikens *Danske slotte og herregårde*. I mellemtiden har han selv indsamlet beretninger fra personer, som har oplevet disse mærkelige fænomener, hvortil kommer egne oplevelser af spøgeri på Børglum og Oregård.

Der er ingen indledning, kun et kort forord, som slutter med at citere en afdød kammerherre: »Et vel attesteret spøgelse gør altid en herregård en million mere værd i handel og vandel.« I sin gennemgang af de danske slotte og herregårdes sagn har Benzon valgt at genfortælle historierne på sin gemytlige facon, afbrudt af nyttige biografiske og historiske kommentarer, der sætter sagnene i relief. F. eks. må den onde fru Ingeborg på Voergård have været bedre end sit rygte, for som Benzon påpeger, udfoldede hun, mens hun levede, en ikke ringe godgørelse. Hun oprettede et hospital for fattige, tog ubemidlede unge piger til sig, som hun oplærte og betalte brylluppet for. Jerslev kirke gav hun et våbenhus, for at de urene barselkvinder ikke skulle stå ude i regnen. Benzon mener også, at det må være en armløs herme-figur i Voergårds renæssan-

ceudsmykning, der af vendelboerne er blevet udlagt som den bondeknøs, på hvem fru Ingeborg lod armene hugge af, fordi han havde sanket brænde i hendes skov.

Kun sjældent lader forfatteren andre komme til orde, som f. eks. da han gengiver et brev fra den københavnske grosserer Jørgen Toft, hvori denne beskriver sin oplevelse af »konen med lærøjnene« på Ørbækklunde (nøjagtig som han fortalte om det i radioens spøgelsestime 21.6. 1965).

Normalt giver forfatteren ingen henvisninger, så vi er afskåret fra at gå hans kilder efter. Lad os alligevel se lidt nærmere på, hvad der fortælles om forfatterens egen besiddelse, Oregård ved Bogense på Nordfyn, der med sine 6½ side er en af de herregårde, der har fået den længste omtale (II, 65-71). Afsnittet indledes med en lang fortælling om Palnatoke frit efter Jomsvikingerne Saga. Beretningen munder ud i, at Palnatoke ifølge nogle, sidder og sover i Oregårds kælder som en anden Holger Danske. Herpå fortsætter forfatteren med at referere en række nordfynske folkesagn, hvor Palnatoke »rumsterer under navnet Palle Jæger« (s. 67). Hvis forfatteren havde læst Hans Ellekildes artikel om Palle Jæger (Fyns Hjemstavn 1931), ville han nok have været mere varsom med, at identificere Nordfyns vilde jæger med selveste Palnatoke. Der er nemlig, som Ellekilde påviser, ingen historiske holddepunkter for at stedfæste Palnatoke til Nordfyn; det er en fejlagtig, lærd konstruktion foretaget af historikeren Vedel Simonson, fra hvem den via 1800-tallets popularisatorer er sivet ned i den fynske folketradition.

Hver af de to bind er forsynet med person- og stedregister, hvortil kommer et sagregister til hele værket i bind 2: »Hvor spørger hvem og hvad«. Det er herfra jeg har stykket indledningens lange citat sammen. Den sagnglade Gorm Benzons veloplagte bog viser, hvilken umådelig rigdom og variation, der gemmer sig i denne kulturskat. Man kunne blot ønske sig, at herregårdenes sagntraditioner en dag blev fundet værdige til andet og mere end ren underholdning.

Gustav Henningsen

Fire bøger om kistebilleder på den anden side Sundet

Nils-Arvid Bringéus:

Skånska kistebrev

Lund, Skånes Hembysgdsförbunds årsbok, 1995. 325 s., ill. ISBN 91-7798-983-X. Skr. 175,-.

Kistebrev trykta i Växjö

Stockholm, Carlsons Bokförlag i samarbete med Växjö Stiftshistoriska Sällskap, 1998. 144 s., ill. ISBN 91-7203-251-0. Skr. 265,-.

Kistebrev, tryckta i Blekinge

Særtryk af Blekingeboken 76 (1998), s. 23-81, ill. Skr. 100,-.

Kistebrev tryckta i Jönköping

Jönköping Läns Museum, 1999. 392 s., ill. ISBN 91-85629-34-4. Skr. 250,-.

»Kistebrev« er den svenske betegnelse på de billedtryk, som fra ca. 1750 og hundrede år frem opfyldte næsten samme funktion som TV-billederne gør i vor egen tid. Takket være ny tryksteknik har den svenske etnolog og folkemindeforsker Nils-Arvid Bringéus kunnet udsende disse fire bind med et væld af farvebilleder. Så hvis man vil se, hvordan de folkelige danske træsnit så ud, som kun i sparsomt omfang er gengivet i Clausens klassiske for-tegnelse (*Danmarks Folkeminder* nr. 85), behøver man nu blot at slå op hos Bringéus. Det kan lyde lidt mærkeligt, men så nær sammenhæng er der mellem de danske kisteblade og de sydsvenske. I enkelte tilfælde er den danske stok ligefrem benyt-tet ved trykningen af det svenske »kiste-brev«. Som oftest har man dog skåret stokken efter, som tilfældet er med en lang række træsnit af den uovertrufne danske forsmkærer og bogtrykker Thomas Larsen Borup (1726-70). Forklaringen er, at grundlæggeren af Berlingska Trykkeriet i Lund, en broder til stifteren af Berlingske Tidende, stod i nær kontakt med de københavnske bogtrykkere, og at forbin-delsen holdtes vedlige gennem de føl-gende generationer. Da 78 kistebilled-stokke fra Berlingska trykkeriet i 1882 blev

overdraget til Kulturen i Lund var det såle-des også et stykke dansk kulturhistorie, der blev reddet for eftertiden. I Danmark har vi mig bekendt ikke bevaret en eneste af disse gamle træklischeer. En anden bog-trykker i Lund havde også nære forbindel-ser til Danmark; det var Nils Petter Lund-berg, som omkring 1839 kom i besiddelse af sytten stokke fra Tribblers forlag i Køben-havn. De samme stokke havde været brugt af den store kistebilledproducent Johan Rudolf Thiele og var oprindeligt skåret af hans forgænger, den førortalte, T. L. Borup.

De fire bind er en fuldstændig gennem-gang af kistebilledproduktionen i Lund, Kristiansstad, Växsö, Jönköping, Karls-hamn og Karlskrona. Alle tryk er gengivet i farve og alle bevarede stokke i sort/hvid. Som noget nyt har Bringéus også aftrykt de tekster, som ledsagede den spraglede, folkelige grafik. Hvert enkelt motiv under-kastes en omhyggelig analyse med rede-gørelse for kendte tryk, forlæg og ikokono-grafiske paralleller, samt Clausen-nummer, hvor et sådant findes. Bringéus er i sand-hed en værdig efterfølger til pioneren Clausen og har i flere henseender overgået ham. Hans tetralogi er forsynet med fortrinlige indledninger (specielt til første og sidste bind) med biografier af bogtrykkerne og redegørelse for teknikken ved fremstilling af stokkene, for typogra-fien og formaterne, for scenarierne og de dermed forbundne billed- og tekstkonven-tioner, for farvelægningen, trykningen og distributionen. Der er mange emner, som hidtil har været utilstrækkeligt belyst. F. eks. er det interessant at læse, hvordan kiste-billeder brugtes som betalingsmiddel af fattige kvinder, der drog rundt og købte hår op til parykmagere, eller af opkøbere som betaling for klude og ben.

Oplagenes størrelse får vi også kastet nyt lys over, takket være en samling kiste-billeder fra trykkeriet i Jönköping, hvor ar-kene er anvendt som forlæg for senere op-tryk og i denne forbindelse har fået en påtegning om, hvor mange eksemplarer der skulle trykkes. Det normale var 1000, men undtagelsesvis gik man op til 1500 og en enkelt gang til 3000 eksemplarer. 1803-1860 udsendte dette trykkeri sammenlagt 767 oplag af kistebilleder i udgivelse eller

genoptryk (Jönköping, s. 31-33). Med 1000 pr. oplag giver det en samlet produktion på 767.000 eksemplarer. Af denne enorme masse af folkelig grafik er kun nogle få promille bevaret; for størstedelens vedkommende i form af tryk, der er blevet klistret ind i låget på en standkiste, som der direkte opfordres til i teksten til »Pigernes sladdertorv«. I nogle tilfælde har et tryk siddet i den samme egekiste i 250 år.

Motiverne ligner til forveksling de danske og fordeler sig på de traditionelle hovedgrupper: Kendte og kongelige, Nyheder og sensationer, Bibelske billeder, Husvelsignelser og himmelbreve, samt Allegoriske og folkelige motiver. Mellem de svenske kistebilleder finder vi også en række motiver, som i Danmark enten er gået helt til grunde eller kun er bevaret i fragmenter. Et eksempel på det sidste er »Världens fåfånga och dårskap förestäld uti et spel« (Skånska, s. 211: 1783), som det hedder fejlagtigt oversat fra dansk (Verdens forfængelighed forestillet udi et spejl). Det er motivet »Asinus vulgi«, en historie i seks billeder om en lille dreng og hans bedstefader, der forgæves rider, trækker og bærer på deres æsel, i håb om at gøre de forbipasserende tilpas. Af det danske forlæg findes kun et fragment i privateje (Clausen nr. 555.5). Et andet eksempel er »Kvinnan som besegrar Satan« (Växjö, s. 137: 1805). Det ældste danske tryk: »Afbildning paa en ret arrig Quinde, der vover at slaaes med Diævelen« er fra ca. 1820 (Clausen nr. 505), men det femten år ældre svenske tryk bekræfter Clausens hypotese om, at det tidligere har været udsendt af C.G. Glasing i København i midten af 1700-tallet. I visse tilfælde er inspirationen kommet direkte fra Tyskland. Det gælder f. eks. »Kärleksbalken« eller gyldne regler for gifte mænd og hustruer (Växjö, s. 112: 1836), som slet ikke findes på dansk. De svenske producenter har dog også deres egne kreatio-ner, såsom de primitivt skårne skæmteark med »Lasse og Brita« (en frierscene på vers), »Skrædderen på bukken« og det mere højtidelige »Kärlekens Tempel«, lykønskning på vore venners bryllupsdag, som Bringéus rammende betegner som et »bryllupstelegram« før disse telegrammers opfindelse (alle fra Jönköping). Som noget

specielt svensk kan vi fremhæve tre tryk, som er udtryk for en »nykterhets«-propaganda: »Brændevinen« (Växjö 1849), »Drukenskabens virkninger« og »Drukenskabets følger« (Jönköping, hhv. 1837 og 1849).

Dette fører lige over til diskussionen af kistebilledernes forskellige funktioner. Bringéus gør opmærksom på, at bogtrykkerne i virkeligheden kom til at foregribe den evangeliske billedmission, som fra mere centralt hold skulle blive lanceret i midten af 1800-tallet. Han peger på kistebilledernes politiske betydning som propaganda for kongehuset, hvorfor der altid dukkede nye tryk op i forbindelse med tronbestigelse. Endvidere peger han på trykkenes moralske og magiske funktioner. »Pigernes sladdertorv« kunne f. eks. bruges som formaningsgave til ens tjenestefolk, og husvelsignelser blev hængt op i hjemmene som beskyttelse. f. eks. mod lynnedslag. Der findes også eksempler på, at lærerne brugte kistebilleder som julegave til børnene, der pyntede op med dem i skolestuen (Skånska, s. 68-76).

På grundlag af den veldokumenterede produktion fra Jönköping kan der ligefrem opstilles en kistebilledernes top-ti-liste. Som det var at vente fører de religiøse tryk med 96 motiver og 557 oplag, men herefter kommer overraskende nok de populære folkloristiske motiver som »Alders-trappen«, »Hanrejen« og Kællingemøllen«, ialt 21 motiver med tilsammen 108 oplag. Først derefter følger 19 kongelige og 9 historiske motiver med henholdsvis 48 og 47 oplag. Noget kunne således tyde på, at kistebillederne har haft en større underholdningsværdi end Bringéus vil tilkende dem. I det hele taget kunne jeg godt tænke mig, at forfatteren havde fundet flere vidnesbyrd frem om kistebilledernes reception i samtiden – flere malier af interiører, der viser dem som vægudsmykning, og flere ældre svenske udtalelser om kistebillederne i lighed med dem han bringer fra Danmark fra Tode, Blicher og H.C. Andersen. Der burde også være læst en ekstra gang korrektur på krydshenvisningerne, som ikke er fri for fejl.

Men ellers er det svært at sætte fingre på denne tetralogi, båret som den er af forfatterens store lærdom og ufravigelige

princip om at have haft originalen i hånden. Dette har også ført til en række besøg i Dansk Folkemindesamling, hvor den nyerhvervede privatsamling fra skuespilleren Jørgen Fønss er passeret gennem forfatterens kyndige hænder, og de deri beroende svenske tryk er blevet beskrevet for første gang. Om den anden store danske privatsamling, tilvejebragt af toldkontrollør V. E. Clausen, udtaler forfatteren: »Man måtte därimod djupt beklaga at hans egen samling av kistebrev sålts til Tyskland« (Skånska, s. 10). Det må Folke-mindesamlingen som dansk kulturinstitution med flovhed give ham ret i.

Gustav Henningsen

Hekseprocessernes svenske efterspil

Linda Oja:

Varken Gud eller natur: Synet på magi i 1600- og 1700-talets Sverige

Stockholm, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1999. 382 s. Skr. 239,-.

Midt i maj måned 1632 står bonden Påvels hustru med datter og pige for den gejstlige ret i Västerås anklaget for at have spæet med sold og saks. Dette indrømmer konen, men da biskoppen spørger hende, hvordan hun selv ser på sin handling, svarer hun, at hun ikke kan se noget forkert i det. På denne baggrund mener biskoppen, at Påvels hustru skal formenes adgang til kirken, indtil hun er kommet på bedre tanker. Den gode bondekone protesterer og siger, at sådan behandler man horer og tyve; ikke én som hende. Men derved bliver det. Den 18. august står Påvels hustru igen for retten »i sin hårdnakkede træskhed og siger ej at have gjort noget forkert«. Nogle dage efter indfinder hun sig atter og er faldet til føje. Hun har, som det hedder i protokollen, »nu fået andre tanker, bekender sin synd, angrer og beder om forladelse«. Efter tre måneders udstødelse fra det kirkelige fællesskab var Påvels hustru altså rede til at bekende sig til domkapitlets syn på magi (s. 190).

Den svenske elites kamp mod overtroen er emnet for Linda Ojas ph.d. afhandling ved Historiska Institutionen i Uppsala. Tidligere forskning har mest drejet sig om

trolddom og skadelig magi, mens den uskadelige magi er blevet overfladisk behandlet. Men netop den sidstnævnte er mest interessant i Ojas sammenhæng, fordi man der, som hun siger, »finder de tydeligste adskillelser mellem de forskellige grupper såvel som de mest markante ambitioner fra myndighedernes side om at forandre folkelige forestillinger og opfattelser« (s. 284). Projektet, af biskop Rudbeck betegnet som »folkförädlingsarbetet« (s. 125), indledtes under hekseprocesserne og fortsatte i mere end hundrede år efter disses ophør, men det var en sej kamp. Almuen holdt stædigt fast ved, at der intet forkert var ved magien, når man ikke brugte den til at skade andre med. Flere kloge folk i Dalarna påstod endda at have fået deres magiske evner fra Gud, eller, som en kone fra Mora udtrykte det 1724, at det var hendes gudstro, som satte hende i stand til at helbrede. En ung pige, som i 1704 stod anklaget for »Guds navns misbrug«, forklarede retten, at uden Guds navn var de magiske formler virkningsløse. Op til omkring 1700 brugtes magiske midler også af præster og andre fra overklassen, f. eks. når de selv mente at være udsat for hekseri. Af ikke nærmere anførte grunde standser undersøgelsen omkring 1800, hvor den romantiske genopdagelse af folkekulturen slog igennem. Det betyder dog næppe, at felttoget mod overtroen var slut; det har formodentlig fortsat langt op i det 19. århundrede på samme måde, som jeg har påvist det for Danmarks vedkommende (*Folk og kultur* 1975).

Efter et par indledende kapitler om kaos og kategorisering, om datidens og nutidens kategorier og om reform af folkekulturen, tager forfatteren fat på at analysere, hvorledes begrebet magi kommer til udtryk i lovgivningen (kap. 3), i retssagerne (kap. 4) og i den dannede klasses beskrivelser (kap. 5). I den for hver af de tre kapitler belyses synet på magi ud fra fem aspekter, som forfatteren oplyser at have tillempt fra klassisk argumentationsanalyse (s. 327 n. 3): *betegnelser og definitioner, kontraster* (dvs. negationer og modbegreber), *hvad-man-holder-for-sandt* (dvs. forestillinger om magiens forankring i virkeligheden), *vurderinger og forholdsregler* (s. 12). Afhandlingen er bygget meget

stramt op, således at stoffet i hvert kapitel er disponeret efter ovennævnte analysemodel. Det giver visse svagheder i fremstillingen, som f. eks. opsplitningen af den højst interessante redegørelse for Gustav 3.s aktive medvirken til troldomsparagrafens afskaffelse 1779 (i Danmark blev dødsstraf for trolddom formelt først ophævet i 1866). Men det giver også metodisk konsekvens og overskuelighed. Under *forholdsregler* i kap. 4 kan vi læse, hvad øvrigheden foretog sig ud over at straffe de anklagede. I 1739 besluttede herredsretten i Torstuna således at bortsprænge en sten med »elleskåle«, som folk ofrede til. Samme år havde domkapitlet en sag mod en præst, som havde udelukket en moder og hendes datter fra nadveren, fordi moderen havde ry for at fare med signeri og ulovlige kunster. Fra den folkelige side opregnes en række udenomretslige forholdsregler, såsom at piske troldsmør eller kærne smør, mens der er gudstjeneste, for på denne måde at afsløre heksens identitet, eller at neutralisere trolddommen ved at slå heksen til blods.

Ganske særligt viser metoden sig velegnet til at analysere magien i den dannede classes beskrivelser, hvor oplysningtidens elite brugte overtroen som hovedingrediens i et skabelonbillede af folket som modbillede til dem selv. Det gik specielt hårdt ud over kvinderne, som hævdedes fra naturens side at være mere overtroiske end mænd: Forkærligheden hos mange forfattere for ordet »kællinge-« i forbindelse med magi, siger Oja, antyder, at man især sigtede til ældre kvinder (s. 245). Visse etniske og sociale grupper blev også forbundet med overtro: Samer, finner, sigøjnere og landstrygere. Dog er det interessant, at Oja kan anføre kritik af denne opfattelse. I midten af 1700-tallet argumenterede den nordsvenske præst, Per Höghström, imod den stereotype opfattelse af samernes overtroiskhed og nævnte i denne forbindelse, at samerne selv mente, at det var af svenskerne, man lærte sig trolddom.

Skulle jeg sætte fingeren på noget, må det blive forfatterens summariske behandling af de lidt over 200 sager fra Svea hovrätt og Västerås domkapitel, som hun har

fremdraget, og som analyseres under ét i en række tabeller. Hvorfor mangler den kronologiske dimension fuldstændig i disse tabeller? Og hvorfor kan man ingen steder få oplysning om sagernes udfald? Det kunne da have været interessant at se, hvad udfaldet blev på sagen mod Påvels hustru.

Linda Ojas afhandling betegner en fornyelse i studiet af hekseprocesser og overtroens kulturhistorie, både på grund af den utraditionelle indfaldsvinkel og forfatterens teoretiske bredde. Bogen kunne udmærket danne udgangspunkt for en lignende undersøgelse i Danmark, hvor den dannede klasse også har efterladt sig interessante beskrivelser af overtroen, hvor hekseprocesserne også fik et langt efterspil, men hvor man dog aldrig forsøgte sig med et folkeforædlingsprojekt efter den svenske model.

Gustav Henningsen

Karin Esmann, Marianne Poulsen, Lotte Rahbek Schou, Søren Schou: Arvestykker – litteratur og historie i undervisningen

Roskilde Universitetsforlag 1998. 327 sider, ill. ISBN 87-7867-047-0. Kr. 278,-.

Bindet er det sjette i en serie, der er udgivet af Center for Humanistisk Historieformidling, og som udmønter de studier, Centeret med en forskningsrådsbevilling har dannet rammen om fra 1995. Centeret har særlig haft forankringer på Danmarks Lærerhøjskole og Roskilde Universitetscenter, men også aktiveret forskere andre steder fra.

Det generelle emne er humanistisk historieformidlings kendetegn og vilkår i Danmark i nutiden. Her i bindet drejer det sig om rammer og muligheder i skolen, dvs. folkeskolen og gymnasiet i fagene dansk og historie. Hvordan er de forpligtet på ældre stof, kunne forpligtelserne være andre, og hvordan kan stoffet være meningsfuldt (eller meningsløst) for nutidens ungdom?

Bogen omfatter fire bidrag, hvoraf de to første omhandler (gymnasie) danskfaget særlig fra indholdssiden, de to sidste (også folkeskole) historiefaget med særligt

sigte – jurahistorisk og teoretisk – på dets formålsbestemmelser.

Den litterære side er måske den, der kommer tættest på de reelle vanskeligheder og muligheder i formidlingen. De kan antydes med et citat – lånt fra Dansk lærerforeningens fortræffelige artikelsamling *Midt i ræset*, 1998 – af en elev, der reagerer på læsning af Herman Bangs *Ved Vejen* (1886): »Altså helt ærligt, hvorfor går hun ikke bare fra den klamme stationsforstander og bliver kæreste med ham Huus?« Netop! – her er kastet en handske, som enhver kulturhistorisk og æstetisk formidler skulle elske at tage op.

Karin Esmann åbner bogen med »Den historiske dimension i dansk«, hvor hun skitserer forskellige arter af viden om det fortidige – og afstanden mellem nogle af dem og moderne ungdoms mentale profil som beskrevet af Anthony Giddens og andre sociologer. Hvorledes man konkret kunne forsøge på én gang af respektere og overbygge afstanden, demonstrerer hun med plan fra og rapport om undervisning i et par gymnasieklasser. Det drejer sig om en gennemgang af Thomasine Gyldenbourgs biedermeier-novelle *Drøm og Virkelighed* (1833) læst både med og mod hårene og suppleret med andre kærlighedshistorier på bog og film fra forskellige tidsaldr.

Søren Schou skriver dernæst i »Dansk som nationalt dannelsesfag« mere bredt om om læsestof, især det ældre læsestof, i nutidens gymnasie-dansk. Han drøfter tanker om omkring litteraturhistoriske kánon-tekster, med grundlæggende sympati, men med anmodning om at teksterne perspektiveres lige så meget til »livet« (dattidslivet?) som til hinanden. Schou ser også gerne en mere vidtgående sproglig modernisering af fx Holberg, da vi nu ikke har elitegymnasium, men bredt rekrutteret gymnasium. At dette forhold ikke netop skulle medføre, at man lærte eleverne noget mere, fx om gamle gloser, er tankevækkende og siger måske noget centralt om danskfagets sarthed; det er Schous mareridt, at dansk skulle blive et »hædefag« (s.97). Men ud over selskab og underholdning er ideen med at gå i gymnasiet vel også at kende, at vide og at kunne noget bagefter? Og de gamle sager, livet før:

det er også et ældre sprog – der ikke er sværere end engelsk.

En anden hoveddel af Schous ræsonnementer, der er gentaget i/ fra *Midt i ræset*, drejer sig om den ikke-danske (ikke-nordiske) litteratur: hvorfor skal den danske digteriske arv egentlig have forret for den, i et særligt fag? Det synes Schou nu nok vores nationallitteratur skal have – mindre for sprogets skyld, end fordi andre jo ikke ville gide læse den! Men han ser gerne, at dansk læseren inddrager fremmed litteratur i oversættelse og i hvert fald holder øre med, hvad klassen får – eller savner – af litteraturkundskab i fremmedsprogsgene. Schou har for øvrigt mange gode observationer over vore moderne hjemlige teenage-europæere eller -amerikanere i forhold til den nationale arv. (Man kan minde om, at »arv« her ikke er genetisk, men noget, man tager – eller lader ligge.)

De to følgende bidrag om historiefaget er på større afstand af klasseværelserne, men derfor ikke uinteressante. Marianne Poulsens »Mellem kulturarv og faghistorie« gennemgår ændringerne i bestemmelserne for folkeskole- og gymnasie-faget historie før, under og efter Bertel Haarder. Bag nogle af forskydningerne lå jo svære ideologiske – bl.a. universitetsfaglige – bataljer; men vel også forsøg på at genetablere faget med en vis konsensus efter dets flerårige drukning i området »orientering« i folkeskolen og ulysten til at ulejlige trivselspædagogisk respekterede elever med krav om kronologi. Marianne Poulsen følger debatten og motiveringerne fra de skiftende udvalgsmedlemmer.

Bogens sidste og længste bidrag er Lotte Rahbek Schous »Historie og historieundervisning«. Det er et filosofisk forsvar for historieforskningens »realisme« imod moderne dekonstruktivister og retorikere. Hendes horisont og begrebsapparat er præget af tænker som Searle og (den sene) Habermas. Her kommer en meget stor portion erkendelsesteori, der i sig selv kan være interessant, og som pr. definition er relevant for al mulig videnstillelse og uddannelse, men for nærværende anmelder at se ikke tvingende nødvendig for diskussionen af historiefaget. Og dog er der noget forfriskende ved den argumentation, Lotte Rahbek Schou

derved når frem til imod de fleste af otte begrundelser for, at faget skal have selvstændig plads i skolen; hun måler dem ud fra »almene kognitive og kommunikative kompetenser«. O.k. – psykologien, samfundet og kulturen kunne måske også ønske at trække på andre.

Men det er jo ganske rigtig, at dansk (litteratur) og et Danmarks- og verdenshistorisk fag ikke altid har haft plads i vores skolevæsen, og at de sagtens også kan ryge ud igen, i hvert fald som fælles obligatoriske fag. Men på en eller anden måde ville man jo gerne have, at børnene og de unge mennesker i deres mange år på skolebæken (eller foran pc-skærmen) lugtede en smule, *men bevidst* til kulturhistorie, biografi og mentalitetshistorie. Hvor lærte mennesker deres (vores?) sange før radioen? Hvordan lavede de mad før tændstikkerne? Hvad døde man af, og hvad sørgede man over, for 200 år siden? Og hvorfor blev hun ikke bare kæreste med ham Huus?

Lars Peter Rørhild

Henning Jørgensen: Bovins Bahrain

Højbjerg, Moesgård Museum, 1999. 108 sider, rigt ill. i farver. ISBN 87-87334-29-1. Kr. 248,-.

» ... det var Bahrain, der gav Bovin malerglæden tilbage, efter at han var kørt lidt træet i det hjemlige Odsherred.« Så enkelt – og utvivlsomt rigtigt – udtrykker Henning Jørgensen det i sin bog 'Bovins Bahrain' (pg. 21), nyligt udkommet i anledning af udstillingen 'Glob og Paradisets Have. De danske ekspeditioner til Den Arabiske Golf.'

Sammen med de arkæologiske fund og de hjembragte etnografiske genstande vises på denne udstilling på Moesgård Museum en stor og smuk ophængning af nogle af de mange malerier i olie og akvarel, som Karl Bovin udførte, mens han mellem 1956 og 1970 deltog i ekspeditionerne.

Henning Jørgensen's bog om Bovins Bahrain gengiver samtlige udstillede værker, men er i øvrigt en selvstændig bog. Med sine halvt hundrede smukt gengivne billeder giver bogen gode muligheder for

at se denne vidtfavnende malers unikke værk, præget af præcis iagttagelse og stor frihed. Karl Bovin sansede landskabernes rum: de frodige haver, ørkenlandet, kysterne med hav og himmel og en smal stribe ø. Og bearbejdede generøst sine indtryk med en koloristisk nerve af sjældnen styrke – og mildhed.

Henning Jørgensen skriver (pg. 24): »Værkerne kom fra oplevelsen af verden, men verden er ikke uforandret til stede i billederne. Nye oplevelser, nye genskabelser. I den forstand må Bovin kaldes stil-løs ...« Det er netop dette forhold: ikke-tilstedeværelsen af stil, der gør striben af billeder til en lystvandring, fri af snærende bånd. Fri for folklore, blottet for det eksotiske. Hans billeder tåler tiden. De er på en mærkelig måde uden alder.

Bovins Bahrain er en god og længe savnet bog om en malers værk, der nok skal overleve en periode, hvor billedkunsten går andre og barskere veje.

Henning Jørgensen's små 50 siders tekst indplacerer Bovins Bahrain billeder, ikke kun i Bovins egen maleriske udvikling, men også i forhold til andre malere i samtiden og i tiden før. Teksten er præget af stor kærlighed til billedkunsten, indsigt og relevans. Relevansen kommer dog nok på en prøve i afsnittet »Hjertets øje«. Her spørger man sig ind imellem, om hvor *maleren* Bovin (blandt venner 'Kalle') mon bliver af i al denne talen om »orientens åndelige kilder«, som »optager ham så meget, at enhedsmystikken i Islams esoterisme – især udtrykt i sufismen – måske ligger som en nærliggende identifikationsmulighed for ham?« etc. (pg. 43).

Iblandt kan det talte – og skrevne ord – tendere at tildække, snarere end kaste lys over billedværket. Når det er sagt, skal det dog understreges, at teksten meget langt hen ad vejen netop åbner op og belyser. Det er en dejlig bog.

Hans Berg

Majken Rude Nørup: Det københavnske værtshusliv 1857-1998

København/Vedbæk, Københavns By-
museum/Strandbergs Forlag. 1999. 120 s.
ill. ISBN 87-7717-147-0. Kr. 148,-.

En bog om det københavnske værtshusliv vil nok umiddelbart skabe forventninger hos mange om en saftig sviretur fra sted til sted. Men tag endelig ikke fejl. Trods de mange livlige scener i det righoldige billedmateriale er der tale om en seriøs bog. Den er nemlig resultatet af en etnologisk undersøgelse af det københavnske værtshusliv, foretaget i 1998 på foranledning af Københavns Bymuseum, som åbnede en særudstilling samtidig med bogens udgivelse i 1999.

Bogens forfatter er etnologen Majken Rude Nørup, der selv har lagt krop til besøg hos en lang række værtshuse; altså »on location«. Det giver beretningen en stor troværdighed. Forfatteren har interviewet værter, tjenere og gæster de forskellige steder, og mødt velvilje og interesse for undersøgelsen.

Når årstallet 1857 figurerer i bogens titel skyldes det, at loven om næringsfrihed blev vedtaget dette år. Herefter kunne enhver i princippet åbne et værtshus, dog forudsat at en række krav blev opfyldt; bl.a. skulle en ansøger være myndig og ubestraft. En værtshusholder måtte herefter udskænke vin og spiritus og – naturligvis – servere måltider for gæsterne. Desuden kunne værtshusene sælge mad- og drikkevarer ud af huset; et salg, som udgjorde en betydelig del af værtshusholdernes omsætning.

Netop i slutningen af 1850'erne var store byggerier i gang på Broerne, og bygningsarbejderne kunne hente øl, brændevin og smørrebrød til dagens forbrug hos de lokale værtshusholdere. Det samme gjaldt i øvrigt for fabriksarbejderne. Egentlige kantiner var dengang et næsten ukendt fænomen, så arbejderne var henvist til de nærmeste værtshuse i deres middagspause – og eventuelt på vej hjem efter fyraften. Øl og brændevin skulle der til for at klare det ofte hårde fysiske arbejde. Desværre kneb det for mange af gæsterne at skelne mellem det nødvendige forbrug og hvad der yderligere skulle til for at nyde det sociale samvær med arbejdskammeraterne efter fyraften. Ofte blev det meste af ugelønnen brugt på værtshuset inden manden kom hjem til sin familie. Forfatteren indleder netop sin bog med at beskrive sådanne *arbejderværtshuse*, der

fandtes i København, og de fristelser der var, når man i kammeraters kreds besøgte disse »væresteder«. Som en naturlig følge heraf omtaler forfatteren den debat, der opstod omkring arbejdernes drikkeri. Brokvartererne var mange steder præget af spekulationsbyggeri med urimeligt små lejligheder til arbejderfamilierne. De utilfredsstillende sociale forhold havde en væsentlig del af skylden for det tiltagende drikkeri. Det gav afholdssagen vind i sejlene, og mange velmenende mennesker påtog sig opsøgende arbejde i forsøg på at komme ondt til livs. Et af tiltagene var at åbne spisesteder uden udskænkning som alternativ til de traditionelle værtshuse.

Det var dog ikke blot arbejderklassen som gik på beværtning. Borgerskabet havde deres værtshuse, der dog som regel havde en anden standard. Forfatteren nævner steder som *Café à Porta*, *Gianelli*, *Bernina* og *Rydbergs Kælder*.

Fra samme tidsperiode omtales de mange værtshuse i Nyhavn, der især blev søgt af sømænd, som tillige kunne få logi her, mens de var i land. Også »Minefeltet« får et ord med på vejen. Det var området mellem Ved Stranden, Holmens Kanal, Holmensgade – nuværende Bremerholm – og Vingårdsstræde. På områdets mange værtshuse mødtes bl.a. kunstnere, digtere og forfattere. I de tarveligste værtshuse trivedes prostitution, alfonseri og kriminalitet. Illustrationerne viser flere særdeles dramatiske situationer fra datidens værtshusmiljøer.

Et særligt afsnit er helliget »kvinderne og beværtningerne«. Forfatteren konkluderer, at det først var i slutningen af 1970'erne at kvinderne i større omfang søgte værtshusene.

Undersøgelsens anden hovedafdeling hedder »Værtshusliv i 1998«, hvor forfatteren som nævnt har taget nærkontakt med en lang række værtshuse og beskrevet dem, som de fungerer i dag. Der berettes om »koncept-værtshuse«, f.eks. indrettet som engelske pubs, samt lokale værtshuse med et stampublikum. Værternes og tjenernes forhold og adfærd analyseres; bl.a. deres »sociale evner«, et forhold, der måske især forventes af bartendere -. nutidens »skriftefædre«.

»Brugen af Værtshuset« belyses grundigt fra morgen til aften – eller nat. Gæsterne og deres opdeling i stamgæster og de mere tilfældige kunder beskrives. Samværet på tværs af grupperne, møder med venner og bekendte, forskellige former for spil, især billard, samt skikken med at »give en omgang« omtales. Også hovedafsnittet om værtshuslivet i 1998 er rigt illustreret, så læseren får et levende indtryk af, hvad der foregår de forskellige steder. I betragtning af, at bogen er rammen om en etnologisk undersøgelse, må den siges at være ret underholdende. Navnlig illustrationerne. Hvad de sidste angår kan en lille tilføjelse måske være på sin plads. Billedet på side 41 viser forfatteren Nis Petersen på Café Nick ca. 1935. Han ses i ivrig debat med et ældre ægtepar. Det er digteren Johan Skjoldborg (1861-1936) og hans hustru.

Jan Møller

**Bjarne Stoklund:
Det færøske hus i kulturhistorisk
belysning**

Selskabet til udgivelse af færøske kilde-skrifter og studier. C.A.Reitzels Forlag. København 1996. 179 s. ill. ISBN 87-7876-026-7. Kr. 295,-.

I 1961 kunne Frilandsmuseet hjemføre det første ægte færøhus til afløsning af Bernhard Olsens tillempede kopi fra »Koloniu-dstillingen« i Tivoli i 1905. Som led i forberedelserne hertil drog museumsinspektør Bjarne Stoklund og arkitekt Curt von Jessen til Færøerne for at registrere og fotografere hvad der endnu var bevaret af ældre bygninger. For Stoklund satte disse forundersøgelser flere spørgsmålsteg ved den hidtidige opfattelse af færøhusets historie og dets relationer til den nordeuropæiske boligudvikling. Stoklund besluttede sig derfor til at tage hele problemkomplekset op til undersøgelse og revision. Resultaterne er nu – 40 år efter – sammenfattet og udgivet i denne publikation.

Bogen indledes med en kommenteret redegørelse for de forudgående forskningsresultater og med en omtale af det kildemateriale som danner grundlag for undersøgelse. Næste hovedafsnit be-

skriver de sammenhænge hvori husene indgik og fungerede i 1700 og 1800 årene – indbyrdes i gårdsanlæg og i bygger i en større sammenhæng.

I efterfølgende afsnit beskrives husenes materiale, konstruktioner og byggemåde og den viden som vi nu har om det færøske bolighus' historie fra 1800 årene og »baglæns« via middelalderen til de ældste huse fra vikingetiden.

Læseren er herefter klædt grundigt på til sidste afsnit, som »forfra« sammenfat-tende redegør for de lange linier i kulturudviklingen.

Bogens disponering og Stoklunds brede kulturhistoriske indfaldsvinkel til stoffet gør husenes udvikling umiddelbart forståelig og det er dybt fascinerende at erfare hvor lille verden er og har været siden vikingetiden og hvorledes selv meget små omstændigheder af erhvervsmæssig, kulturel, religiøs og naturmæssig art kunne få afgørende og gennemgribende betydning for husenes udformning og indretning.

Palle Friis

**Holger Schmidt:
Vikingetidens byggeskik i Danmark**

Udgivet af Moesgaard Museum og Jysk Arkæologisk Selskab, Århus 1999. 200 sider ill. ISBN 87-7288-599-8. Kr. 248,-.

I snævert samarbejde med danske museumsfolk og andre forskere har arkitekt Holger Schmidt gennem mere end en menneskealder arbejdet med undersøgelser og studier af vikingetidens byggeskik og huse. Resultaterne er i årenes løb publiceret i en lang række artikler i danske og udenlandske tids-skrifter og 1994 i en samlet form i bogværket »Building Customs in Viking Age Denmark«.

Efter mange opfordringer er dette bogværk nu udgivet i en dansk version, arbejdet »i det forfængelige håb, at den også vil finde læsere, der ikke er akademiske fagfolk.«

Bogens første hovedafsnit fortæller om bebyggelse og skildrer udviklingen fra bondelandsbyer til tilsamfund, hvor handel og håndværk vinder indpas og – i gunstige tilfælde – danner grundlag for middelalderens købstæder. I afsnittet

beskrives også de store cirkulære borg-anlæg, som med deres præcision og størrelse må tolkes som en militær manifestation af den nye kongemagt, som havde erobret og samlet landet.

I næste hovedafsnit fremlægges en række udvalgte eksempler på hustomter fra hele epoken. Der redegøres for huse-nes indretning og anvendelse i den udstrækning det nu kan lade sig gøre, når sporene er mørke pletter i undergrunden og stort set alt andet er væk. Sammenligningen af de mange hustomter viser store variationer i byggemåder og detaljer og Schmidt afslutter da også dette afsnit med en advarsel til fremtidige forskere om »en alt for håndfast anvendelse af typologi på husmaterialet«

I bogens tredje afsnit redegøres for bygningskonstruktioner på grundlag af de meget få bevarede bygningsdele og intense studier og tolkninger af de arkæologiske spor. I perioden afløses den indvendige tagbærende stolpekonstruktion af tagbærende ydervægge, men også her redegør forfatteren for, at det bestemte »ikke er en jævnt fremadskridende proces der førte frem til det traditionelle bindingsværkshus.

I det sidste hovedafsnit om »formgivning« fremlægges og fortolkes en række samtidige husillustrationer på gotlandske billedsten og en række af de husformede såkaldte hogbackgravsten, som er fundet i de britiske områder, der i perioden var domineret af skandinaviske emigranter. Lagtagelserne giver anledning til en række interessante overvejelser, blandt andet om vikingetidshusenes specielle buede udformning af både vægge og tag.

I afslutningen konkluderer forfatteren, at der i vikingetiden er sket en »ganske gradvis udvikling af oldtidens bebyggelsesformer, hustyper og bygningskonstruktioner hen imod de middelalderlige, der ellers for en umiddelbar betragtning så helt anderledes ud«.

Holger Schmidts danske udgave er en smuk bog med et righoldigt illustrationsmateriale og et væld af informationer. I den danske version er »de nødvendige noter blevet en del af teksten« Denne omstændighed, utallige henvisninger og en rig anvendelse af fagudtryk og navnebrug gør

ikke bogens indhold umiddelbart tilgængeligt og let at læse.

Måske er der flere fortolkninger af begrebet »ikke akademiske fagfolk«, som er den læsergruppe forfatteren har ønsket at henvende sig.

Palle Friis

Heidi Pfeffer (red):

Ak – hvor forandret.

En lokalhistorisk fortælling om 16 erhverv, der ikke længere er, hvad de har været

Udgivet af LASA, lokalarkiverne i Storstrøms Amt 1999. 136 sider, ill. ISBN 87-981064-2-2. Kr. 99,-.

Forandringsprocesser er sjældent kun af det gode eller af det onde. Bogen med ovennævnte lettere ironiske titel beskriver en lang række erhverv, der enten er helt forsvundet fra vore lokalsamfund eller er forandret til ukendelighed. Den er resultatet af en kampagne, som arkiverne i Storstrøms Amt har arbejdet med i over et år. De gamle hæderkronende erhverv og en bys nøglevirksomheder i forgangne tider er ofte omgærdet med megen nostalgi. Man ser karetmageren for sig bukke, når forvalteren komme kørende med herskabets fine charabang og stolt lavere den tilbage med nypudsede beslag og man kan næsten smage kogekoneens liflige trillebollesuppe dengang catering firmaer og færdig mad udefra var helt utænkeligt. Men virkeligheden var selvfølgelig en ganske anden. Heldigvis har bogens forfattere da også gjort, hvad de kunne for at nuancere deres beskrivelser af de 16 vidt forskellige erhverv. Læseren får flere udførlige beskrivelser af arbejdsprocesser. Det kan godt være lidt tung læsning, hvis man ikke er meget interesseret i den rent teknologiske side af arbejdslivet, men på den anden side kan sådanne beskrivelser være nødvendige for at forstå andre aspekter af arbejdslivet som virksomhedskulturen, faglige kampe, arbejdsmiljøproblemer og fagets evner til omstilling og konkurrencedygtighed. Heldigvis krydres mange af artiklerne også af mere personlig beretninger, der giver læseren mulighed for at identificere sig med personerne.

Man lever sig godt ind i kogekonens arbejdsliv i røg, damp og kulde, og forstår udmærket, at ingen yngre mennesker i dag har lyst til at overtage hendes nedslidende arbejde. Artiklen om den store landhusholdning kommer vidt omkring i alle de mange facetter, som dette erhverv har rummet, og beskriver forandringerne fra det store folkehold fik deres solide mad serveret i folkestuen til de få tilbageblevne selv måtte klare sig med en flad madpakke i et thekøkken. I artiklen om læretiden på en dieselfabrik får vi smæk for skillingen. Det regnede med øretæver, men alligevel var læretiden ikke uden lyspunkter, men vi kan ikke begræde at den gammeldags autoritære mesterlære er slut, når man tænker på, hvor prisgivet lærlingen var overfor mester og de ældre ansattes luner. Mange steder i bogen får vi sat det pågældende fag ind i en større sammenhæng både historisk med kig bagud i tiden og geografisk med informationer om fagets placering på landsplan og lovgivningsmæssige bestemmelser. Artiklen om to brødres sælfanger- og fiske dynasti i Ny-sted udmærker sig ved at give en nuanceret skildring af dette specielle fag og af de to foretagsomme brødres holdninger til noget, vi i dag betragter som dyremis-handling.

Billedteksterne rummer mange steder gode informationer, som man selvfølgelig kun kan gengive, hvis man får indsamlet oplysningerne om motivet i rette tid. Det anvendte kildemateriale bygger meget på erindringer. Det er med til at gøre fremstillingen levende, men når det gælder virksomhedshistorie, er det meget vigtigt så vidt muligt også at få indsamlet virksomhedsarkiverne med regnskaber, korrespondance, scrapbøger, fotos m.m. Det er et generelt problem, at disse arkiver bliver destrueret løbende, mens virksomheden eksisterer og endeligt, når den lukker. »Ak hvor forandret« giver fin inspiration til arkiver og museer om at arbejde målrettet med indsamling af materiale, der kan dokumentere virksomhederne og deres betydning for den enkelte og lokalsamfundet, bedst mens de endnu er i fuldt vigør og ikke »fem minutter i lukketid«.

Lise Høyrup

Else Roesdahl (red.):

Dagligliv i middelalderens Danmark.

En arkæologisk kulturhistorie.

København. Gyldendal, 1999. 420 s. ill. ISBN 87-00-22888. Kr. 425,-.

Middelalderår '99 bød på en lang række arrangementer på museer, biblioteker og uddannelsesinstitutioner samt på en stribe små og store publikationer. Deriblandt de to omfangsrige antologier: *Middelalderens Danmark* og *Dagligliv i middelalderens Danmark*. De kan læses hver for sig, men med større udbytte sammen, selvom der er nogle indholdsmæssige overlapninger.

Hensigten med *Dagligliv i Danmark* er »at give en samlet fremstilling af den ernekreds, vi har valgt at kalde dagliglivet på grundlag af den sidste menneskealders revolution inden for middelalderarkæologien«, skriver redaktøren Else Roesdahl, professor ved Institut for Middelalderarkæologi, i forordet. Det er et ambitiøst mål, som dog ikke forfølges så stringent, at de faktisk foreliggende arkæologiske resultater udnyttes fuldt ud. Igennem bogens 13 artikler af lige så mange forfattere præsenteres en længere stribe af teknologiske og kulturelle innovationer, som påvirkede dagliglivet: klæder, husgeråd, boligopvarmning, pengeøkonomi, skriveredskaber o.s.v. som rummer mindre kendte, men spændende arkæologiske fund og forskningsresultater.

Afsnittenes overskrifter lyder: Samfundet; Land, by og bygninger; Boligernes indretning og udstyr; Husdyrene; Mad og køkkenkunst; Dragter; Samfærdsel, handel og penge; Teknik; Skrift og bog. Tid og fornøjelser; Kunsten; Fromhedslivet; Sygdom og død; Nordboiv i Grønland. Dermed henvises både til afsnittenes indhold og til den løse brug af begrebet dagligliv. Det bruges mere til at indkredse de nære ting i folks hverdag end til at indordne dem i en samlet analyse.

I perioden 900-1500 gennemløb det danske en radikal forandring, hvilket klart fremgår i bogens afsnit. Landsbyerne blev grundlagt, trevangsbrug, hjulploven, vand- og vindmøller indførtes. Købstæderne kom til. Her dukkede stenbyggeri og rådhus efterhånden op, selvom byerne vedblev med at være små og omkranset af

marker. Byerne blev centre for handel, håndværk og administration, så selvom kun ca. 5% af landets befolkning boede i byerne ved reformationen i 1530'erne, var deres betydning stor. Kirkerne og klostrene udgjorde andre centre, herunder også for teknologiske og kulturelle landvindinger indenfor stenbyggeri, husopvarmning, jernstøberi, den latinske skriftkultur og billedkunsten med mere. Hverdagslivet i landsbyerne fremgår mindre klart gennem bogens afsnit og afsnittet om husdyrene rummer desværre kun en mager oprensning af husdyr på trods af de voksende kvæg- og hesteholds store økonomiske betydning og økologiske effekt.

Dagligliv i Danmark fremlægger ingen fælles opfattelse af de sociale forhold, selvom det er klart nok, at de forandrede sig væsentligt. I Anders Bøgh's oversigtsafsnit om samfundet er hovedvægten lagt på de sociale forhold. Her får at vide, at konge, kirke og herremænd ejede ca. 90% af landets jord omk. år 1300 og at 80-85% af befolkningen ernærede sig ved arbejde for disse jordrotter. Man må forestille sig nogle store sociale skel mellem samfundets lille top og brede bund, men spørgsmålet følges ikke op i alle afsnit. Nogle forfattere taler direkte imod at tillægge skellene betydning. I Bi Skårups afsnit »Mad og køkkenkunst« kan man læse om de mange og raffinerede retter ved hoffets bord omk. år 1500. Derefter får man at vide, at »Når man arbejdede for kongen eller en herremand, fik man måske ikke de samme retter, som han fik på sit bord, men man smagte resterne, og man brugte i vidt omfang de samme råvarer. Der var hos overklassen en social ansvarsfølelse, som bl.a. udmøntede sig i, at man sørgede for mad og drikke til de trængende.« (s. 149). Det virker som en provokerende påstand. Det gør det også, når redaktøren skriver, at »Mange sider af dagliglivet i Danmark kom derfor til at ligne forholdene i vesteuropa, især hvad angår livet i byerne.« (s. 15). Der fandtes store byer og udviklede skel mellem by- og landbokultur i det sydlige Europa, men ikke i Danmark, så hvorfor ikke nøjes med at skrive: »især på landet''?

Afsnittene er gennemgående godt skre-

vet og rummer inspirerende oplysninger om stort og småt, som illustrerer en dynamisk udvikling gennem perioden. Bogen er derfor også spændende læsning på trods af en del ikke helt gennemtænkte analytiske overvejelser over samfund, kultur og dagligliv. Den peger både eksplicit og implicit på en række svage punkter i vor viden om middelalderen, som den arkæologiske forskning forhåbentlig får mulighed for at tage op. Det kan måske blive et resultat af middelalderår '99, der fik rejst flere spørgsmål end givet svar, men i hvert fald fik vakt en bred interesse for perioden blandt andet gennem de mange publikationer.

Lene I. Jørgensen.

INUIT, kultur og samfund.

En grundbog i eskimologi

Århus, Systeme, 1999. 256 sider, rigt ill. ISBN 87-616-0038-5. Kr. 290,-.

Bogen er tænkt som en lærebog, ikke i eskimologi, men for gymnasie- og HF-elever og for studerende i andre kulturfag som fx antropologi og sociologi. Den er opbygget af 28 tematiske artikler skrevet af specialister, som har komprimeret deres viden til læselige oversigter over fx følgende temaer: Sprog, identitet, fangstteknologi, økologi, turisme, minedrift og retsvæsen, men også »blødere« emner som myter, sagn og litteratur.

Bogens mål er også at give en opdateret beskrivelse af forholdene i Grønland og problemerne i den aktuelle grønlandske samfundsudvikling – og det er sikkert tiltrængt.

Blandt de emner, som er mindre kendte for danskere uden tilknytning til Grønland, er sproget og litteraturen. Det eskimoiske sprogs opbygning er meget anderledes end de indoeuropæiske, fx dansk. Det som på grønlandsk kan siges i et ord kan på dansk være en hel sætning. Bogen giver også eksempler på grønlandssproget litteratur, såvel nedskrevet mundtlig tradition, altså myter og sagn, som på moderne grønlandsk litteratur. Nogle af eksemplerne er her for første gang tykt på dansk.

Mærkværdigvis er den moderne grønlandske kunst ikke behandlet – og den æl-

dre kun som billeder af oldsager og som illustrationer til kapitlet om myter og sag.

Langt hovedparten af INUIT handler om de inuit, som bor i Grønland, mens de øvrige, som bor i Sibirien, Alaska og Canada, stort set kun omtales i indledningen og i det arkæologiske kapitel.

INIUT er en meget nyttig bog for dem, som gerne vil vide besked, men ikke læse specialafhandlinger. Og det er en smuk og veltilrettelagt og pædagogisk bog. Systemet er dygtige til den slags.

G. Nellemann

Lars Bisgaard et.al. (red.):

Billeder i middelalderen. Kalkmalerier og altertavler

Odense Universitets-forlag 1999. 262 sider, rigt ill. ISBN 87-7838-437-0. Kr. 250,-.

Dette er ikke en populær bog om kalkmalerier, men en spændende rapport fra et symposium, hvis deltagere var nordiske specialister i kirkekunst.

Vore kalkmalerier ene siden 1970'erne registreret og i 1990'erne er der udarbejdet en elektronisk database, som gør det muligt at stille spørgsmål til materialet, som var utænkelige tidligere. Dette var en af anledningerne til symposiet, vis indlæg her publiceres i udvidet form og med et stort noteapparat.

Emnerne er vidt forskellige: samspillet mellem kalkmalerier og altertavler – som hidtil mest har været studeret hver for sig, og samspillet mellem gammeltestamentlige og nytestamentlige fremstillinger. Købstadskirkernes sidealtre, som i en række tilfælde har været bekostet og opretholdt af broderskaber, lav og gilder, behandles også ligesom enkelte kendte altertavler nytolkes.

I den anden ende af spektret ligger tolkningen af senmiddelalderlige kalkmalerier, der viser dagliglivet som kirkegængerne – især landbefolkningen – forventede at se det. Og i denne folkelige ende af kirkekunsten finder man magiske tegn og figurer, som også kendes fra førkristne fremstillinger på runesten – og måske også kristne dæmoner. Det er fx de uforklarede billeder som »Træskomaleren« og hans svende malede; dem Lauring mente sven-

dene havde moret sig med at male i midt-dagspausen og ganske uden teologisk betydning.

Selv om bogen sine steder er skrevet ret indforstået, har anmelderen dog haft stor fornøjelse af den.

G. Nellemann

BIBLIA PAUPERUM:

Billedbibelen fra middelalderen

Med indledning og oversættelser af Knud Banning. København, G.C.E.Gad. 1984/91. 96 sider, rigt ill. ISBN 87-12-05603-0. Kr. 100,-.

Man ser ofte »Fattigmandsbibelen« anført som forlæg for kirkelig kunst fra middelalderen, ikke mindst kalkmalerierne. Den er faktisk meget let tilgængelig for den, som ønsker at se disse forlæg. Den er nemlig udsendt i en kommenteret udgave med oprindelige latinske tekstere transkriberet til »vore bogstaver« og oversat til dansk. Det er Gads forlag som står bag udgivelsen, allerede i 1984, og senere genoptrykt. Den gamle fattigmandsbibel foreligger da iøvrigt også i mange udgaver og genoptrykkene er også mange.

Selve navnet »de fattiges bibel«, giver associationer til folk i ringe kår, men her skal man tænke sig lidt om: Folk som dårligt havde til dagen og vejen var heller ikke bogkøbere (eller boglæsere) i middelalderen. Det latinske ord *pauperum* har også været benyttet og munke og nonner, som havde gjort sig fattige ved at give alt væk – og om en gruppe gejstlige, *pauperes Christi*, som i 1100-tallet bekæmpede en kættersk sekt, »katarerne«, som krævede det gamle testamente fjernet fra bibelen. I denne kamp har Biblia Pauperum været meget anvendelig, da den netop på alle sine billedsider – det er jo en billedbibel – viser sammenhængen mellem de to testamenter. Centralt er der altid en scene fra Jesu liv, især barndommen, lidelsen eller opstandelsen, flankeret af to billeder fra det gamle testamente, der kan tydes som varsler om, hvad der skal ske, de såkaldte »typer«. Fx er billedet af Judas, der får de 30 sølvpenge, flankeret af billeder der viser, hvordan Josef bliver solgt af sine brødre, og videresolgt til Poti-

far i Ægypten – for nu at nævne noget af det lettest gennemskuelige.

Denne udgave er kopieret efter den xylografiske fra 1450, som opbevares på Bibliothèque Nationale i Paris. Billederne, 40 ialt, er gengivet på gråtonet baggrund på højresiderne, og oversættelserne står overfor, så tekst og træsnit kan ses samtidigt. Det hele får man for Kr. 100. Den er pengene værd.

G. Nellemann

**Lisbet Christoffersen:
Kirkeret mellem stat, marked og
civilsamfund**

Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998, 349 s. ISBN 87-574-0066-0. Kr. 325,-.

Lisbet Christoffersens (LC) bog er udarbejdet under et kandidatstipendiat ved Københavns Universitets Retsvidenskabelige Institut som en ph.d. afhandling.

Begrebet »det civile samfund« vandt indpas i den sociologiske diskurs midt i 1980'erne og har siden da været flittigt anvendt især indenfor sociologi. Også Økonomisk råd bruger nu begrebet, så vi må bøje os omend med beklagelse, fordi det forvansker den klassiske brug af begrebet fx hos Hegel og Marx. Ved diskussionen af velfærdssamfundet og demokrati har man åbenbart savnet en betegnelse for en fjerde organisationsform udoverfor stat, marked og familie. Det område indenfor det sociale liv, man således har haft i tankerne, er *den frivillige sektor* med aktiviteter, der strækker sig fra offentlig/privat non-profit virksomhed over uafhængige frivillige organisationers arbejde til samvirke mellem venner og naboer. Den særlige interesse for sektoren er ofte præget af et engagement i demokrati og autonomi.

LC tager, som det fremgår af afhandlingens titel, afsæt i denne moderne sociologiske model og sigter på ud fra en juridisk synsvinkel at beskrive retsdannelsen omkring folkekirken i feltet mellem stat, marked og civilsamfund. Det er afhandlingens tese, at der i analyser af kirkeretten gennem anlæggelse af de tre skiftende synsvinkler stat, marked og civilsamfund op-

nås et samlet perspektiv på de relevante retskilder, der omfatter lovgivning, aftaler og praksis. Denne tese indebærer en særlig interesse for de retlige normer, der er dannet og fortsat dannes ved det engagerede frivillige arbejde i menighedslivet – altså i civilsamfundet. Arbejdet med at af-dække denne praksis kræver feltarbejde og, som forfatteren siger, deltagerobservation, hvilket er lidt usædvanligt for en juridisk undersøgelse. Men LC har gode forudsætninger fra egen deltagelse i menighedsrådsarbejde samt frivillig kirkeligt arbejde.

Grundloven gav løfte om en samlet kirkeforfatning, men en særskilt lov for en forfatning for folkekirken er aldrig blevet gennemført. Forud for grundlovens indførelse i 1849 var den evangelisk-lutherske kirke en statskirke, og det blev den ved med at være også efter parlamentarismens indførelse. Det betyder imidlertid ikke, at der ingen folkekirkelig retsdannelse er. Kirkerettens retskilder udspringer fra regulering og tradition i form af aftaler og sædvaner. En del af denne kirkeret har sit udspring i folketingets lovgivning og kirkeministeriets forvaltning, en anden del er præget af en markedsorienteret retsdannelse i forbindelse med udbud og efterspørgsel af kirkelige ydelser, og en tredje del er knyttet til den praksis – de sædvaner, som frivilliges indsats i menighedslivet har formet. Kirkeretten må således hente sit grundlag fra flere og nu og da modstridende områder.

For at tilvejebringe en sammenhæng i og beskrivelse af folkekirkens retsforhold vender LC sin opmærksomhed mod rets-subjekterne folkekirkemedlemmet og folkekirkemenigheden. Analysen af medlemsbegrebet gennemføres ved først at se begrebet fra statens, derpå fra markedets og sidst fra civilsamfundets synsvinkel. Herved optræder medlemmerne henholdsvis som borgere, publikum og lægfolk. Dernæst analyseres også begrebet menighed ud fra de tre synsvinkler. Herved viser den sig som administrativ enhed, professionel institution og levende gruppe af frivillige ildsjæle.

Det viser sig, at der er flere begreber om menighed, der finder anvendelse i retslig sammenhæng. Den kirkelige virkelighed

har måttet leve med denne modsigelse i menneskealdre. LC taler for, at argumentation fra alle de tre synsvinkler samles i et menighedsbegreb.

LC afslutter afhandlingen med at perspektivere folkekirkebegrebet ud fra de fotoretagne undersøgelser af begreberne medlem og menighed. Hun sammenfatter afhandlingen med at sige, at »folkekirken er ikke en ren statskirke. Den er ikke en ren sammenslutning i civilsamfundet. Og den er heller ikke en selvstændig institution på markedet. Den folkekirke, der ifølge Grundloven er konfessionelt afgrænset som evangelisk-luthersk, kan retligt set kun begribes gennem et samlet perspektiv, der gør anvendelsen af netop betegnelsen 'folkekirke' berettiget (s. 316-17).«

De interessanteste afsnit i bogen finder jeg omkring beskrivelsen af menigheden som civilsamfund, her anvender LC det, hun kalder 'fortællinger'. Denne del af menighedens liv udfolder sig ved varetagelsen af folkekirkelige opgaver, som ikke er obligatoriske. Resurcerne til løsningen af disse opgaver fremkommer ved enkeltpersoner, der slår sig sammen og frivilligt yder viden og tid på i fællesskab at løse sådanne opgaver. Nu har vi imidlertid ingen klar definition af begrebet 'folkekirkelige opgaver', men folkekirken har en lang tradition for at påtage sig socialt, og kulturelt arbejde i sognet. Udover de traditionelle juleuddelinger og arbejdet blandt børn, unge og gamle er der ved de senere års opbrud kommet nye initiativer til som fx kaffestuer og overnatning for hjemløse.

Menighedsrådet kan fra den kirkelige ligning årligt anvende ca. 100.000 kr til fremme af kirkeligt liv i sognet. Så vi har faktisk en parallel – omend i miniformat – til kommunen: kirkekommunen. Om en del af det, der foregår i dette kirkelige civilsamfund, kan man med rette spørge, om det er offentlig virksomhed eller privat. Er det folkekirken, der laver det, eller en lille privat forening? Endvidere tegner der sig ved en fortsat vækst i arbejdet og forøgelse af kirkeskatten også et problem med forholdet til primærkommunen.

Reformationens grundtanke, at den enkelte kristne har direkte adgang til Gud, og først når medlemmer og præster indgår i et fællesskab, opstår den levende menig-

hed og kirken, kan i vore dage også føre til at sognets ildsjæle får ændret gudstjenesteordning og ritualer så meget, at gudstjenestens folkekirkelige karakter ikke kan genkendes. Her sker igen en glidning fra det almene mod det private (sektariske).

I de ikke-lovbestemte områder inden for »folkekirken opgaver« opstår der nogle former for praksis, der bliver mere og mere traditionsbundne, til sidst bliver de anerkendt som gældende ret. Det kan godt belysne en lægmand som mig lidt, for det er jo fristende for politikerne at tillade cykling på gangpromenaderne med den begrundelse, at det har cyklisterne jo gjort længe. Måske uden at ville det er afhandlingen blevet et interessant indlæg i en samfundsdebat om borgerindflydelse, autonomi og mere demokrati kontra statslig systemtvang og passiviserende umyndiggørelse, der jo netop er en diskussion, som har optaget mange i den sidste snes år, samtidig med at den gør læseren opmærksom på, at de folkelige vækkelser eller de hellige civilsamfund, det være sig grundtvigske eller indre missionske, var de første græsrodsbevægelser, der med styrke foldede sig ud over det ganske land.

Afhandlingens konklusion, at man ikke skal smide sin modpol ud – ikke følge devisen enten/eller, men snarere både/og, er måske også en belærende påmindelse til det politiske liv i bred forstand om, at det vil være uklogt af den triumferende individualisme helt at vende det almene: statsmagten ryggen og derved sætte sig selv uden for 'folkekirken'.

Johannes Møllgaard

Hans Henrik Appel: Tinget, magten og æren

Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. Odense Universitetsforlag, 1999, 713 s., ill., med engelsk summary og medfølgende CD-Rom med bilag, 147 s. ISBN 87-7838-408-7. Kr. 350,-.

Hans Henrik Appels (HHA) forsvarede den 5.2.1999 sin doktorafhandling *Tinget, magten og æren*. Afhandling tager afsæt i historiefagets intensive forskning igennem

de sidste 25 år af statsmagternes fremvækst i 1600-tallet.

HHA fortæller indledningsvis, at han oprindeligt ville se på, hvornår, hvordan og i hvilken grad statsmagtens politik i 1600-tallet slog igennem lokalt. Imidlertid valgte HHA – fremfor at gå ud fra statsmagtens forskellige politiske initiativer – at rette opmærksomheden mod det lokale og derudfra belyse, hvorledes statens initiativer indgik i og påvirkede de lokale forhold.

Med denne synsvinkel på 1600-tallets historie opfatter HHA sin afhandling som et bidrag til forskningsdiskussionen om statsmagtens vækst ('magtstaten' og dens disciplinering) og et bidrag til forskningsdiskussionen om fremkomsten af 'det moderne menneske' (civilisering med ændring af normer og social kontrol), kort sagt som et bidrag til de forskellige diskussioner blandt historikere om moderniseringsprocessen. Moderniseringsprocessen kan karakteriseres ved et disciplineringsstryk fra oven (staten) og en civilisationsproces fra neden (fx færre og færre mord).

HHA's målsætning med afhandlingen er da at belyse moderniseringsprocessen ved at afdække de vigtigste sociale processer og magtrelationer i et jysk lokalsamfund i 1600-tallet og at vise, hvordan den ekspanderende statsmagts institutioner indgik i disse processer og relationer. En undersøgelse af denne art kalder HHA mikrohistorie.

Som undersøgelsesområde er valgt Skast herred mellem Esbjerg og Varde, hvor kildematerialet er særlig fyldigt. Ved denne afgrænsning bliver det overkommeligt at sammenføje de forskellige kildegrupper, så de danner et hele, og herved komme nærmere ind på livet af de enkelte mennesker.

HHA lægger afstand til social-økonomisk strukturhistorie fra oven og finder sin inspiration hos forskere som Norbert Elias, Robert Muchembled, David Sabeau og Michel Foucault.

Fra Elias henter HHA Begrebet 'sociale figurationer', som han omdøber til formationer, idet han ønsker at beskrive de sociale processer inden for velafgrænsede sociale helheder.

Inspirationen fra Foucault slår igennem i temaet magtrelation og magtudøvelse, der

præger hele afhandlingen. Magten opfattes som en strategi i en evig kamp. I landsbyen kæmper indbyggerne om resurcer og socialt rum, relationerne bønderne imellem må hele tiden defineres og legitimeres. Der udkæmpes ligeledes en kamp mellem herskab og fæstebonde om legitimering af herre-tjenerforholdet, og i menigheden foregår der en stadig kamp om at definere den. Til kampen indenfor de mange sociale formationer, udnyttes magtinstrumenter. Landsbyfællesskabet havde fx bøde og pantning som sanktionssystem. I fæsteforholdet kunne fæsteren fradømmes gården, men fæsteren kunne også selv opsigte fæstet. Tingstedet fungerede i kampene som en konfliktløsningsmekanisme, og var tålmodigheden brugt op, kunne man kæmpe korporligt og måske slå hinanden ihjel.

Afhandlingen omfatter 15 kapitler. I kapitel 2 beskrives og drøftes afhandlingens kildestof. Den vigtigste kilde er Skast herreds tingbøger fra årene 1636-99 (med enkelte laguner). I de derpå følgende kapitler beskrives sociale processer i 5 udvalgte formationer, som bliver behandlet i hvert sit kapitel: familie og slægt, landsbyfællesskab, fæsteforhold, konge-undersåtforholdet og menigheden (kapitlerne 4, 6, 8, 9 og 10).

På tværs af de fem formationer behandles omgangsformerne ved tre gennemgående temaer: gældsforhold, vold og ære. Disse beskrives i henholdsvis kapitel 5, 7 og 11.

I kapitlerne 12,13 og 14 belyses herredstingets rolle i bondesamfundet. Efter at HHA har gennemført analyserne af de fem centrale formationer og af de grundlæggende omgangsformer, opsamlers han i kapitel 15 de centrale iagttagelser ved en samlet vurdering af disse formationers udvikling i perioden med henblik på at vurdere, hvordan magtstaten ændrede livsvilkårene for bønderne i Skast herred i 1600-tallet, og at vurdere, hvorledes det mikrohistoriske perspektiv, som HHA har anlagt afhandlingen igennem, kan bidrage til diskussioner af de forskellige teorier om »moderniseringsprocessen«.

Afhandlingens resultater kapitel for kapitel er følgende:

Produktionsstrukturen: Generationsskif-

tets gårdoverdragelse stillede store kapitalkrav i Skast herred til den nye fæster, idet traditionen på den egn var, at fæsteren måtte købe gårdens bygninger, besætning og redskaber. Dette krav om kapital virkede selektivt og fremmede strategiske ægteskaber, men området, hvorfra man fandt sin ægtefælle, var dog hyppigst sogn og nabosogne.

Landsbyen: Landsbyens driftfællesskab blev organiseret af landsbystyret. Til at sikre overholdelsen af de beslutninger, som bymændene i fællesskab var nået frem til, havde landsbystyret sit eget sanktionsapparat, der byggede på pantning og innam. Landsbystyrets effektivitet var afhængig af en udbredt enighed blandt bymændene. Blot en enkelt modvillig og egensindig nabo kunne forårsage store problemer. På denne baggrund, vurderer HHA, har bønderne ønsket at inddrage herskabet for at stive landsbystyrets autoritet af bl. a. med skriftlige vedtægter.

Herskabet: Den vigtigste mekanisme i herre-tjener-forholdet vurderer HHA at være »husbondens minde«. Den bestod kort fortalt i, at den brødebetyngede fæstebonde mødte op hos sin husbond og bad om nåde og dermed viste sin anger. Herskabet kunne herved lempe på straffen, vise overbærenhed og lade nåde gå for ret. Efter vore begreber bør en forbryder stilles for retten, »men i 1600-tallets Danmark burde en forbryder give sig i sit herskabs minde, og hvis det var meget alvorligt, understregede man måske, at det var i herskabets nåde. Det var herskabet og ikke retten, der var den øverste autoritet« (s.464).

Kongemagten: Alle kom til at mærke statsmagten ved det voksende skattetryk århundredet igennem. Lensmand og senere amtmand og deres bondefogeder blev mere og mere synlige. Enevældens nyordninger førte til en øget regulering og overvågning af befolkningen i herredet.

Menigheden: Menigheden var samfundet. Man bestræbte sig i perioden på at gøre optagelse og deltagelse i menighedens nadverfællesskab til forudsætning for bl. a. indtrædelse i ægteskab og retlig habilitet. Sognepræsten fik en central position som menighedens vogter. Til trods for denne gejstlige nøgleposition levede

den magisk-religiøse folketro videre inden for statskirken.

Monetariseringen: Forholdet mellem bønderne var stærkt monetariseret. Selv den mindste lille vennetjeneste blev takseret i penge, hvorimod man sjældent afregnede.

Fysisk vold: De fleste var parate til korporligt at forsvare deres position ved den mindste krænkelse, ligesom man var meget opmærksom på at forsvare sin ære og værne sit rygte som en ærlig kristen.

Tinget: I perioden frem til 1660 indtog herredstinget en central rolle som brugerstyret konfliktløsningsorgan. Med enevælden ændredes retssystemet, nu blev de ledende bønder ved retten udskiftet med professionelle retsbetjente, og retsafgørelsen blev formaliseret. Herved dalede fremmødet på tinget, og de nødvendige vidner: stokkemændene måtte udskrives.

HHA kan sluttelig konkludere at civilisationsprocessen prægede første halvdel af 1600-tallet, men efter 1660 blev disciplineringsstræk dominerende.

De horizontale afhængighedsbånd, der prægede formationerne før 1660, svækkedes, og efter 1660 fik de vertikale afhængighedsbånd en voksende betydning.

Når HHA vender sig imod historie fra oven og sætter sig for at dyrke mikrohistorie, rummer denne beslutning måske allerede nogle problemer. Blot i ordvalget er der inddraget en dualitet: man har kun en mikrohistorie på baggrund af en makrohistorie, og begge kan meget vel risikere at måtte nøjes med halve sandheder. Ved omtalen af Sabeans mikrohistorie (s. 39) skriver HHA, at der findes ikke individer på den ene side og samfund på den anden side. Denne erkendelse kunne skærpes til, at der findes ikke stat på den ene side og individer på den anden, jf. det Elias vil have fat på, når han taler om sammenhængen mellem socio- og psykogenese. Der findes kun én historie, og den, der skriver mikrohistorie, kan være fristet til at betone denne side på bekostning af makrohistorien og derved ende i ensidighed eller usandhed.

Der synes også at være modsigelser i afhandlingen, som beror på de forskellige inspirationskilder: Elias' civilisationsproces og Muchembled's kriminaliseringsproces og Foucaults magtmekanismer.

Muchembled's kultursyn er dualistisk. Historien fra 1400-tallet og frem til den franske revolution opfatter han som en bitter kamp mellem to uforenelige kulturer: folkekulturen og elitekulturen om kulturel hegemoni. I denne kamp blev folkekulturen besejret og ødelagt. Muchembled taler om folkekulturen som et Atlantis, det vil sige, som et ikke mere eksisterende jordisk paradys. Det, der efter hans mening indledte ødelæggelsen af og besejrede dette paradys, var staters og imperiers fremkomst.

Elias' civilisationsteori er derimod præget af en vis fremskridtoptimisme: vi bliver mere og mere civiliserede, og i denne proces indgår individ såvel som stat. Fx bliver det spillerum for individuel, fysisk vold, som var der tidligere, indskrænket, når statsmagten konsolideres. Disse to forskere forholder sig nok så forskelligt til de samme 400 års europæisk kulturhistorie, ja deres tolkninger forekommer mig uforenelige. Ikke desto mindre findes der i HHA's afhandling stof fra dem begge, så han slæber en indre modsigelse med sig.

Metodisk søger HHA væk fra strukturanalyser mod processer. Han anser historien som en varig kollektiv proces, han med Foucault kalder diskurs, og tankegangen fører videre over i Foucault's magtmekanismer. 'Magt', som indgår to steder alene på afhandlingens titelblad, spiller en stor rolle i hele HHA's afhandling, men den magt, der beskrives, tegner kun den halve side af magten, og ser man kun den, bliver den abstrakt som magten i sig selv eller magten for sin egen skyld. Men når fx et forældrepar med magt forhindrer deres barn i at løbe ud på kørebanen, så virker magtudøvelsen forståelig for de fleste og ikke så abstrakt, fordi vi får magten tegnet som en helhed. Staten kræver ofre og disciplin af befolkningen – ikke af magtbrynde – men for at undgå kaos og undergang. HHA skriver fx (s. 342), at »forsiddelsesdommene skal ses som et af de instrumenter, som herskabet brugte til at vise sin magt overfor bønder, der tog lidt for let på tingene.« Det er kun den halve side af magten, og som sådan bliver ud-sagnet falsk. Herskabet skal betale fæsternes statsskatter til amtet, uanset

hvor let fæsterne tager på tingene, og det kan herskabet ikke blive ved med ret længe, hvis ikke fæsterne er pligtopfyldende og betaler deres ydelser rettidigt. Fortalt sådan fremstår forsiddelsesdomme som magtudøvelse i et sandere lys. Den Foucault'ske magt- og kampmekanisme bliver anvendt i alle afhandlingens kapitler, og hver gang fører det kun til halve sandheder.

Afhandlingens 3. kapitel om ejerforhold, produktionsapparat og producenter i Skast herred forekommer mig meget svagt. Det virker som om det materielle livsgrundlag ikke rigtigt har interesseret forfatteren. Godsernes produktionsevne tillægges så ringe opmærksomhed, at den ikke findes værd at nævnes i konklusionerne. Det billede, der tegnes af fæstebonden og hoveriet, er meget løst. HHA hævder (s.111), at det næppe er muligt at lave udregninger på baggrund af 1662-matriklen eller på baggrund af hovedgårdsjordens omfang. Hertil kan siges, at det var måske et forsøg værd. Trods denne afmagt fortsætter HHA: »Men vi kan nok konkludere, at selvom enkelte godser havde store hovedgårdsjorder og en omfattende studeproduktion – med en anseelig hoveribyrd på godsets bønder – var fæstegårdene det mest centrale element i produktionsstrukturen.« Den påstand virker ikke overbevisende.

Jeg er ikke enig i, at »kernen i fæsteforholdet var en fæstebondes leje af et stykke jord«, som det påstås side 299, og jeg synes at begreberne »gårdmands-klasse« og »husmandsklasse« bør reserveres 18- og 1900-tallets landbohistorie. Tanken kommer på afveje ved brug af liberalistiske termer.

Eftersom et hovedsigte med afhandlingen er at vise, hvordan den ekspanderende statsmagts institutioner indgik i de lokale processer og relationer, er det lidt af en gåde, at indførelsen af Enevælden tillægges så ringe betydning. Enevælden knuste den herskende klasse og etablerede en centralistisk statsmagt. Denne politiske omvæltning må da betyde noget for afhandlingens problematik.

HHA fremhæver, at herredsting i perioden 1636-60 var et brugerstyret konflikt-løsningsorgan. Sager blev bragt for retten

for at presse modparten til at gøre regnskab. Hvorimod Skast herredsting 1660-1699 karakteriseres som det juridiske maskineri. Fra et hyppigt anvendt, brugerstyret konfliktløsningsorgan, bliver tinget primært et forum for øvrighedens indskærpelse og håndhævelse af regler og rettigheder. Nu bliver sagerne overladt retten til afgørelse. I denne fremstilling af retsudviklingen anes Mushambled's dualisme: folkets konfliktløsningsorgan bliver knust af en voldelig statsmagt. Men man kan lige så godt sige, at nu råder almen ret fremfor partikulære interesser støttet af hævde og lokalt herskab, dvs. opfatte ændringen som et fremskridt mod en retsstat.

Undersøgelsens erklærede hovedsigte har været, »at vurdere, hvorledes det mikrohistoriske perspektiv kan bidrage til diskussioner af de forskellige teorier om 'moderniseringsprocessen' (s. 651), og dens vigtigste spørgsmål har været, om udviklingen kan betegnes som en civilisations- eller som en disciplineringsproces? Besvarelse af dette spørgsmål kan historikeren ifølge HHA først få, når omsætningen af magtstatens politik i praksis er blevet belyst ved mikrohistorie (s.661). Med afhandlingen skulle dette grundlag for besvarelsen af spørgsmålet være tilvejebragt.

Resultaterne kan synes lidt magre sammenholdt med de store ambitioner, og formentlig vil den videre forskning ikke anse, at grundlaget for historisk forskning i 1600-tallets historie med denne afhandling er blevet mere sikkert.

For læseren vil det fascinerende ved afhandlingen nok være det nære møde med de mange forskellige mennesker fra vestjylland, der levede for 400 år siden, som den formidler adgang til.

Afhandlingen er ved sit mikrohistorieperspektiv delvis et fagligt opgør med den statistiske social-økonomiske historiskrivning fra oven, men den nu herskende tolkning af 1600-tallets historie (Odense-skolen) rokker der ikke ved – desværre, det må vi have til gode til en anden gang.

EDB-registreringen af det store tingbogs materiale har givet anledning til et meget stort antal tabeller og figurer i selve bogen, dvs. udover det store bilagsmaterie-

ale, der findes på en medfølgende CD-Rom. Alene af figurer er der i bogen over hundrede. Mange af disse er kortdiagrammer over herredet i to farver. De er vanskelige at »læse«, for man tror, at de mørkeste partier er de kvantitativt tungeste kategorier, hvilket ikke er tilfældet. Dernæst får et landkort først mening, når der er målestok på, men den mangler overalt.

Noget tyder på, at det hele er gået for hurtigt. Afhandlingen ville nok have vundet ved en rolig gennemarbejdning af materialet, der kunne have strammet grundlaget op og reduceret bogen en del, nu er det en flot, men tung bog, der ikke egner sig til sengelæsning.

Johannes Møllgaard

Anders Enevig:
Cirkus og gøgl i Odense 1875-1945
Odense Universitetsforlag og Statsarkivet i Odense 1999, 442 s., ill. ISBN 87-7838-450-8. Kr. 200,-.

Dette er det fjerde (og sidste) bind i Anders Enevigs imponerende totalregistrering af de omreisende forlystelsers besøg i Odense gennem 300 år, fra 1640 til 1940.

I indledningen funderer Anders Enevig lidt over de skiftende illustrationsmuligheder i de fire bind. I bind 1 og 2 vises aftryk af sjældne plakater, de fleste tyske, men brugt af de samme gøglere, som rejste i Danmark. I bind 3 vises festlige træsnit fra forlystelsesannoncer i aviserne, og i bind 4 suppleres med interessante sort/hvide fotografier fra forfatterens samling. I alle 4 bind virker illustrationerne som tilkøbsluse til straks at læse videre i teksten.

Som lovet i bind 3, afslutter Anders Enevig i bind 4 beretningen om scenehypnotisøren Carl Hansen. Hertil føjer han afsnit om tryllekunstneren Joseph le Tort, gøgleren Niels Letort, hyptisørfamilien Waldoza og eksperimentalspsykologen Faustinus. Om alle disse personer har Anders Enevig ved grundige arkivundersøgelser fundet nye oplysninger.

I de første tre bind af værket var der kun personregistre, og Anders Enevig skrev om de manglende stedregistre og ømneregistre: »Jeg har valgt at få så mange bind fra hånden, som det praktisk lader sig

gøre, og jeg vil ikke spilde min kostbare tid på at nørkle med registre, som enhver på et senere tidspunkt kan stille sammen som et særligt registerbind, hvor man rigtig kan boltre sig.« I det nu udkomne bind 4 er der både stedregistre og emneregistre til hele værket, så læserne får rig mulighed for at »boltre sig« i Odenses forlystelsesliv gennem 300 år.

Ib Varnild

**Mette Guldberg:
Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850**

Auning, Landbohistorisk Selskab, 1999. 297 sider, ill. ISBN 87-7526-151-0. Kr. 168,-.

Det er en vægtig bog med ialt 297 sider og er smuk bog holdt i et alment forståeligt sporog. Det er umuligt i en kortfattet anmeldelse at komme ind på alle sider af værket, der omfatter produktionen af potterne, produktionsstederne, udførsel, markeder m.m. Det skal bemærkes, at der er et omfattende noteapparat, kikdefortegnelse og ordliste.

Af de mange produktionssteder for jydepotter, som opregnes s. 57 ff, slår forf. naturligt ned på Vardeegnen og her igen på Tistrup sogn. For valget af denne lokalitet bliver der afgørende argumenter. Potteproduktionen her holdt op på et tidspunkt »så at sige mens legen var god, frem for en produktion, der eksisterede som relik, efter at produktet var blevet utidssvarende. Tidsmæssigt drejer det sig om ca. 1680 til 1850 med hovedvægt på årene 1787 til 1850. Før 1787 er kilde-materialet meget sparsomt, til gengæld er tiden sidst i 1780'erne særlig godt belyst gennem folketællinger, skifteprotokoller, hartkornsspecifikationmen 1789 og matriklen 1844. Og af Laurids Smiths beretning fra et besøg på egnen i efteråret 1787 »Om de sorte jydsk Leerkars Fabrikations Maade, og denne Industris Artikels Fordeel for Staten«. Der blev trykt i Maa-nedsskriftet Iris 1791. Nu er det jo ikke nok, at der forefindes et rigt kildemateriale. Det skal også udnyttes. Og det er slidsomt og tidskrævende, ved jeg af egen erfaring. Men Mette Guldberg har fået løn for an-

strængelserne. Jeg er imponeret af hendes indsats. Et af resultaterne er at finde i afsnit IV. Udførsel, hvor beretningen samler sig om Hjørring, der fra 1692 var toldsted for Varde og dermed udskibningssted for Jydepotterne. Som forf. bemærker, har toldvæsenet gennem tiden produceret-uhyre mængder af papir, men en hårdhændet kassationspolitik har begrænset materialet væsentligt. Men for Hjørring toldsted giver det bevarende materiale oplysning om, hvor tradikken med de sorte potter gik hen. Oftest blev det opgivet som »Elben«, der dækkede over en række lokaliteter langs flodens nordbred og dermed indenfor det danske rige. Et udvidet marked kom til med åbningen af den Slesvig-Holstenske Kanal (Ejderkanalen) i 1784, det gjaldt København og de tyske Østersøbyer, der også forsynedes fra det, det benævnes: Østvendte udskibningssteder (Kolding, Vejle m.f. østjyske byer og mod syd Slesvig, Flensborg og Åbenrå.)

Forf.s gennemgang af toldmaterialet har medført en interessant revidering af ældre materiale, som f.eks Danske Atlad' udmalning af et storslået marked for jydepotter, som skulle være udført i stort omfang til hovedstaden og provinserne, men i endnu større mængder til Tyskland, Holland og Østersøen herunder Livland. Hugo Mattiessen fortsatte i samme spor ved at tale om en rivende afsætning over store dele af Nord- og Mellemeuropa. Nøgternt sammenfatter forf., at det, der tegner sig er »et billede af et marked der overvejende blev betjent af småbåde og bondevogne, og som i store træk fandtes inden for grænserne af det daværende danske rige, primært Danmark og Slesvig-Holsten, men også videre med i Tyskland på pottelvogne.

De udsagn om, at pottemænd skulle være nået helt til Dresden og Wien må være enkelttilfælde, og det samme gælder utvivlsomt eksporten til Riga og den del af Østersøområdet. Noget af det hidtil eventyrlige ved de sorte, jyske potter går tabt, men en sikrere viden er opnået.

Efter gennemgangen afslutter forf. afsnittet med at slå fast, at det drejer sig om »et primært nationalt marked, med en mindre del der bliver afsat til fjernere steder. Man må omgås forsigtigt med ældre frem-

stillinger som i Danske Atlas og Den sorte Jyde.« Der er ikke belæg for »en rivende Afsætning over store dele af Nord- og Mellemeuropa«, som den ellers så omhyggelige arkivforsker Hugo Matthiessen ville hævde.

Bogen er forsynet med talrige bilag, et omfattende noteapparat, oversigt over utrykte kilder, litteraturfortegnelse og en forklarende ordliste.

Holger Rasmussen

**Bi Skårup og Henrik Jacobsen:
Middelaldermad**

Kulturhistorie, kilder og 99 opskrifter. Gyl-dendal 1999, 158 s. ISBN 87-00-37304-4. Kr. 188,-.

**Bente Leed:
Danskernes mad i middelalderen –
smag selv**

Forlaget Ålykke, 1999, 160 s. ISBN 87-592-2149-6. Kr. 265,-.

Det sidste år i det gamle årtusinde var ud-nævnt til middelalderår og blandt de mange publikationer om middelalderen var også to bøger om mad. Maden har spillet en ikke uvæsentlig rolle i middel-alderårets mange arrangementer, som en mulighed for at smage på og opleve en vigtig del af periodens hverdagsliv, men det er glædeligt at disse to bøger sætter mere varige spor.

En revurdering af den mørke middelal-der, der i stedet betoner det farverige, det mangfoldige og inspirerende ved denne periode, har de to bøger til fælles med feks. Nationalmuseets store middelalder-udstilling, hvortil også Bente Leed har bi-draget. Begge bøger kombinere en kultur-historisk redegørelse med eksempler på opskrifter, men deres synsvinkel på maden i perioden er forskellig.

Bi Skårup er middelalder arkæolog på Bymuseet i København og Henrik Jacobsen har været med til at etablere Middelal-dercenteret ved Nykøbing Falster, hvor en middelalderrestaurant serverer eksempler på middelalderretter i rekonstruerede om-givelser. Begge har stor erfaring med at tolke middelalderfund og opskrifter, og i at

tilberede mad og arrangere måltider her-udfra.

I bogen understreges det internationale, fælleseuropæiske i middelalderens mad-kultur, og det præciseres derfor at madkul-tur er det vi spiser, ligegyldig om det stam-mer udefra eller hvilken kvalitet det har. Ud fra arkæologiske fund og analyser afkøk-kenets smagssammensætning og ingredi-enser, problematiseres det at middelalde-rens madkultur skulle være en rest fra Romerriget. Arkæologiske fund viser ikke kontinuitet fra romertiden, men et brud i 1100- årene, hvor kryddingen af maden snarere kommer til at minde om den, der er udviklet i Mellemøsten. Den vigtige kul-turkontakt med den muslimske kultur, gennem korstogene, men også gennem handel, bragte vigtig inspiration til viden-skab, teknologi, arkitektur og altså også nye ingredienser og smagsnuancer til mad-en- ikke mindst de eksotiske krydderier som er så karakteristiske for middelalder-køkkenet. Gennem de norditalienske by-stater, blev handelsvarer fra østen formid-let videre til hele Europa.

Det fælles europæiske kultur, gør det muligt for forfatterne at trække, ikke kun på danske, men også engelske, tyske, franske og hollandske kilder i form af op-skrifter, regnskaber og billeder der kan give indtryk af mad og måltider fra 1200- til 1600- årene. Middelalderen er den første periode, hvor vi har mere end arkæologiske kilder, men formodentlig har de opskrifter og måltidstyper vi her stifter bekendtskab med, dog været i brug både før og efter denne periode. Helt op til 1700- årene, findes be læg for vigtige træk af middelalderens køkken, og endnu i dag bruges f.eks. brune kager og pebernødder som særlige julespecialiteter. Imidlertid er disse kilder udpræget lavet af og til en lille elite af fyrster, adel og højt placerede gejstlige, hvor maden og måltidernes pragt var med til at fremvise deres magt og status, og understrege hierarkier. Regnskaberne som kilde fremhæver des-uden de få købte varer som fisk, krydde-rier, vin og øl og underbetoner den høje grad af selviorsyning. Dyrkning af grøntsag-er, krydderurter, frugt og bær findes der feks. få og sene kilder på. Forfatterne fremhæver dog at der næsten må have

været en udbredt havekultur, for at kunne skaffe ingredienser til de retter som er bevaret fra perioden. De bredere historiske og arkæologiske afsnit om produktion, handel, konservering og tilberedning, sætter madkulturen i forhold til samfundets grundlæggende betingelser og kultur, ligesom forskellene mellem elite og den brede befolkning fremhæves. Der argumenteres dog for at også de ansatte på de nederste trin i de store hushold, ja selv de fattige, fik den fine mad at smage. Uddeling af overkydende mad fra de store repræsentative fester og omsorg for de fattige i øvrigt i form af naturalier, var udbredt. Dermed fik elitens madkultur efter forfatternes mening en bredt afsmittende virkning.

I gennemgangen af køkkenets udvikling, der i høj grad bygger på arkæologiske fund, fremgår det at madlavningen i 1200 tallet udskilles som et særligt rum på de store borge. I borgerhuse sker dette først i 1500-tallet eller senere. Madlavningen specialiseres således, og der gives mulighed for og ressourcer til mere forarbejdning og mere komplekse processer. Ildsteder til spidstegning, kogning og braisering forfines, ligesom store ovne der gør et muligt at bage store hævede brød bliver mere udbredte. Der er fund af varierede kogerkar, redskaber til findeling, mens makro-fossilanalyser endnu ikke er gennemarbejdede nok til at fortælle alt om hvad der er fundet i bunden af gryderne. Billeder vi ser derimod oprin ved festmåltider med brug af fine duge, tæpper på væggene, pragtfulde bægre osv., fortiden vigtige oplysninger om hvordan man sad omkring bordet, borddækning, tjenernes placering osv.

Arbejdskrævende retter var højt værdsat og maden blev serveret i blokke på flere retter, som startede med de grovere retter som grød og sammenkogte retter, og fortsatte over mere forarbejdede retter som stegt kød i sovs og postejer for at ende med fine oste, kager eller konfekt. Jo flere retter jo finere, og jo højere i hierarkiet, jo flere retter fik man at smage. Samme rangorden gjaldt til hverdag, hvor der blev serveret to ens opbyggede hovedmåltider. To timer var sat af til at spise hvert måltid, og perioden fremstilles som præget af trang til at kræse og nyde livet når det var muligt under kampen for tilværelsen.

Bogen er delt i en kortere indledende kulturhistorisk del på 25 sider og en opskriftdel på godt 100 sider. At genskabe middelalderens retter byder på flere vanskeligheder, dels er råvarernes egenskaber før og nu forskellige, hvorfor økologiske varer af bedste kvalitet anbefales, som de der kommer tættest på de originale råvarer. Dels er middelalderens opskrifter givet i meget grove træk, uden angivelse af mængde, tider eller serveringsanvisninger. De skal derfor tolkes for at man kan rekonstruere retterne og andre kilder må inddrages for at kunne sammensætte måltider.

Den originale opskrift gengives, dernæst en udlægning af denne ud fra forfatterens erfaringer og den aktuelle forskning, der gør det muligt at anvende opskriften med nutidens råvarer og køkkenfaciliteter. En ordliste bagi bogen forklarer udvalgte ingredienser. Forfatterens tolkning af opskrifterne betragtes åbenbart som det endelige bud, da det anbefales at arbejde nøjagtigt efter opskriften, og bruge autoriserede måle og vægtenheder.

Opskrifterne opdeles i nutidens rettyper: Forretter, hovedretter, dessert, diverse, hvilket kan undre når det af den indledende tekst fremgår at måltidet var opdelt i blokke, der ikke fulgte samme skillelinjer som i nutiden. Her er hensynet til den nutidige bruger åbenbart og ukommenteret - blevet vigtigst. Opskrifterne dækker en række rettyper fra suppe, over steger, kogeretter, postejer, pølser, tærter, sovse, krydderiblandinger, sennep og drikke og viser et rigt og varieret køkken. Opskrifterne er lettilgængelige, men ikke i alle tilfælde står det klart, hvor i et nutidigt måltid de kunne indgå, og hvad de kunne serveres sammen med. De krydrede retter, der ofte blander sødt og surt på for nutidens overraskende måder, har skiftende appel til min madfantasi og appetit - nogle opskrifter virker spændende og værd at prøve for smagens skyld, andre har mere historisk interesse. yderligere kommentarer og overvejelser om opskrifterne og retterne kunne have været et spændende supplement.

Bogen er smukt illustreret, men kun ganske få billeder har fået titler. En mængde vignetter fra Schramm: Bilderschmuck der Frühdrücke, pryder der-

udover bogen, men der mangler billedtekster, der kunne udlægge den sammenhæng mellem billede og tekst, som i nogle tilfælde ser ud til at være der. Bogen er smuk og faglig velfunderet, ligesom de øvrige kulturhistoriske madbøger som Gyldendal har udsendt de sidste år. Bogen sætter sig dog med sin form lidt mellem to stole: Dels den kulturhistoriske fremstilling af maden og måltiderne, dels forsøget på at omsætte opskrifterne til retter der kan anvendes og spises i dag. Målgruppen er formodentlig den både kulturhistorisk- og gastronomisk interesserede læser, men de to interesser sammenkædes ikke eksplicit. F.eks. oplyses det ikke med hvilken begrundelse den praktiske opskriftside er så højt prioriteret i omfang og hvorfor den kulturhistoriske viden og analyse er så lidt integreret i opskrifterne.

Anderledes forholder det sig med Bente Leeds bog: *Danskernes mad i middelalderen smag selv*. I denne bog er opskrifter, citater fra lægebøger, regnskaber og et righoldigt udvalg af billeder fra middelalderen anbragt inde i teksten, som eksempler der forklares og sættes ind i en helhed. En spændende og varieret lay-out sørger for at dette fungerer som en god vekselvirkning indholdsmæssigt, æstetisk og pædagogisk.

Bogen er lavet med henblik på teoretisk og praktisk undervisning i historisk madkultur på uddannelses- og folkeoplysningsinstitutioner. F.eks. på Økonoma-skolen hvor forfatteren underviser, på Husholdningseminarierne. Men også fx i folkeskolens hjemkundskabsundervisning, på aftenskoler og højskoler vil denne bog være velegnet, som baggrundsbog for læreren eller i uddrag til eleverne.

Det er ikke hensigten med bogen at give et helhedsindtryk af mad og drikke i middelalderen, skønt man far et ganske bredt indblik i middelalderens klima, demografi, sundhedsforhold, sociale struktur, arbejdsdeling, religion, uddannelse osv. Formålet er især at belyse forholdet mellem lægekunst og kogekunst i middelalderen. Tankegangen og handlemåden bag valget af mad i middelalderen forsøges eftersporet, og hovedideen er, at sundhed og gode smagsoplevelser gennem middelalderen hang tæt sammen, mens de i tiden efter

reformationen, er blevet adskilt i to. Den oldgræske lægekunst, blev formidlet til Danmark gennem arabiske læger, med Salernoskolen som centrum. Lokale klostre og hoffer over hele Europa var udøvere af denne lægekunst som er findes beskrevet i de flittigt citerede middelalderlige lægebøger. Lægekunsten tog udgangspunkt i naturens lægende kraft, og i at opretholde en balance i den menneskelige organisme. Den foreskrev diæter, eller levemåder indenfor en række områder som søvn, psykisk balance, og som en del heraf også diætetik anvisninger på leve-regler for mad og drikke. Hippokrates sagde: »dit lægemiddel skal være fødemiddel og dit fødemiddel skal være lægemiddel.« På den måde var kokken og lægen ligestillede samarbejdspartnere, der skulle sørge for at maden på en gang var sund og god. Den fælles europæiske kogekunst havde også arabiske inspirationer, men blev særligt udviklet ved fyrstehofferne. Her var det desuden vigtigt at sørge for at maden ikke for forgiftet – og have en modgift parat!

Det der bandt kokken og lægen sammen var »urterne« som både var lægeurter og indgik i madlavningen som bladgrønt og smags tilsætning. Ofte kaldtes retter med bladgrønt for »kålretter«, en betegnelse som altså går forud for vores senere hvidkåls og rødkålsassociationer. Urtemedicin til indvortes og udvortes brug var f.eks. i Henrik Harpestrengs berømte urtebog fra 1200-tallet, et centralt middel i lægekunsten.

Bente Leed opdeler sin gennemgang af levnedsmidler i grupper: som det daglige brød, der havde en tæt forbindelse med den kristne tro og dens symboler, og som hønsene der var muligheden for at få lidt fersk kød mellem alt det saltede og røgede, og fiskene som fastereglerne satte på bordet. I lbrbindelse med fremstillingen af produktion, handel, tilberedning og måltidsordning og religiøs og symbolsk betydning, bringes udvalgte opskrifter med udgangspunkt i de behandlede råvarer. Disse afsnit afrundes med eksempler på to komplette autentiske menuer fra Bispegården hos Hans Brask 1520, der giver et godt indtryk af hvordan retterne har været sammensat, og til hvilke lejligheder.

Dette åbner for en forståelse af de komplekse betydninger i f.eks. et fastemåltid og et påskemåltid.

Diæter til syge og svage var en integreret del af opskriftsamlingerne. F.eks. blev hønsekødsuppe betragtet som velegnet og en grundsuppe kunne så tilsættes lægeurter alt efter arten af patientens sygdom. Medicin-mos i form af konfekt, syltetøj, samt lægedrikke som mjød, øl, vin og det der senere betragtes som dessertvine – hippokras og clarete. Ikke mindst disse opskrifter virker indbydende og lækre.

Originalopskriften som for læge opskrifternes vedkommende er suppleret med forklaringer om hvem og hvad dette er godt for, bringes ved siden af en rekonstrueret opskrift og forfatterens kommentarer. Man føler sig således godt hjulpet på vej, og de ca. 50 opskrifter virker enkle og lette at gå til, ligesom udvalget stort set virker taltalende på min madfantasi.

Det er forfatterens mål at give læseren lyst til at smage på historien. Middelalderen kan ikke genskabes, men vi kan forsøge at komme så tæt på som muligt. Bogens anvisninger skal sætte i gang, men kogekunst betragtes som en kunstart, så læserens egen tolkning og kreativitet vil gøre madoplevelsen unik hver gang.

Desuden har Bente Leed et ganske aktuelt mål om igen at gøre maden til et højt prioriteret led i en helhedsorienteret behandling. Den højt rationaliserede og industrialiserede madlavning som bydes syge mennesker på offentlige institutioner, giver en ringe kulinarisk kvalitet. Et udbygget samarbejde mellem kokke/økonomaer og læger ville kunne bidrage til bedre livskvalitet og dermed helse. Bente Leed forsøger gennem bogen at vise det ernæringsmæssige og sundhedsmæssige rationale i brugen af lægeurter i middelalderen. F.eks. det høje indhold af antioxidanter og vitaminer i urterne, og vurderer at folkesundheden var bedre i middelalderen end i perioden efter – indtil vort århundrede. Mest vægt lægges dog på det livsbekræftende, holistiske syn på livet og i-aden som fremgår af både koge- og lægebøger. Middelalderen bliver således brugt som afsæt for en nutidig problematik, og perioden fremstilles på det ideologiske, videnskabelige niveau som repræsen-

terende avanceret tænkning og praksis – og som et positivt modbillede. I middelalderåret har der været en tendens til en lidt romantiseret fremstilling af den svundne tids stærke tro, helte, udsøgte kunst osv. Bente Leeds bog indskrives sig til dels i denne tendens, men det er på et solidt fagligt grundlag, at hun stiller spørgsmål til vores egen tid. Derimod er engagementet og begejstringen for stoffet et udelt plus, og glæden ved maden, billederne og citaterne lyser ud af bogen. Bogen afsluttes med en række nyttige bilag, med en fyldig litteraturliste, billedfortegnelse, liste over personer, ordforklaring, osv. Dette giver indgang til at beskæftige sig med stoffet på mange måder, og til videre studier.

De to bøger om middelaldermad dækker i store træk samme felt, bruger samme kilder og trækker i høj grad samme konklusioner. Alligevel er de så forskellige at den madkulturelt interesserede læser med udbytte kan læse dem begge. Mens Middelaldermad mest henvender sig til den arkæologisk og kulturhistorisk interesserede der vil have et bredt kildemateriale præsenteret og vil eksperimentere i eget køkken, er danskernes mad i Middelalderen tillige meget brugbar i en undervisningssammenhæng, hvor ernærings- og sundhedsaspektet ofte er en integreret dimension. Tilsammen giver de to bøger et godt udgangspunkt for at fastholde viden om en central side af middelalderen, og måske for at finde inspiration at få sund og god mad til at gå op i en højere enhed?

Lisbeth Hastrup

Gunnar Solvang:
Husmandsliv under afvikling. Udvikling og forandring i et sønderjysk landbosamfund 1975-2000 med hovedvægt på de nye tilflyttere

Landbohistorisk Selskab og Historisk Samfund for Als og Sundeved 1999. 411 s. Illustreret. ISBN 87-87153-416. Kr. 278,-.

Som altid må man imponeres af det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland. Digre 411 sider er Historisk Samfund for Als og Sundeveds »årbog« 1999 – og deraf er kun de sidste 8 sider optaget af »årbogsstof«. Resten er, i samarbejde med Land-

bohistorisk Selskab, viet til udgivelse af Gunnar Solvangs Husmandsliv under afvikling. Og der er ingen grund til at krybe udenom: en gedigen udgivelse, som det er en fornøjelse at holde i hånden.

Solvang giver os i Husmandsliv under afvikling tilgang til et mægtigt materiale indsamlet over mange år. Mest direkte er bogen en opfølgning af Husmandsliv fra 1984 (Landbohistorisk Selskab), der fokuserede på udviklingen i husmandskolonien Rønhave på Kær Halvø på Als, opstået 1926, med vægt på husmændene. Studien lå parallelt til de fire studier i Palle Ove Christiansens Fire Landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer udgivet til og af Landsbykommissionen i 1980 og også Christiansens En livsform på tvangsauktion fra 1982. Som sådan var Husmandsliv et led i den generelle etnologiske interesse i de år for deltagelse i den offentlige planlægning med »humanistiske perspektiver«, eller med andre ord: interesse i at være et talerør for de ofte ganske oversete mennesker, hvis liv blev ændret så voldsomt gennem 1960'ernes, 1970'ernes og 1980'ernes store strukturændringer. Husmandsliv under afvikling er af Solvang deklareret som efterfølgeren til Husmandsliv men, som undertitlen siger, med vægt på tilflytterne udefra – og dermed ofte ikke-landbrugere.

Dog ikke mere efterfølger end Solvang til bogens fordel giver læseren en grundig opsamling af Husmandsliv, før resultaterne fra den nye undersøgelse begynder. Dog for, og lidt til denne anmelders overraskelse, at fortsætte med landbrugerne uanset undertitlens »med hovedvægt på de nye tilflyttere«. Det kan der være gode grunde til, forfatteren giver overbevisende sine for denne disponering, men at studiens undertitel først følges rigtigt op fra side 178 med kapitlet »De nye tilflyttere« er måske lige vel rigeligt.

Men det er, det skal ikke skjules, en splittet anmelder, der siger dette, for de elementer i Husmandsliv under afvikling, der virker stærkest, er faktisk beskrivelsen af vilkårene for begyndelsen på en husmandskoloni så sent som i 1920'erne. At begynde i et skur. At have et råhus men ingenting i det. At få en hest, men være i fællig med andre for at vinde fornøden

trækraft. At fra begyndelsen vide, at den tildelte jordlod ikke kan brødføde en hel familie, men nærmest er dikteret af Det radikale Venstres forkærlighed for småbruget. Og det gengivne foto s. 40 med lærer Poulsen sammen med børnene fra husmandskolonien og enkelte gårdmandsbørn – de sidste er, bilder man sig ind, ikke så svære at skelne fra de første. Her tales til hjertet, og hvad der er talt til hjertet, det husker man.

Det er ikke altid tilfældet i andre dele af teksten. Solvang fremlægger et meget stort materiale, men fremstillingen er, mere end noget andet, rapportens – ja faktisk minder Husmandsliv under afvikling om flere forskningsrapporter sammenstillet i et værk. Det er og bliver en smagssag, om man ynder denne fremstillingsform eller søger en mere litterær, mere episk eller hvad man nu skal kalde den. Solvangs hyppige brug af begrebet »videnskabelig undersøgelse« og udtrykte ønske om, at bogen kan gå ind i den videnskabelige samtale i de landbohistoriske kredse understøtter, at han søger en mere »tør stil«, som det fremgår af teksten og som også giver fremstillingen hele det videnskabelige apparats tyngde. For den almindeligt interesserede læser kan denne måde måske være mindre nem at have med at gøre. Den til tider noget komplicerede grafik giver nok megen information men er ikke altid umiddelbart gennemskuelig.

Hvadenten man ynder den ene eller den anden fremstillingsform, så står dog tilbage, at Husmandsliv under afvikling er et solidt, veldokumenteret og velinformeret forskningsarbejde, der med Rønhavekolonien som sit mikrokosmos, men med stor viden om og bevidst brug af de store lands- og Europadækkende perspektiver, afspejler de væsentligste sider af den strukturudvikling, som det danske landbrug har gennemgået. Bogen behandler flere af de mest markante spør, som udviklingen og forandringen har medført overalt i de danske landdistrikter under landbrugs- erhvervets tilbagegang (ihvert fald i antal hoveder) og specialisering i de seneste årtier. Og hovedsigtet, omend det altså tager sin tid at nå til behandlingen deraf, nemlig at belyse, hvorfor tilflyttere fravælger by-

miljø for at bosætte sig på landet, nåes uden vaklen og er klart fremstillet. Noget firkantet sagt gør de det nok fordi et husmandssted er størrelsesmæssigt og økonomisk overkommeligt, men primært af kulturelle årsager: de ønsker at komme tilbage til landet, de sætter pris på »lærkesangsværldi« og har endvidere holdninger til fødevarerproduktion og fritidsliv, som vanskeligt kan opfyldes ved en urban livsstil.

Vil man vide noget om de husmandskolonier, som ganske kraftigt har præget flere områder i Danmark gennem dette århundrede fra den første »Husmandslov« i 1899 og mest markant efter de såkaldte »Oktoberlove« i 1919, der ikke mindst tvang majoriteterne til at afstå jord til husmænd, så er Solvangs to Husmandsliv og Husmandsliv under afvikling uomgængelige. Det samme gælder for læsere generelt interesserede i dansk landbrugs udvikling. Dette forsøger forfatteren at understrege i et appendiks, der sætter Husmandsliv under afvikling i en forskningsammenhæng. Disponeringen af dette appendiks kan dog diskuteres. Solvang skriver selv, at »udover forskningen på dansk grund foregår også en betydelig husmandsforskning i de øvrige skandinaviske lande og i det øvrige Europa, hvilket jeg dog ikke skal komme nærmere ind på her«. Hvorfor ikke? Man tror jo gerne kapaciteten Solvang, at det er tilfældet, og når bogen så eksplicit henvender sig til forskningsfæller med husmandsinteresser, skulle de vel gerne kunne bruge appendikset til lidt større udsyn end den danske forskning (samt et par enkelte nordiske titler). Konventionen tilsiger en sådan oversigt, men når i kort udgave placeret i et appendiks, kan det være, at det var et af de steder, hvor konventionen var bedst lagt i graven?

Mange andre temaer end hvad denne korte anmeldelse giver rum for kunne, og burde, have været taget op. Både faglige (historisk-etnologiske) og, vigtigst, the subject matter. Har man fornøjelse af, eller kan man se bort fra, »rapportsproget«, så læs Husmandsliv under afvikling, for det er en grundig og solid studie, som man bliver klogere af. For lokalkendte, som vel Historisk Samfund for Als og Sundeved først og fremmest har tænkt på, vil det rigelige og gode billedmateriale og de genkendelige

personer i bogen dertil være til stor gavn og fornøjelse.

Mikkel Venborg Pedersen

**Niels Peter Stilling:
Danske Herregårde. Arkitektur, historie
og landskab**

København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1999. 324 s. Illustreret. ISBN 87-17-06845-2. Kr. 489,-.

Lad det være sagt med det samme: Danske Herregårde er en dejlig bog! Store, dejlige og skarpe billeder, en overskuelig tekst, der klart og ofte med et humoristisk sving følger billederne.

For det er billederne, der bærer Danske Herregårde. Niels Peter Stilling er i denne sammenhæng også kendt for sin korte turintroduktion i Politikens Danmarks Slotte og Herregårde og Danske Herregårde er en art udvidelse deraf. Bogen er dog ikke bundet af turbogens geografiske følge, men i stedet bygget op omkring kronologiens ryggrad, og den er udsprunget af en række foredrag, som forfatteren har holdt rundt om i Danmark i 1998-99. Danske Herregårde er således en art nedskrevet lysbilledforedrag og de dejlige billeder er også alle, undtaget et, optaget af forfatteren selv. Man må misunde ham det tætte kendskab, som han må have opbygget gennem de mange optagelser og tilhørende besøg på landets herregårde.

Bogen indleder, og det er ikke dens mindste fortjeneste, med en placering af herregårdene i det danske landskab og en påpegnig af deres vigtighed både som landskabsforvaltere og som markante træk i dette landskab. Mange herregårde er bygningsfredet, eller i hvert fald hovedbygningerne. Helhedsperspektivet: hovedbygning – avlsbygninger – godslandskab er derimod sjældent underlagt samlede bevaringsbestemmelser – en sammenhæng som Stilling fint trækker op i indledningen og som han vender tilbage til i sin, måske noget vel korte, slutning. Umærkeligt glider man dernæst over i en art historisk indledning, bygget om politik og stilhistorie; set før men derfor også så tilpas håndterligt for enhver læser, at opbygningen af bogen ikke frembyder problemer.

Og så tager lysbilledforedraget fat. Man læner sig i sin gode stol, bliver forført af billederne og som det i hvert fald som regel går denne anmelder også til lysbilledforedrag »live«, bliver teksten, hvadenten talt eller skreven, mindre vigtig, den synker ned bagved, så at sige, den følger billeder, men billederne fylder tanken. Egentligt er det synd, for man gør som forfatter sig sådan en umage med teksten, man gør som taler sig sådan en umage med, hvad man siger. Men egentligt er dette dilemma jo en ros – at man faktisk ikke mærker, at man læser. For læser, det gør man jo alligevel, og man bliver klogere på Danmark, og på herregårde og på historien i landskabet, på fortiden i nutiden og på diskrepansen mellem den megen snak om bevaring af fortiden og den faktiske indsats på og for landets herregårde.

Men uden klynk – Stilling påpeger flere steder, men tydeligst i sin afslutning, at nok ligger der store byrder på de store gårde, problematikken om arveskat m.v. er velkendt, men det har på den anden side også været storlandbruget, der som regel er kommet bedst igennem trange tider – og tendensen til større og større gårde generelt i Danmark tyder alt andet lige mere positivt for herregårdenes fremtid, end man måske har kunnet se siden Lensafsløsningsdage. Dette rejser dog også et dilemma, som forfatteren nok rejser, men som man godt kunne have ønsket sig gjort noget mere ved, nemlig misforholdet mellem helhedsfredning, og dermed fiksering i gamle bygninger og driftsformer, og så storlandbrugets fremtidige drift og antagelige position som frontløbere i dansk landbrug. Men det kan jo være, at temaets anslåen på Danske Herregårdes sidste sider antyder endnu et arbejde på vej fra forfatterens hånd? Som diskussionspartner til bl.a. Steen Estvad Petersens helt nye Den Danske Herregård, der direkte går ind i fredningsdiskussionen, ville dette være spændende.

Danske Herregårde er en mærkelig bog at anmelde. God skik tilsiger jo, at man skal kunne fordele ros og ris. Jeg vil nøjes med rosen. Køb den, vend tilbage til den gang på gang, og lad Dem betage af billederne, også af teksten men først og fremmest af billederne, gå til foredrag i Deres

lænestol. Danske Herregårde koster kr. 489,-, og det kan umiddelbart synes af meget. Men pengene er givet godt ud!

Mikkel Venborg Pedersen

**Marianne Horsdal:
Livets fortællinger – en bog om
livshistorier og identitet**

København. Borgens Forlag, 1999. 180 s.
ISBN 87-21-01084-6. Kr. 199,-.

Ved at læse Marianne Horsdals bog, kommer man til at tænke på, »Det ensomme masse menneske« (på dansk 1962) af den amerikanske sociolog David Riesman. For hvad vil hun med disse livshistorier, og hvad kan samfundet bruge dem til. Hos Riesman skelnedes der mellem det traditionsstyrede, det indrestyrede og det gruppe styrede menneske, og problemstillingen dengang var, at det traditionsstyrede og indrestyrede menneske var på retur, og det gruppe styrede menneske vandt frem, og hvilken betydning det havde for samfundet.

I en postmodernistisk tidsalder ser det ud til, at en 4. kategori må tilføjes, nemlig det individual/dialog styrede menneske, nu hvor det påstås, at historien er slut, de store fortællingers tid er ovre, og Riesmans kategorier ikke mere er interessante. Nu er det op til det enkelte individ til selv at sortere og afgrænse, finde ud af, hvad der er rigtigt og forkert. Spejle sig selv og bekræftes af andre. Hvad der kommer ud af det verificeres bl.a. i livets fortællinger, »en spændende indfaldsvinkel til studier af nutidens kultur« (s.152). De små fortællingers tid er inde, og projekter med Horsdal om voksenuddannelse, folkeoplysning og demokrati opstilles, for »hvis de fælles dannelestraditioner er i forfald, hvad vil det da betyde for demokratiudviklingen?« (s.153). Livsfortællinger kan bruges til en dialog mellem mennesker, »det dialogiske, det relationelle, åbenheden og diversiteten er blevet kernebegreber i en senmoderne eller postmoderne diskussion« (s.170).

Marianne Horsdal har udgivet 2 samlinger med livshistorier, »Danmark mit fædreland« (1991) og »Halvfemserfortællinger« (1998) på grundlag af egne indsamlinger. Og »Livets fortællinger – en bog om livshistorier og identitet« fortsætter denne inter-

esse. Nu tages teoretiske og metodiske ting op i forbindelse med disse livets fortællinger, indsamling og analyse af dem, og hvad de kan bruges til.

Marianne Horsdal kommer fra litteraturvidenskab, og det præger hendes fremstilling, hvor der også henvises til pædagogisk og psykologisk litteratur. Hun er interesseret i, hvad en folklorist ville kalde life-stories og ikke life-history, hos hende (s.116) hedder det récit (narrativ, en fortælling) og histoire (story, den (re)konstruerede kronologiske historie). For Horsdal er livshistorier fortællinger, ikke empiriske data om virkeligheden, men de er heller ikke frit opfundne, fiktive fortællinger, men fortællinger, der giver det virkelige, konkrete liv mening (s.10). Livshistorier skal ikke tolkes som information, men som mening (s.113). Og at »livshistorier er en narrativ genre, og meningsanalyse er naturligvis en hermeneutisk disciplin« (s.10). Hun er ikke interesseret i at studere folkelig æstetik og måden tingene siges på, men at afdække en folkelig identitet gennem normer og meninger.

Horsdal har den opfattelse, at de store fortællingers tid er forbi. De kan hedde udviklingsfortællinger, hvor en classes eller gruppes fælles erfaringer tematiseres og skaber basis for identifikation (s.25) og for dannelsesfortællinger, dvs. fortællinger med det enkelte individuelle liv som tids-horisont. De store fortællinger bliver hos Horsdal også kaldt for de gamle fortællinger og generationstraderede fortællinger. F.eks. handler den moderne civilisations store fortælling om progression gennem akkumuleret rationalitet (s.22).

Man kunne kalde dem for historier eller fortællinger for folk. Horsdal er interesseret i den lille fortælling, dvs. det enkelte menneskes historie (s.9) eller de små fortællinger: livets fortællinger og livshistorier eller, hvad jeg ville kalde: folks egne fortællinger og historier, som kan være liniære, men hyppigst er cykliske. De små historier kaldes hos Horsdal også for selvfortællinger (s.65), refleksiv fortælling (s.83) og individuelle fortællinger. Det enkelte individ er i fokus, der stilles spørgsmål om identitet og om mening og mål med livet. Hvad der karakteriserer de små historier efter hende er, at de ikke tilvejebringer sandhed, men

sandsynlighed (s.29), og at der i fortællingen er en åbenhed for dialog (s.43).

I sin bog skelner Horsdal mellem individets fortællinger (s.62-87) og kulturelle fortællinger (s.88-102). Her betones forskellen mellem de oplevelser og erfaringer, den enkelte som individuelt udsigelses-subjekt stykker sammen i en livshistorisk fortælling (s.92) og de kulturelt formidlede og kollektive fortællinger, vores selvforståelse og tilværelsestolkning er indvævet i (ibid.). Som eksempler på kulturelle fortællinger nævnes kanoniske fortællinger dvs. fælles fortællinger, som tolkningsmæssigt ikke kan anfægtes (ibid.). Offentlige fortællinger kan blive til magtfulde myter, dvs. handlingsanvisende skæbnefortællinger, som former os (s.93). Og kollektive fortællinger forholder sig til den anden, til andre ude for fællesskabet (s.97), som f.eks. etnocentriske fortællinger om national identitet som udtryk for hegemoni og for at projicere illegitime og faretruende karakteristika ud på de andre, de fremmede (ibid.). Fællesskabets fortællinger udtrykker andre gennem deres forsvar af identitet over for trusler om heterogenitet, diskontinuitet og modsigelse (ibid.).

Indsamling af livshistorier sker gennem interviews, hvor Horsdal foretrækker det narrative interview, som ikke er så styrende, som det kvalitative interview ville være. Hun bruger ikke båndoptager, men skriver det fortalte ned i hånden (s.109).

I en narrativ litteraturanalyse af livshistorier efter Horsdal fortolker fortællerne relationerne mellem begivenheder i deres liv (s.111). Livshistorier er fortællinger om mennesker og om disse menneskers forhold til deres individuelle fortid (fictional facts). De er ikke nødvendigvis kronologiske, selvom der ligger en implicit kronologi i opgaven: fortæl om dit liv (s.115). Horsdal giver eksempler på, hvordan liniær og cyklisk tid opfattes i livshistorier og grænserne mellem vilje og vilkår (s.121). Genrebestemte livshistorier er også muligt (s.125). Når det gælder personer, deles de op i jeg, vi og de andre (s.127-33). Stederne er vigtige (s.135), som at påvise forandring og udvikling (s.138) og hvilke værdier, der ligger bag (s.141). Ligesom der i livshistorier kan være nedslag af fælles kulturelle fortællinger (s.145): Ting der

genfortælles; fortællinger om, hvad ritualer, traditioner og fælles aktiviteter af kulturel art har betydet for den enkelte (s.145) og om deltagelse i kulturelle og politiske arrangementer, og når betydningsfulde personer nævnes (s.146). Livshistorier giver retrospektive udsagn om, hvordan arbejds erfaringer i barndommen, konfirmationstraditioner eller skoleoplevelser i mellemkrigstiden har været mere eller mindre betydningsfulde og afgørende for fortællerne identitet, selvforståelse og samtidsforståelse (s.147).

I bogens sidste kapitel kommer Marianne Horsdal ind på anvendelsen af livshistorier. Hvordan de anvendes i undervisning, forskning og terapi. I pædagogiske kredse anvendes de bl.a. som hjælp til selvudvikling, til øget erkendelse om nutiden og fortiden (s.148). Forskellige videnskaber beskæftiger sig med livshistorier. Horsdal har ikke kendskab til dem alle, f.eks. glimrer den etnologiske og folkloristiske ved sit fravær i hendes bog. Hun afgrænser sig til den narrative opfattelse af livshistorier og er interesseret i psykoanalytisk brug af livshistorier. Horsdal taler om den psykoanalytiske fortælling, dvs. fortællingen om menneskets udvikling fra et umælende bæst til et omverdensbeherkende individ (s.157-58).

Marianne Horsdals bog giver et indblik i en narrativ opfattelse af livshistorier, og den vækker til modsigelse. Ikke fordi hun er en varm fortæller for studiet og indsamling af livshistorier eller de små fortællinger, selvom en folklorist er betænkelig ved, at hun nedskriver med egne ord, hvad folk siger for at få sproget til bedre at hænge bedre sammen.

Hvad jeg stopper op ved, er påstanden om, at de store fortællingers tid er forbi. Nogle er måske ikke så vigtige mere, men så er andre kommet til som f.eks. de store fortællinger om EU. Tilhængernes grundfortælling handler om Europas Forenede Stater, modstanderne sætter ind med en anti-grundfortælling om Nationernes Europa. De store fortællinger vil altid eksistere, fordi de er anvendelige i samfundets magtudøvelse og organisering af grænsbevegelser. Når det gælder de små fortællinger, så ændrer de sig også. Ældre mennesker er nok ikke så postmodernistisk

fikseret, som unge mennesker er. Dvs. at deres små fortællinger er mere bagudrettet og præget af de »gamle« store fortællinger, medens de unges er fremadrettede og især må interessere magthaverne i dag for at finde ud af, hvad der foregår oppe i hovedet på de disse dialog/individual fikserede personer, som også udvikler store fortællinger om fremtidens samfund. De små historier indgår også ved menneskets livsafslutning som en erindringspleje jfr. sygepleje for mennesker ramt af dårligdom. Ved at erindre og blive erindret om sit liv lettes deres sidste år på jorden.

Flemming Hemmersam

Lise Stephensen:

De små leger

København, Aschehoug, 1999, 175 s. ill. noder. ISBN 87-11-12722-8 Kr. 199,-.

Det er en flot og indbydende bog, der her har set dagens lys.

Forfatteren, Lise Stephensen er musikpædagog og har i 30 år arbejdet med børn og musik. Hun siger selv, at ideen med bogen er at hjælpe til, at man ikke i vor tids computer- og tv-tid glemmer alle de gamle lege, det næsten ikke koster noget at lege. Bogens største fortjeneste er det brede felt den behandler. Denne bredde kan man få et indtryk af ved at opremse de opstillede legegrupper: boldlege, hinklege, snorelege, knob og stik, fingerlege, remser, sange for de små, fagtesange med musik, sanglege, ting vi kan lave. Her udover er der desværre et par gruppebetegnelser der er ugennemskuelige. Det gælder »mindre lege« der vi-ser sig at være forholdsvis stillesiddende lege med redskaber (f.eks. leg med yoyo, og kugler), og »morsomme lege« der i virkeligheden er indendørs selskabslege.

Lise Stephensens beskrivelse af legene er engageret og bliver leveret i en meget mundret sprog, og de illustrerende tegnninger hjælper godt til forståelsen.

Selv savner jeg i mange tilfælde lidt baggrundsoplysninger om de enkelte lege, ikke mindst hvor de er hentet fra, men det opfatter forfatteren helt klart ikke som sin opgave. Hun leverer legene fritstående, blot som et tilbud til afbenyttelse.

(I afsnittene om sanglegene og fagtelege med musik kan jeg konstatere at legene her i nok så høj grad er hentet fra det pædagogiske miljø som fra traditionen.)

Det er glædeligt at alle melodierne er medtaget som en selvfølge, men til gengæld savner jeg flere steder i forbindelse med remserne (= remselegene) de tilhørende bevægelser – de er en væsentlig del af legen.

Jeg kan varmt anbefale bogen, dels på grund af de mange gode legebeskrivelser til de op mod 200 lege der er med i bogen, dels fordi den forhåbentlig hjælper én til at huske på nogle af de mange lege, man selv har leget, men som ikke har kunnet få plads inden for de 175 sider.

Sv. Nielsen

Mads Lidegaard: Da danerne blev kristne

København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1999. 256 sider ill. ISBN 87-17-06910-6. Kr. 289,-.

Forfatteren Mads Lidegaard har efterhånden rejst Danmark tyndt, og de sidste par år har han udgivet fire rejseberetninger. Det er blevet til fine bøger om sten, træer, høje samt om søer og vandløb – alle »fra sagn og tro«, d.v.s. baseret på en blanding af stedsagn og egne iagttagelser på de pågældende lokaliteter. Samme grundrecept er anvendt i den nu foreliggende bog om danernes kristning.

Mads Lidegaard er ingen mand af få ord, snarere lidt gammelmodigt snakkesalig à la salig Palle Lauring, men som han er Lidegaard en eminent fortæller. Desuden er han lidt af en søer. F.eks. øjner han pludselig en sammenhæng mellem de runde kirkegårdsdiger og dyssernes randsten (s. 185). Det overleverede sagnstof har Lidegaards særlige bevågenhed. Thi for ham er de sagn, der blev fortalt til sagnsamlerne i 1800-tallet, »en enestående kilde til viden om, hvad der rørte sig i folkets tanker både i kristningens tid og helt op mod nutiden« (s. 9). Lidegaard er ikke blind for, at en sådan kildeudnyttelse forudsætter en ca. 1000-årig ubrudt mundtlig tradition, han er derfor helt på det rene med, at han indlader sig på lidt af et vovestykke – og skjuler det heller ikke for læseren.

Omvendt er han ikke opmærksom på, at det 19.århundredes sagnsamlere faktisk forholdt sig rimelig frit til dét, de fik fortalt, hvorfor påstanden s. 10-11 om, at sagnene som oftest er »nedskrevet næsten ordret efter fortælleren« er af tvivlsom beskaffenhed. Tvivlsom er også Lidegaards idé om, at både de islandske sagaer og Saxos Danmarkskrønike skulle bygge på »folkesagn fra samtiden«, altså fra 1200-tallet. Man savner hér historikeren Inge Skovgaard Petersens mangeårige Saxoforskning i Lidegaards litteraturliste, og – holder vi os til folkloristikken – savner man folkemindeforskere som Niels Lukman og Lars Hemmingsen, der jo begge accepterer, at det er mundtlig tradition, vi finder i både middelaldersagaer og -krøniker, men som samtidig sætter spørgsmålstegn ved, om de danske folkesagn overhovedet er danske. Med andre ord: Hvad er det egentlig for et »folk«, hvis sagn vi finder hos f.eks. Saxo? Dét forholder Lidegaard sig ikke til, lige som han s. 19, og igen s. 259, overser, at der ikke er skygge af belæg for Margaret Murrays ideer om, at de europæiske hekseforfølgelser skulle være vendt mod kvinder, der samledes for at dyrke Den Store Gudinde. Hekseforskere, som f.eks. danskerne Gustav Henningsen og Jens Chr. V. Johansen, har forlængst tilbagevist Murrays »Heksenes Gud« fra 1953 som det rene tankespind.

At Den Store Gudinde – Moder Jord – blev tilbudt af danerne både før og efter kristningen er imidlertid den ene af Mads Lidegaards hovedteser. For nok imødekømt kirken mange behov, men den var tilbøjelig til at overse det jordiske. Ergo er danerne ifølge Lidegaard aldrig blevet »rigtigt« kristne, de fortsatte tværtimod troligt »med deres livsstyrkende kult fra gammel tid helt op til nutiden, og kernen i den kult har været modergudinden, som gav alt til liv og lykke«, som det formuleres s. 149. Til støtte for denne tese peger Lidegaard bl.a. på, at det er den gamle matriarkalske naturreligion, der sætter sig spor i dyrkelsen af ikke bare Jomfru Maria, men også Tyra Danebod og den folkekære Dronning Dagmar. Mads Lidegaard går dog endnu videre og vil finde spor af Moder Jord i brugen af varlen sort samt i tilbedelsen af månen og vandet. Og når han

ydermere vil tolke både julegrise, tudser, slanger, ugler, gedder og horn, og sågar spinderokken, plovfuren og de snævre åbninger som symbol på eller tilhører til Den Store Moder og hendes kult, ja, da er bevis blevet til banaliteter, og forfatteren mister hér sin troværdighed.

At danerne allerede var kristne, da Ansgar kom hertil i 800-tallet, og da Harald Blåtand gjorde kristendommen til statsreligion i 900-tallet, er Mads Lidegaards anden hovedtese. Heller ikke dén kan anses for bevist; men det lykkes ikke desto mindre at sandsynliggøre, at nok blev Danmark som bekendt – mere eller mindre – romersk-katolsk i 8-900-tallet, men det var fordi, det var de tyske missionærer, som vandt i kapløbet om at kristne Danmark. Længe inden da havde ortodokse, irokeltiske, angelsaksiske, og endog kætterske, missionærer bragt kristendommen til danerne, ligesom danskere udenlands kan have antaget andre former for kristendom end katolicismen. Både Gorm den Gamle og Harald Blåtand kan således, ifølge Lidegaard s. 85, meget vel have været engelsk døbte. »Kættersk kristendom« vil først og fremmest sige arianismen, d.v.s. den form for kristendom, store folkestammer som goterne og longobarderne bekendte sig til – men som efter kirkemøderne i 325 og 381 blev stemplet som vranglære, fordi arianerne hævdede, at Sønnen nok er af »lignende« væsen som Faderen, men ikke »lig« Ham.

Det var arkæologen Søren Nanckø-Krogh, som i 1992 i »Shamanens Hest« fremsatte teorien om en sådan tidlig dansk kristning. Men Mads Lidegaard er den første, der har foldet teorien ud. Og allerede derfor er »Da danerne blev kristne« blevet en både læseværdig og tankevækkende bog – sine svage sider til trods.

Henrik Stevnsborg

**Christian Pløyen, Amtmand og
Commandant paa Færøerne:
Erindringer fra en Reise til Shetlands-
øerne, Ørkenøerne og Skotland
i Sommeren 1839**

Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1999. 171
sider. ISBN 87-7717-180-2. Kr. 187,50.

»Fáur harmar fúta deyða« (Få harmer fogeds død) lyder et gammelt færøsk mundheld. Der kan næppe være tvivl om, at der i tidens løb har været de fogeder – og andre embedsmænd tillige – som har gjort sig fortjent til et så barsk eftermæle, men til disse hører landfoged, senere amtmand, Christian Pløyen ikke. Han var en dygtig, retfærdig og afholdt embedsmand, som nærede en levende interesse for befolkningens ve og vel og som energisk engagerede sig i alle samfundsforhold og ikke mindst i næringslivet og handelspolitiken.

Christian Pløyen var født i 1803 i København, blev juridisk kandidat i 1826 og udnævntes i 1830 til landfoged på Færøerne, en krævende post, som bl.a. indbefattede administrationen af krongodset, som omfattede mere end halvdelen af landets jordejendom. Han blev straks involveret i arbejdet med nydyrking og nybebyggelser, som i 1830'erne anlagdes i udmarken for at skaffe udkomme for den voksende befolkning.

Rejsen til Shetland havde længe været planlagt. I 1800 tallet skete det lejlighedsvis, at havgående shetlandske fiskebåde søgte havn på Færøerne, og Pløyen havde både ved selvsyn og ved samtaler med shetlandske fiskere og andre rejsende fra Shetland fået den opfattelse, at selv om de to nabolande i natur lignede hinanden, befandt alt på Shetland sig på et langt højere udviklingsstrin end på Færøerne, hvorfor en undersøgelsesrejse med henblik på at gøre sig bekendt med forhold, som kunne udnyttes til forbedringer i det færøske næringsliv, ville være gavnlig. Under et ophold i Danmark i 1836 fik Pløyen efter ansøgning rentekammerets tilladelse samt understøttelse til sammen med et par opvakte færingar at berejse Shetland med det nævnte formål. Desuden fik han til opgave at undersøge en nyopfundet, meget omtalt tørvepresse, at bestille en skibsladning sædekartofler i Skotland eller øerne samt indkøbe nogle køer og tyre. Forskellige omstændigheder bevirkede dog, at rejsen først kunne foretages i 1839, bl.a. var Pløyen i 1837 blevet udnævnt som amtmand og kommandant på Færøerne, hvilken stilling han bestred indtil 1848, da han blev kongevalgt stænderdeputeret og samme år kongevalgt rigs-

dagsmand for Færøerne. Samtidig udnævntes han fra 1849 til amtmand over Holbæk Amt

I tre sommermåneder i 1839 berejste Christian Pløyen Shetland, Skotland og Orknøerne. Under rejsen førte han dagbog, hvori han nedfældede sine iagttagelser. I begyndelsen af september var han tilbage på Færøerne og anvendte vinteren på at skrive rejseskildringen ud fra sine dagbogsoptegnelser samt tilgængelig litteratur. Manuskriptet forelå allerede færdigt i marts måned 1840 og blev udgivet i København samme år af Universitetsboghandler C.A.Reitzel. Det blev til en meget læseværdig bog.

Allerede dedikationen til »Færøes Beboere, som jeg har saa inderligt kjære, blandt hvilke jeg haaber at tælle ikke saa faa Venner, helliges denne lille Bog med de bedste Ønsker for deres fremtidige Udvikling« viser bogens formål, der ligesom rejsens var at medvirke til forbedringer i det færøske næringsliv og således bidrage til samfundsudviklingen.

Selv om rejseskildringen er kronologisk opbygget, er den ikke skrevet i dagbogsform. Sine iagttagelser og betragtninger over emner som fiskeri, fiskeberedning, både, jorddrotter og opsiddere, sildefangst, landbrug, handel m.v. fremfører han nogenlunde samlet på egnede steder i bogen. Altig ses med færøske øjne, og der foretages idelige sammenligninger mellem Shetland og Færøerne. Bogen er først og fremmest rettet mod datidens færingere, men Pløyens frygt for, at den af denne årsag ville blive kedsommelig for danske læsere, virker ubegrundet. Bogen er en levende rejseskildring, skrevet af en opmærksom iagttagere, som med engagement, undertiden indignation, men også med stilfærdig lune delagtiggør os i sin viden og sine betragtninger. Dette kan nydes af enhver. Bogen er også et samtidsdokument af høj karat, som giver indblik i samfundsmæssige, kulturhistoriske og historiske forhold på Færøerne såvel som på Shetland, skrevet af en, som i høj grad var med til at forme udviklingen på Færøerne.

Pløyens sociale engagement skinner igennem mange steder. Han harmes over konsekvenserne af det skotske feudalsy-

stem, som prægede Shetland, og som bevirkede, at de få lairds eller jorddrotter, som Pløyen kalder dem, kunne pine en uhørt høj landskyld ud af deres tenants eller opsiddere, som i et og alt var afhængige af jorddrotterne, som ejede den jord, de brugte, de huse, de boede i, de både, de fiskede med, og som købte deres fangst til den taxt, de selv fastsatte. Udbyttefordelingen i det shetlandske samfund, hvor nogle få samlede sig uhyre rigdomme, mens hovedparten af befolkningen levede i yderste fattigdom, var vist ikke et af de efterlignelsesværdige elementer, som Pløyen ville anbefale indført på Færøerne, alt imens han synes at irriteres over fattigdommens sociale og mentale konsekvenser såvel på Færøerne som på Shetland. Problemstillingen synes aktuel i en tid, hvor det meste af verden hylder et britisk-amerikansk økonomisk system, som globalt set gør de rige rigere og de fattige fattigere.

Det er ikke inden for det shetlandske landbrug, der var meget at hente af værdi for Færøerne, selv om enkelte tekniske indretninger fortjente at blive introduceret. Det shetlandske fårehold, f.eks. var ifølge Pløyen i total opløsning, fordi man ikke længere, som på Færøerne, fulgte de gamle nordiske love på området. Faktisk er landbrugsafsnittet bogens kedeligste, hvor Pløyen af mangel på positivt stof forfalder til kedsommelig doceren.

Nej, det er det shetlandske fiskeri, fiske-tilvirkning og fiskehandel, der har Pløyens største interesse. Det liv og foretagsomhed, som han her fandt på Shetland, imponerede ham, alt imens man på Færøerne fiskede, virkede og forhandlede fisk, som man havde gjort i århundreder. Her var der inspiration og viden at hente. Det viser sig ikke mindst ved, at Pløyen straks efter ankomsten til Shetland sætter sine tre færøske rejsefæller i arbejde på shetlandske fiskeberedningsstationer, hvor de kunne lære at tilvirke klipfisk og senere sendte dem ud at fiske med langline for at lære denne på Færøerne ukendte kunst.

Men alle forbedringer på Færøerne støder efter Pløyens mening på en kæmpeforhindring: Den Kgl. Monopolhandel, »et, al Industri hæmmende, al Fortjeneste ab-

sorberende Monopol«, som besværliggør al afsætning, hindrer alt samkvem og kvæler alt initiativ. På Shetland kunne Pløyen iagttage livet og virksomheden omkring det shetlandske og hollandske sildefiskeri, men han tør ikke engang tænke på at få gang i et tilsvarende sildefiskeri på Færøerne under monopolhandelens lænker, selv om silden efter hans udsagn hvert år nærmest selv svømmede op på land. Besværlighederne med at kontrahere en skibsladning sædekartofler er også meget talende. Det ene sted efter det andet må han opgive, dels fordi partiet – 350 tønder – var lille, men ikke mindst, fordi ingen havde lyst til at sende et skib til ukendte farvande vel vidende, at der ikke var nogen returlast at få. Da han endelig på Orknøerne fik overtalt en reder til at foretage rejsen, var det nærmest en vennetjeneste, der blev ydet ham, og til den høje pris af 6 sh. pr. tønde leveret i Tórshavn. Uden afvikling af handelsmonopolet så Pløyen ingen fremgang mulig for Færøerne. »Fried« gentager Pløyen gang på gang, og hans senere virke viser, at det ikke kun var handelsfrihed, han tænkte på. Igen et for Færøerne brandaktuelt emne.

Pløyens interesse for fortidsminder og historie kommer også til udtryk i bogen ligesom den gør det i Nationalmuseet, dengang Oldnordisk Museum, hvor der foreligger en omfattende korrespondance fra hans hånd, og hvortil han samme år, han kom til Færøerne, begyndte at indsende oldsager. Under rejsen til Shetland og Orknøerne forsømte han heller ingen lejlighed til at besøge fortidsminder, som han beskriver og gør sig sine betragtninger over.

I begyndelsen af september rejste Pløyen og hans ledsagere atter hjem til Færøerne med skonnerten Lerwick, som den danske konsul Ogilvy, som han under opholdet havde knyttet nære venskabsbånd med, velvilligt stillede til hans rådighed. Udrejsen var foretaget med et af monopolhandelens skibe, hvis besætning var ukendt med de indre farvande på Shetland på trods af, at de flere gange om året sejlede forbi. Med sig bragte han et utal af frøarter, shetlandske tørvespader, langliner, får og lam, køer og tyre og en fond af viden og erfaring, som siden kom det færøske samfund til gode. Blandt de ting,

Pløyen siden blev husket for på Færøerne, var indførelsen af tørvespaden med vinkelskær, som efter den shetlandske model blev tilpasset den færøske tørvespade, samt indførelsen af linefiskeri. Det kan dog næppe have været uden forbindelse med Pløyens rejse, at monopolhandelen snart efter ansatte en islandsk fiskebereder til at virke klipfisk i Tórshavn og at man i folketællingen for 1845 kan finde nogle mennesker i Tórshavn, som lever af fiskearbejde. Pløyen blev i 1840 medlem af Kommissionen angaaende det færøske Handelskompagnis Ophævelse, hvilken seje gamle institution det dog tog 16 år at afvikle.

Pløyens bog blev i engelsk oversættelse ved Catherine Spence udgivet af T. & J. Manson i Lerwick i 1894 og igen 1896. På Færøerne blev den udgivet på Einars Forlag i Torshavn i 1966; og nu 160 år efter Pløyens rejse er rejsebeskrivelsen blevet genudgivet i Danmark af Strandbergs Forlag i Vedbæk. Det er blevet til en nydelig lille publikation, som kun skæmmes af en forvirrende ombrydningsfejl på s.15-16. Men det er en velfortalt bog, som vil interessere enhver, der har smag for geografi, kulturhistorie og historie, og for dem, der mener, at nutiden kan lære noget af historien, er det en aktuel bog.

Arne Thorsteinsson

Thomas Thomsen: Skandalerne i Århus. En snes skillingsviser

Højbjerg, Hovedland, 1999. 128 sider, ill. ISBN 87-7739-404-6. Kr. 149,50.

I danske arkiver gemmer sig tusindvis af skillingsviser – populære og nye viser, der blev solgt for en skilling. Hovedparten af skillingsviserne findes i Dansk Folkemindesamling, på Det kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket, Statsbiblioteket, og i Erhvervsarkivet og Lokalhistorisk Samling i Århus. Forfatteren af denne bog mener at have haft alle kendte skillingsviser i Danmark i hånden. Han har udvalgt tyve med historisk og geografisk udgangspunkt i Århus og omegn.

Skillingsvisen var et vigtigt massemedie i 1800-tallet og produktionen nåede sit højeste i perioden 1860-1914. Det var

skillingviseforfatteren og -producenten Julius Strandberg, der for alvor var med til at sætte gang i produktionen. Salget af enkelte viser nåede helt op på 50.000 eksemplarer, og i de bedste år blev der produceret mere end 400.000 tryk om året.

Selvom aviserne blev almindelige i 1800-tallet, og de første ugeblade udkom i sidste halvdel af århundredet, var viserne et vigtigt nyhedsmedie. De beskrev sådanne aktuelle og sensationelle begivenheder, som i dag dækkes af elektroniske medier og pressen. Viserne ramte almindelige menneskers smag, og dækkede deres behov for at høre om kærlighed og ulykker. Flere af de bedste blev sunget om og om igen, og enkelte overlevede i levende tradition op i 1900-tallet.

Udvalget på de tyve viser dækker perioden fra 1830 til 1914, og forfatteren har udvalgt viser, der ikke tidligere har været publiceret i bogform. Der er medtaget viser forfattet af Julius Strandberg, men også af Århus lokale skillingviseforlægger, typograf og forfatter Peter Thorsen og flere andre.

Viserne handler om begivenheder i Århusområdet hvora kan nævnes: Jyden der kom til København og der blev franarret sine penge, koleraen der truede Danmark, 50 danskere der i 1838 forlod Århus havn mod Amerika, vise af underkorporal Herskind som blev såret i slaget ved Schleswig, »Det skrækkelige Søuhyre« om en hval der blev fanget i Århus Bugt i 1851, en vise om tandlægen der blev dømt 12 års tugthus for at have utugt med kvinder han forinden havde bedøvet med kloroform, om politiassistenten der begik selvmord, Karen Spids og hendes Ferdinand, og der er flere viser om den kendte Peter Sabroe.

De tyve viser, hvoraf flere er ledsaget af prosaberetning, er alle gengivet med oprindelig stavemåde og tegnsætning, og i nitten tilfælde er visernes forside fotografisk gengivet. De gengivne melodier til viserne er tilføjet af Kirsten Sass Bak, og Ebba Prins har forsynet melodierne med becifringer.

Den sidste del af bogen indeholder flydige kommentarer til viserne, hvor de sættes i en historisk kontekst forsynet med litteraturhenvisninger.

Bogen giver et fint eksempel på nyhedsviser. Forfatteren har ikke brugt dette begreb om viserne, ligesom han heller ikke nævner begrebet flyvebladsviser, som er en tidlig betegnelse for en vise trykt på en enkelt ark papir, der er foldet. Det kunne have været spændende at vide, om der er viser i dette udvalg, der har levet videre i den mundtlige tradition, ligesom melodierne til viserne kunne have fortjent nogle kommentarer. Det er tydeligvis visernes indhold og sammenhæng og de historiske begivenheder, der har haft forfatterens store interesse og kærlighed.

Anders Chr. Christensen

Margrethe Bové:

Jens Sørensen. Spion og søkorttegner for Christian V

Billedbog, 80 sider. Eget forlag. ISBN 87-986959-0-8. Kr. 298,-.

Intet ægger erindringer og fantasien som kort; øjet begynder straks at vandre eller sejle rundt og forestille sig huse, skove, bakker og grunde. Et kort er et billede af et land eller vandskab, og læser man i kartografiens historie finder man ud af, at det er velbegrunderet at holde fast ved sammenhængen mellem billeder og kort. Nogle mener f.eks. at det kinesiske landskabsmaleri egentlig er vokset ud af de landkortagtige billederuller.

Det er en nydelse at fordybe sig i Jens Sørensens (1646-1723) smukke kort, som Margrethe Bové har udgivet eksemplarer på i sin bog »Jens Sørensen. Spion og korttegner for Christian V.« Ikke alene ligner de i forbløffende grad vor tids kort, som er skabt med anderledes raffinerede måleinstrumenter, men de er også så nydeligt tegnet og koloret.

Sørensen var skippersøn fra Sølvborg i Blekinge, blev selv skipper og købmand, men ruineredes i Den skånske krig. Men så henvendte han sig i 1684 til Christian V for at sælge ham et kort over Karlskrona. Det blev kongen meget glad for, og nu begyndte Sørensens bane som korttegner. Og spion. Jens Sørensen fandt trofaste støtter i kongen og admiral Niels Juul. En indædt modstander fandt han derimod i Ole Rømer. De to kom op at toppes om ar-

bejdet som stadsmagten korttegner, og Ole Rømer stod stærkt som videnskabsmand og indflydelsesrig person; men kongen og Juell holdt på Sørensen.

Denne puklede løs, sommer og vinter, til søs op på isen. Landet gennemkrydsede han med sin selvkonstruerede milevogn, der sagde klingeling ved bestemte intervaller. Sørensen var en strid banan, men han vidste, hvad han ville og nåede meget. Dog nåede han ikke det måske vigtigste: At se sine kort publicerede. Problemet var nemlig, at de var så gode, at Admiralitetet opfattede dem som militære hemmeligheder. Det er faktisk først med Bovés bog, at man virkelig får et indtryk af det enestående materiale.

Korteksemplerner er ledsaget af bearbejdede uddrag fra Sørensens dagbøger samt af oplysninger til forståelse af omstændighederne. Fremstillingen er summarisk men tilstrækkelig til at man kan nyde kortene. Sammenligninger med andre kartografers arbejder er kun gjort i de tilfælde, hvor Sørensen af Admiralitet bliver bedt om at udtale sig om de ringere hollandske og franske kort. Teksten er både på dansk og engelsk. Der er ikke sat mesternavn ved de reproducerede malerier i bogen.

Sikkert spring der er fra Olaus Magnus Carta Marina fra 1539 til Sørensens halvandet århundrede efter. Tilsyneladende er de nisser og uhyrer, der befolkede Olaus Magnus kort, blevet skræmt af Sørensens milevogn.

Eske K. Mathiesen

**Vibe Udsen (red.) og Per Nagel (fot.):
Living Museums in Scandinavia**

190 sider, billedbog. Living Architecture ApS, Bredgade 34E, 1260 København. ISBN 87-987597-0-1. Kr. 389,-.

De to mennesker bag forlaget Living Architecture, der hvert år udgiver en pragtbog om et nordisk arkitekturernø, Vibe Udsen og Per Nagel, har i 2000 årgangen taget en rundtur til 13 museer i Danmark, Norge, Sverige og Finland. De har besøgt Melstedgård i Melsted ved Gudhjem på Bornholm, Erichsens gård i Rønne, Hjorths keramikfabrik ligeledes i Rønne. På Skagen har de skildret Anna og Michael

Anchers hus og Drachmanns Villa Pax, Finland landbrugsmuseet Kauppila, Qwensels Hus i Turku og de tre arkitekter Sarinen, Gesellius og Lindgrens hjem i Hvitträsk. I Sverige gik turen til Carl Larsson – Gården i Sunborn, til Zorn i Mora, til Linné i Uppsala og Hammarby og til Siggebohyttan i Nora. I Norge til Husatunet i Alvdal. Resultatet af deres rundrejse er en inspirerende og billedskøn bog, som folk udenfor Norden formentlig vil opfatte som eksotisk og meget nordisk. Her mødes velbeslået bonde- og bykultur med billedkunstnere, der kom til at skabe forbilleder for generationers opfattelse af, hvad der var smukt. Hvad har Carl Larssons Hus, formidlet gennem hans bøger, ikke betydet for svensk og nordisk selvforståelse?

Disse museer er ikke blot museer, de er inspirationsarsenaler og kultsteder, et par af dem selvfølgelig mere end de andre. Men selv et relativ nøgternt landbrugsmuseum som Melstedgård trækker dét af det gamle frem, som ersmukt og godt, og giver dermed dagens besøgende opfattelsen af, at her måske er noget, der kan bygges videre på i deres egen tilværelse. Der antydes en livsform, der var nær naturen, som forædlede den og som deraf skabte noget, som var funktionelt og skønt. Sådanne museer opfattes som åndehuller i en verden, der er ved at tage pusten fra folk. I dem kommer det moderne menneske op til overfladen og får luft.

Er det ikke ofte således museer bruges af de besøgende idag? Museumsmennesket vil vel sige: Vi stræber efter at fortælle, hvordan det engang var, dvs. efter sandhed. Vi stræber også efter at fortælle om de mindre gode gamle dage, om fattigdom og usselhed, om classeskel, om sult og sygdom, om Jens Vejmand og svindsot. Det lytter den besøgende og interesseret til. Men alligevel har skønheden i de enkle ting, museumshyggen, en tendens til at løbe med opmærksomheden. Måske havde fattigdommen også sin skønhed, tænker den besøgende i sit stille sind. Og museumsmennesket ved godt at den besøgende tænker sådan. Og må hele tiden tage stilling til, om skønhed skal skygges for sandheden.

I Vibe Udsens og Per Nagels bog tapløber skønheden ud af billederne, ikke

nødvendigvis på sandhedens bekostning. For sandheden kan også være smuk, men det er skønheden, man har søgt, tingenes, husenes. De skønne kulisser af noget som var engang.

Eske K. Mathiesen

Erik Nørgaard:

Arbejdsfolk på Langeland i 100 år

160 sider, illustreret. Udgivet af SID Rudkøbing. ISBN 87-986561-0-4. Bogen koster 150 kr. og kan købes ved henvendelse til SID Rudkøbing, telefon 62 51 14 96. Ved forsendelse bliver der lagt omkostninger til.

I samarbejde med Arbejder Historisk Forening for Langeland har journalist Erik Nørgaard skrevet bogen »Arbejdsfolk på Langeland i 100 år.« Bogen er udgivet i anledning af SID Rudkøbings 100 års jubilæum.

Det er en fin bog, ikke alene fortæller den historien om klassekampen på Langeland i nyere tid, den er også et frodigt stykke lokalhistorie. Den store og den lille historie mødes og bliver til spændende skildringer af liv og mennesker. Klassekampen er jo blevet og bliver udkæmpet på forskellig måde forskellige steder. Selvfølgelig har alle steder deres pampere og deres stædige socialister, men vilkår er forskellige og mennesker ligeså og livet leves dag for dag. Nørgaard har fin forståelse af, at det netop er i dagliglivet det hele begynder og ender. Mange gode billeder er med til at dokumentere dette.

De gode skildringer og glimt af mennesker gør bogen levende. Også fordi bogen virkelig er fortalt; Nørgaard kan skrive så man spidser øjne. Hans sans for den oplysende detalje fornægter sig ikke, som da greven på Tranekær ikke vil have tog over sin jord, fordi han mener at lokomotivets »gloende øjne« vil skræmme dyrene. Man ser både toget og greven for sig.

Af litteratur- og kildelisten i bogen kan man se hvilke kilder, der har været benyttet i bogen. Af gode grunde har Nørgaard ikke kunnet bruge bind nr. 37 i Foreningen Danmarks Folkeminders erindringsserie, Harriet Ashmores »Tag over hovedet. Ung

langelandsk pige søgte plads i England«; den udkom nemlig i 1998, året efter Nørgaards bog. Der er ellers barske skildringer af livet som fattig i Rudkøbing. Det er der også i bind 31 i samme serie John Olsens »Det er den barske sandhed«, der kom i 1995.

Når jeg nævner disse bøger, er det ikke for at bebrejde Nørgaard forsømmelser, men for at glæde mig over, at vi efterhånden får flere og flere skildringer af Danmarkshistorien set fra neden. Både skrevet af professionelle – og af folk selv.

Eske K. Mathiesen

Henrik Horstbøll:

Menigmands Medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840

København, Museum Tusulanums Forlag, 1999. 795 sider, ill. ISBN 87-7289-530-6. Kr. 450,-.

I 1999 udkom fra forlaget Museum Tusulanum dette stort anlagte værk om det folkelige danske bogtryk. Godt 600 siders fremstilling og analyse og omkring 200 siders bibliografi, sekundærlitteratur, bilag og resumé. Året forinden, i maj 1998, var bogen antaget til forsvaret af doktorgraden ved Århus Universitet.

Boghistoriske fremstillinger er ikke et nyt fænomen, men Horstbølls bog udmærker sig ved, som den første af sin art i Danmark, at endevende alle aspekter ved det folkelige bogtryk – den historiske såvel som betydningsmæssige dimension. Bogen er velskrevet i et ligefremt sprog, som giver formodninger om, at den kan få et større publikum end det akademiske miljø, den formentlig henvender sig til. Hensigten er, at bidrage med en brik til forståelse af det moderne informationsfundamentals grundlæggelse. I det folkelige bogtryk blev skriftsproget efterhånden en del af hverdagslivet samtidig med at det trykte ord åbenbarede en fælles identitet.

Med den danske nationalbibliografi som kildesubstans og inspireret af moderne fransk- og engelsk civilisationshistorie, følger Horstbøll det folkelige danske tryks historie fra de første udgivelser omkring 1500 frem til 1840'ernes maskinelle papir-

fremstilling. Bogen er opdelt i et indledende afsnit og, herefter, tre hovedblokke, hvor første del kortlægger bogtrykkets historie i Danmark set i forhold til det øvrige Europa; herefter defineres det folkelige bogtryk og dets udvikling kortlægges. I anden del præsenteres det såkaldte formatsystem, hvor det godtgøres hvordan format og indhold er nært forbundne. Jo mindre formater, desto enklere indhold – dvs. 'folkeligere'. Samtidig beskrives overgangen fra skrift til prent. I bogens tredje del gennemgår Horstbøll de forskellige genrer som er nært forbundne med de små formater, heri bl.a. salmebøger, almanakker, bondepractica og spådomsbøger. I samme del gøres der rede for, hvordan det kosmologiske verdensbillede Kosmos, Topos og Kronos var en bærende strukturel kraft for de emnekredse der behandlede i småtrykkene, f.eks. dualismen frelse/fortabelse, Himmel/Helvede, orden/kaos etc.

I bogens indledende afsnit diskuteres kildernes repræsentative gyldighed; og den teoretiske platform godtgøres ved en gennemgang af den moderne vestlige historieskrivnings grupperinger. Især fremhæves de franske historikere Henri-Jean Martin og Roger Chartier fra den franske Anneé kreds og de mere fremtrædende folk af den engelskprogede gruppe – Peter Burke, Robert Darnton -, der interesserer sig for 'folkelig kultur' ('popular culture'). I diskussionen postuleres det, at [...] 'i højere grad end bøgernes kulturelle ophav var det deres form og funktion som bestemte deres udbredelse. Det var markedet, som alene satte grænserne for, hvad der var massekultur, hvad der var folkeligt bogtryk, og hvad der ikke hørte til det. Og disse grænser var ikke kongruente med hverken samtidens eller eftertidens forestillinger om, hvad der måtte være folkekulturelt.' Herefter fastslås det, at 'Undersøgelsen af det folkelige bogtryk, dets anvendelse og virkningshistorie må centrere sig om den mulige læsnings historie, om bøgernes former, indhold og forandring over tid: Medie- kommunikations- og kulturhistorisk undersøgelse af skriftkultur som folkekultur.'

Del I giver et grundigt indblik i vilkårene

for de første bogtrykkere i Danmark. Således findes efter midten af 1500-tallet de første privilegerede bogtrykkere i København, Hans og Mads Vingaard og Lorentz Benedicht og der blev inført importforbud mod tyske trykkerier med en kongelig forordning med begrundelsen, at censuren ikke kunne håndhæves 'over for fremmede danske bøger, og det rette danske sprog blev [...] forfalsket af de ukyndige fremmede correctores'. Hermed markeredes den formelle statslige konsolidering af bogtrykkerkunsten i Danmark.

I samme del gennemgår Horstbøll forskellige teorier omkring skriftkultur og læsefærdighed som optakt til et centralt kapitel, hvor begrebet 'det folkelige bogtryk' defineres. Der gribes tilbage til ordbogsdefinitioner på begrebet 'folk' – fra J.C. Adelungs ordbog fra sidste halvdel af 1700-tallet, hen over Rasmus Nyerup i starten af 1800-tallet og frem til nyere tids kultur- og mentalhistoriske definitioner, som bl.a. siger, at man må afstikke 'tre niveauer for koblingen af mundtligheden og skriftligheden i det folkelige bogtryk'. 1) Det folkelige bogtryk er en levende og integral del af en mundtlig kulturtradition og dens billede af skriften. 2) Det folkelige bogtryk står uden for folkekulturen, men repræsenterer den som en direkte skriftliggørelse af sangtraditioner, fortælletraditioner og ritualer. Det folkelige bogtryk er det levende ords museum og 3) Det folkelige bogtryk bliver først folkekulturelt ved dets anvendelse og accept – ved gentagen læsning eller højt læsning skabes en læserkreds.

Med udgangspunkt i udgivelsen af den dansksprogede bønnebog Vor Frue Tider som udkom samtidig med den latinskprogede Saxo Grammaticus i 1514 og som vandt stor udbredelse, bevæger Horstbøll sig i del II frem mod præsentationen af formatsystemet. Han påviser, dels her, dels i bogens 3. del, hvordan der er en tæt sammenhæng mellem indhold og format. De store formater Folio og kvart er forbedret statsadministrative tekster, hvorimod de små formater oktav, duodecimo og sedecimo indeholder tekster af folkelig karakter. Flere citater fra småtrykkenes titelblade viser, at producenterne, som noget

nyt, henvender sig til et bredere publikum. Som det fremgår af følgende uddrag af et forord til en bønnebog, udsendt af Baltzer Kaus i 1575, er det ikke just det højere borgerskab der er målgruppe: 'for ungdommen og den menige mand, for fattige skolebørn' [og videre:] 'ikke heller unyttig for vandrende og vejfarende folk, skibsfolk og andre som ikke kunne føre mange bøger med sig [...]'. Den er billig og den en nem at transportere [...]' En pointe er det, at der ikke er tale om bestillingspublikationer, men at bogtrykkerne henvender sig til et ukendt publikum.

Bogens sidste del følger udviklingen i de genrer der efterhånden udvikler sig i de små formater og indholdet af disse indlæses i en glidning i den kosmologiske verdensopfattelse. I samme afsnit konstaterer Horstbøll, at bogtrykkerkunsten gjorde det skrevne ord til en kommerciel magtfaktor. Han lader Holberg komme til orde med følgende bemærkning: 'Det er Boghandlere ikke at gøre om Videnskabers Forfremmelse, men om deres egen Næring'. Formatsystemet reflekterede det trykte medies forskellige funktioner i stat og samfund og det folkelige bogtryk var rettet mod menigmands læsning og genlæsning af overskuelige tekstforløb. De teksttyper fra perioden 1500 – 1840 der gennemanalyseres er: Krønikerne og de nyere historiefremstillinger, salmebogskalendarere og almanakker, bondepractica og husholdningskalendarere, desuden præsenteres en udvikling i brugen af billeder.

En kort anmeldelse som denne vil ikke tilnærmelsesvis kunne dække bredden og dybden i en fremstilling som Menigmands Medie. Den er spækket med fakta, præget af gennemgribende analyser og fastholder stædigt – og konsekvent – et teoretisk fundament fra start til slut. For dén, der har lyst til at tilegne sig grundig viden om nogle af forudsætningerne for moderne massekultur og -medier, er Henrik Horstbølls bog et godt bud herpå. Der er stof til detail studier og et grundlag for videnskabsteoretisk diskussion. Men godnatlæsning er det ikke.

Finn Clement Hansen

Inger Hartby:

Højskolekvinden – mor, søster, datter. Højskolekvindens kulturelle status og livsvilkår 1870-1920

Nornesalen og Odense Universitetsforlag 1999. 133 s., ill. ISBN 87-7838-502-4. Kr.175,-.

Kvinderne har været forholdsvis usynlige i den højskolehistoriske forskning ligesom så mange andre steder. Kvinders virke i denne skoleform der fylder så meget i dansk selvforståelse er måske blevet særlig usynlig fordi de fleste kvinder her har virket indenfor ægteskabets rammer i samarbejde med en mand, der som lærer eller forstander stod for det udadvendte med foredrag og skrifter, mens kvinden ofte var ansvarlig for at skabe det 'hjem, der er så centralt ikke mindst i den traditionelle højskole, både forstået som det private underviserhjem og det 'hjem' som højskolen udgør for eleverne et stykke tid. Dette eller disse hjem skal dels skabe rammen for den ønskede oplysning og oplivning af eleverne og dels virke som et forbillede for eleverne m.h.p. familieliv. Fordi hjemmet har en helt afgørende rolle i denne skoleform har kvinderne altid haft en utrolig central opgave i højskolen, fordi hjemmets indretning og ledelsen af husholdningen var kvindens arbejdsområde i de borgerlige og landlige miljøer højskolelærerne kom fra og de landlige miljøer eleverne fortrinsvis kom fra et langt stykke op i dette århundrede.

Kvinderne har derfor altid indtaget en betydningsfuld plads i højskolen, men er måske blevet overset i den interne mytedannelse og historieskrivnings fokus på de karismatiske forstandere og deres stråleglans. Det er derfor et vigtigt emne Inger Hartby har taget op i det forskningsprojekt bogen her er et kondensat af. Efter en kort præsentation af projektets vinkel, teoretiske afsæt, kilder, tidligere forskning etc. består bogen af skildringen af tre højskolekvinders liv. De to, Nanna Kristensen-Randers og Bodil Marie Bording, var forstanderfruer og den tredje, Eline Begtrup, selv forstander. Kun den ene af de tre, Bodil Marie Bording, er en typisk forstanderfrue eller højskolemor som Hartby insisterer på at kalde dem. Eline Begtrup

(1860-1947) var den første kvindelige forstander og desuden lærer ved en række andre højskoler, hvor hun vakte opsigt ved at (foretrække at) undervise de mandlige elever, ved som kvinde at undervise i naturvidenskabelige fag og ved at være darwinist. Hun var veluddannet indenfor dette område og var desuden en efterspurgt foredragsholder, der rejste rundt højt op i årene trods nedsat syn og hørelse, også af foredrag med et kvindepolitisk sigte. Eline Begtrup bliver fremstillet som en ener eller 'kætter' i den danske højskoleverden. Hun bliver skildret som en der 'ville det hun ville' men samtidig et 'vermodigt eksempel på, hvordan en højt begavet kvinde blev søgt stækket af omgivelsernes ideologiske holdninger og kønsfordomme' (s.76).

Og Nanna Kristen-Randers (1864-1908) var i sin samtid en kontroversiel kvinde. Hun var den første danske kvindelige jurist med embedseksamen, men blev forment adgangen til et virke som jurist. Hun blev gift og virkede som forstanderfrue på Ollerup Folkehøjskole ikke blot som den der styrede den daglige husholdning (trods dårligt helbred) men også som underviser og foredragsholder. Hun beherskede både traditionelle kvindelige fag som håndarbejde og sundhedslære men underviste også i samfundslære og herunder særlig kvinders retsstilling. Begge de to kvinder skrev også og skildringerne af dem er først og fremmest baseret på allerede trykte erindringer om dem og breve.

Den tredje kvinde, Bodil Marie Bording (1870-1950), er den eneste typiske højskolemor, ved ikke at have en akademisk uddannelse og virket som skribent og foredragsholder. Men selvom hun i modsætning til de to andre kom fra beskedne husmandskår blev hun også uddannet og underviste gennem alle årene som lærer og forstanderkone ved siden af hun holdt sammen på den store højskolehusholdning. Skildringen af Bodil Marie Bording er i modsætning til de to andre primært baseret på upublicerede breve og egne erindringer. Denne mulighed for at komme tættere på en højskolekvindes egen opfattelse af 'det gode liv' bliver imidlertid ikke udnyttet optimalt. Hartby er mere interesseret i sammenstødet mellem den hun im-

plicit synes at opfatte som det gode liv: fri akademisk udfoldelse og selverhvervende kvindeliv og de herskende normer. Hun indtager især i afsnittet om Bodil Marie Bording en let patroniserende holdning, der fx kommer frem når hun tolker hendes sygdomme, blodmangel og træthed som udtryk for seksuel frustration før ægteskabet og et tegn på at omgivelsernes krav 'slog indad'. Hartby hævder at Bodil Marie Bording ikke indså 'hvad der var hendes egentlige problem'. Hendes liv bliver derimod set som eksempel dels en flinkeskolleelev og dels på 'hvordan behård socialisering til et nøje defineret norm sæt kan bestemme et helt menneskeliv'.

Dette perspektiv på fortidigt kvindeliv synes ikke særlig frugtbar. Det giver mindelser om den tidlige rødstrømpebevægelses historieskrivning, hvor kvinder altid tildeltes offerrollen. I kraft af Hartbys teoretiske udgangspunkt (Lundskolen i den mest struktur-deterministiske udgave o.1980) bliver højskolekvinderne først og fremmest ofre fæbget i et net af kulturelle normer, som de er indfanget i via opdragelse. At det som Hartby opfatter som samtidens normer formentlig også var i tråd med det kvinderne selv opfattede som det gode liv. Måske var det snarere vilkårene for at udfolde dette liv, der var problemet. At holde højskole og få elever nok var ikke et mindre problem i en tid hvor forstanderne ejede højskolerne og skellet mellem skole- og privatøkonomi var fraværende.

Den almindelige patriarkalske tendens i samfundet blev i højskolemiljøet forstærket ved en ideologisk (religiøst betinget mener Hartby) dyrkelse af samme, men samtidig fik pigerne i højskolemiljøet ofte en god uddannelse og varetog selv undervisningsopgaver. Idealet var samarbejdet, dette ambivalente og paradoksale tager Hartby desværre ikke så meget fat i hun er mere interesseret i de normer der undertrykker kvindernes selvudfoldelse, ikke så meget som en der har haft dette paradoks inde på livet kunne ønske.

Patroniserende tone på fornavn kalde højskolemor.

Grundtvigianerne bliver i denne bog skildret som et hak værre end det almindelige samfund i kraft af den religiøsitet,

som Hartby ikke har meget fornemmelse for. enhedsperspektiv højskolekvinden i bestemt form, afspejler det teoretiske udgangspunkt: mere interesseret i normerne der fastholder kvinderne i det hun opfatter som ulykkelig greb end at forstå kvinderne indefra tage deres opfattelse af det gode liv alvorligt, ad titel: status og vilkår men så virker det bagvendt at fokusere på det materiale hun har udvalgt.

Tine Damsholt

**Bjarne Stoklund (red.):
Kulturens nationalisering. Et etnologisk
perspektiv på det nationale**
København, Museum Tusulanums forlag,
1999. 234 sider. Ill. ISBN 87-7289-541-1.
Kr. 198,-.

Sommaren 2000 stod Öresundsbron färdig, omgärdad av retorik kring transnationell förbrödning och kosmopolitisk aura. Samtidigt har brobygget gjort det nationella mycket tydligt, på flera sätt. Den ökade kontakten över Sundet har skapat en ny högkonjunktur för klichéer kring dansk och svensk mentalitet, där etnologerna får värja sig när medierna hör av sig för att få gamla stereotyper bekräftade. Men den nationaliserande blicken framträder även på andra sätt. Brobygget har även gjort den svårfångade nationella infärgningen av vanor, rutiner och handgrepp – så markant i två starka nationaliteter som Danmark och Sverige – mer synlig. Tusentals små regler och detaljer måste harmoniseras för att medborgarna ska kunna röra sig fritt över den gamla gränsen. Här lever vi i länder som framförallt under 1900-talets välfärdsnationalism kommit att homogenisera vardagen mer genomgripande än i många andra stater.

Inför profebern kan det vara nyttigt att läsa den artikelsamling som Bjarne Stoklund redigerat inte minst därför att den visar hur etnologiska perspektiv kan befrukta ett forskningsområde, där historiker och politologer i alltför hög grad slyslat med det nationella i termer av ideologi och konventionell politik. Fortfarande har vi alltför dåligt grepp om de sätt på vilka det nationella har infärgat vardagen och

naturaliserats från ideologi till självklarhet. Inte minst i de nordiska länderna har detta osynliggörande av det nationella varit slående, speciellt under senare delen av 1900-talet.

Boken rymmer tio exempelstudier, som spänner från diskussioner av 1700-talets statspatriotism till en analys av de sätt på vilka danskhet blivit en marknadsvara i den kaliforniska staden Solvang – »The Danish Capital of USA«.

Det som framförallt tilltalar mig i den något ojämn samlingen uppsatser är dels det långa historiska perspektivet och dels ambitionen att visa hur till synes triviala ting eller lokala förhållanden kan bli en ingång till förståelsen av det nationellas förmåga att organisera och mobilisera människor.

Tine Damsholt diskuterar en mer generell utvecklingstendens i det nationellas historia, övergången från 1700-talets statspatriotism till 1800-talets kulturnationalism. Det är en omvandling som hon framförallt belyser genom en analys av hur »folket« och »folkulturen« omvärderats. För överheten var folket ett viktigt studieobjekt i båda epokerna – men som Tine Damsholt visar, av helt olika skäl. För 1700-talets överhet var folket ett omskolningsprojekt, vars seder skulle reformeras och liv förbättras. I det tidiga 1800-talets nationalromantiska perspektiv hade folket förvandlats till nationens urkälla och sanna kraft. Det är en bra och pedagogisk jämförelse vi får här. Möjligen skulle jag önskat en mer utförlig diskussion av ambivalensen i synen på »den goda och äkta bondekulturen«. Det fanns ju en stark dubbelhet i 1800-talets syn på folkets kultur. Folket hade skapat ett äkta och vackert kulturarv, men förmådde folket verkligen att förvalta detta arv eller hade man redan försölat det? »Folket« blev både ett ideal och ett uppfostringsobjekt.

Flera av de övriga bidragen handlar om hur folklivsforskarnas studier av bondekulturen på högst skiftande sätt kom att bli en del av nationsbygget, inte minst i önskan att skapa klara gränser mot det tyska. Ur ett svenskt perspektiv är det lätt att glömma hur starkt dansk självförståelse formats av konfrontationerna med det tyska nationsbygget under 1800-talet. Mikel

Venborg Pedersen ger en fin inblick i hur landsbybor på Als drogs in i storpolitiken när det plötsligt gällde att välja sida mellan slevigsk och dansk identitet under det dramatiska året 1848. Han visar hur lokala problem flätas in i den nationella konflikten och påminner oss om att »det nationella« ofta kan vara en strategisk resurs för att lösa mycket lokala problem.

Som flera av de övriga bidragen visar kom även framvisningen av bondekulturen bli en del av gränsmarkeringarna mot det tyska. Folkkulturen måste territorialiseras och helst följa nationsgränsen. Några av uppsatserna fokuserar på de sätt på vilka allmogens liv exponeras som ett nationellt arv på olika arenor, från friluftsmuseet till världsutställningarna.

Denna utställningsver berättar även om ett annat centralt drag i 1800-talets identitetsbygge, det hämtade kraft ur en internationell jämförelse och tävlan. Bjarne Stoklund diskuterar hur nationerna på de storvärldsutställningar tävlade om att visa upp den mest unika och den vackraste allmogekulturen. Dessa internationella mästerskap i allmoge-estetik innebar paradoxalt nog en olikhetens standardisering. Man lånade friskt idéer och matriser från andra medtävlade. Intressant nog var somliga nationer skickligare i att marknadsföra sin exotism. I Norden var det ofta storfurstendömet Finland som kapade åt sig de flesta guldmedaljerna, medan Stoklund noterar att det danska deltagandet var mera lamt. Här hade man önskat en mer utförlig diskussion om varför.

Nils Kayser Nielsen analyserar en annan nordisk nationell arena, sporten, som i sitt tävlingsmoment just kom att inspireras av världsutställningarna. Precis som små och marginaliserade nationer fann att de kunde skapa internationell prestige genom att ställa ut den folkkultur, som industrialismen hade hunnit radera ut i mer avancerade nationer, kom sporten att få en speciell stark roll för nationell självhåvdelse i Norden. En viktig poäng i Kaiser-Nielsens analys är att han visar på likheter och olikheter i de sätt som idrotten utnyttjades i nationsbygget i de nordiska länderna under 1800- och 1900-talen. Han kunde dock ha utvecklat problematiken kring massmedias roll i denna process.

Det var ju framförallt vissa sporter som kunde anpassas till en massmedialisering genom radio och senare TV.

En paradox i den nordiska versionen av kulturens nationalisering handlar om det mycket ambivalenta förhållandet till flaggan. Ur ett nordiskt perspektiv beskrivs gärna andra nationer som ständigt flaggviftande. Samtidigt finns det troligen inga andra länder som uppvisar lika många nationsflaggor per kvadratkilometer som de nordiska. (Danmark har under de senaste åren möjligen här erövat en tätposition i stark konkurrens med Sverige och Norge.)

Inge Adriansens bidrag »Dannebrog – statens symbol eller folkets?« följer den danska flaggans omladdning under 150 år och visar att den privatisering och domesticering av flaggbruket som är typiskt nordisk troligen började tidigare i Danmark än på andra håll. (I Sverige sågs flaggan som en ren överhetssymbol ännu i början av 1900-talet.)

I sin slutdiskussion antyder hon att det är svårt att få grepp om Dannebrogens roll i dagens danska samhälle. Här kunde hon ha borrat lite djupare. Det finns få länder där flaggan i lika hög grad blivit en symbol för konsumtion – »hygge och hedonism«, från födelsedagskalas till extrapris kampanjer. Men de senaste årens utveckling i Danmark och på andra håll har lärt oss hur denna tillsynes oskyldiga symbol blixtnabbt kan laddas om till en aggressiv markering av dem och det »som inte hör hemma här i landet«. Vad betyder egentligen en dansk flagga år 1850, år 1945 eller år 2000?

I inledningen diskuterar Bjarne Stoklund det nationella som ett kapitel i Europas kulturhistoria, men tillägger att man kan ifrågasätta om det idag är ett avslutat kapitel. Det är väl snarare så att det nationellas starka återkomst i 1990-talets Norden – i allt från EU-debatt till Pia Kjærsgårds populistiska återbruk av begreppet »danskinned« – lär oss något om det nationellas kameleontiska karaktär, dess potential för att skifta form och färg med skiftande ideologiska syften. Det fanns en tid när man i de nordiska länderna talade om nationalismen som en överstående barnsjukdom, men det vi lär av historien är att det nationella aldrig återvänder, det är ständigt när-

varande men i skiftande gestalt och på olika arenor.

Den kanske viktigaste lärdomen av denna danska artikelsamling är att det nationellas kraft i hög grad vilar i dess potential att naturaliseras eller döljas på fält där den – under en viss tid och av vissa brukare – definieras som icke-nationalistisk. Däri ligger styrkan i den nationella infärgningen av vardagen.

»Kulturens nationalisering« kan ses som ett första försök av danska etnologer att ge ett samlat bidrag till analysen av det nationella. Det är en bok som ger mersmak. Inte minst visar den hur fruktbart det kunde vara att utveckla en komparativ analys av det nationellas bruk och återbruk i ett område som Norden. Just därför att likheterna i samhällsutveckling på många plan är slående, blir de markanta skillnaderna mellan länderna desto mer intressanta.

Orvar Löfgren

Anne Leonora Blaakilde:

Den store fortælling om alderdommen
København, Munksgaard, 1999. 208 sider, ill. ISBN 87-16-12171-6. Kr. 228,-.

Gennem de seneste 10 år har Gerontologisk Institut, Videnscenter på ældreområdet været arnested for en mængde bøger og artikler af forskellige forfattere, som plæderer for en forandring i danskernes generelle anskuelse af, hvad det vil sige at blive ældre. Anne Leonora Blaakilde's bog »Den Store Fortælling om Alderdommen« er en af dem.

»Den Store Fortælling om Alderdommen« handler om vores kulturs overordnede og generelle holdning til alderdommen. Ved at bruge ordet fortælling vil Anne Leonora Blaakilde markere, at vores holdning er skabt af en fortalt forestilling, og ikke af alderdommen som den i virkeligheden er. Der er nemlig ikke nogen definition på hverken alderdom eller hvornår nogen er gammel. Ikke desto mindre har forestillingen eller fortællingen stor betydning fordi den danner vores holdninger til ældre.

Før i tiden havde man flere fortællinger om alderdom. De var ikke positive alle sammen, men de positive var der også. I

dag er der kun elendigheden tilbage, hvis man skal tro Anne Leonora Blaakilde. Hun præsenterer sin læser for tre typer af fortællinger som alle skriver sig ind i Den Store Fortælling om Alderdommen. Der er de gode historier, de grimme historier og de virk'lig grimme historier om gamle. Fælles for historierne er den negative klangbund. De gode historier er historierne om ældre, der spiller med i et band, kører racercykel eller bliver gift på trods af deres alder. De gode historier er fortællingerne om de ungdommelige ældre. I afsnittet om de grimme historier viser Anne Leonora Blaakilde, at udsagnet på trods optræder fordi vi ikke forventer, at ældre gør ovennævnte ting, som vi opfatter som ungdommelige. »Selv tilsyneladende positive fremstillinger af ældre er kun positive, fordi de overrasker vor negative forventning.« Med reklamer som eksempler viser Anne Leonora Blaakilde, at vores forventninger til ældre er, at de har dårlig fysik, at de opfører sig infantilt og at de er uden livsglæde. Endelig angriber hun i afsnittet om de virk'lig grimme historier opdelingen mellem »de« (gamle) og »vi« (andre). Kategoriseringen efter alder som kommer til udtryk ved anvendelse af betegnelsen »de gamle« viser en tankegang »præget af en ensliggørelse som rummer nedlæthed og medlidenhed over for mennesker, der anses for at være gamle«.

Til de tre slags historier, som fletter sig sammen i vores fælles negative forventning til alderdommen svarer de små personlige fortællinger. Anne Leonora Blaakilde har interviewet gamle kvinder for at finde frem til de fortællinger, gamle fortæller om sig selv. Hun kalder de tre for henholdsvis tilpasnings-, forsvars- og angrebsfortællinger. Den gode, rare bedstemor er et eksempel på en kvinde, der har affundet sig med at være gammel og har tilpasset sig sine omgivelser, for ikke at blive fortalt ind i den store negative fællesfortælling. En anden kvinde forsvarer sig overfor den negative forventning ved at sige om sig selv »jeg er ikke gammel indvendig, det er kun udvendig!« Denne opdeling af indvendig og udvendig alder giver gamle mulighed for at distancere sig til den store fortælling om alderdommen ved at påberåbe sig indvendig ungdommelig-

hed. Angrebsfortællingerne bliver fortalt af dem, der allerede er fortalt ind i den store negative fællesfortælling. De angriber nutiden når de siger »Jeg mener altså, at der var mere hygge dengang.« Med angrebsfortællingerne skaber de en idylliseret forestilling om livet som gammel i gamle dage. Men Anne Leonora Blaakilde viser, at også gamle dages gamle var befængte med negative forventninger. Den idelige indførsel af nye betegnelser for mennesker med høj alder mener Anne Leonora Blaakilde er et tegn på, at der er noget, man gerne vil skjule. For tiden er det politisk korrekte udtryk »senior«, det afløser ordet »ældre« som afløste »gammel« osv. Hun introducerer et model hun kalder »sokke-modellen« for at beskrive, hvad det er, der sker. Når man er fløvet over sine beskidte sokker, kan man trække et par rene udenpå. Det samme kan man gøre med ord. Når en betegnelse for gamle mennesker er blevet for befængt med negative forestillinger, har man opfundet et nyt ord. De »nye sokker« bliver bare ikke ved med at være rene – efter som der sidder lag på lag af beskidte indenunder! Et nyt ord som klinger af positiv velvilje i starten, får hurtigt en negativ undertone. Det ses også af rækken af de navne som institutioner for ældre har haft gennem tiden: fattiggård, alderdomshjem, de gamles hjem, plejehjem, »Solbakken«. Det hjælper ikke at skifte navnet ud, når det er den samme fod, der sidder i sokken! Anne Leonora Blaakilde foreslår, at vi gør noget ved foden. Problemet er at »[v]i har svært ved at finde kvaliteter i selve alderdommen, fordi vi med Den Store Fortælling om Alderdommen frygter dette livsafsnit så meget, at vi distancerer os fra det, vender ryggen til, og taler os bort fra det.« Ugenkendelig navngivning som f.eks. »Solbakken« er ifølge Anne Leonora Blaakilde et eksempel på denne stadigt øgende distance. Anne Leonora Blaakilde ønsker, at vi begynder at fortælle andre historier om alderdommen, som kan nuancere den forestilling vi har, om at blive gammel. I stedet for at tilbede ungdommelighed må vi give alderdommen sit eget værd og fortælle alderdomshistorier med alle de nuancer, som findes i andre livsfaser – men på gamles egne betingelser! – og så skal vi først finde

ud af, hvad de er! Hun afslutter med at skrive »Det bliver spændende at se om de mennesker, som var med til at lave et ungdoms-oprør, vil blive ved med at hige efter ungdommeligheden (som de hidtil har gjort), eller om vi snart vil se et decideret alderdomsoprør. Hvis det sidste bliver tilfældet, skal der nok blive åbnet for posen af mere nuancerede og mere positive fortællinger om alderdommen.«

Bogen er skrevet som en undervisnings- og debatbog henvendt til alle med interesse for ældreområdet. Den er skrevet i et lettilgængeligt sprog og den kommer med mange illustrerende eksempler. Dog har eksemplerne en slagside idet hele interviewmaterialet er lavet med kvinder og det øvrige eksempelmateriale også i overvejende grad handler om kvinder uden at der er nogen særlig begrundelse for det. Bogen provokerer ved at generalisere sin læsers holdning idet den gør os alle (ynglinge som seniorer) skyldige i kun at fortælle helt igennem negative alderdomshistorier. Skulle en eller anden indvende, at hun da kender mange friske gamle mennesker, så svarer Anne Leonora Blaakilde at sådan en udtalelse blot afslører, at vi grundlæggende ikke tror på, at gamle er friske. »For hvis vi troede på, at flertallet af gamle vitterlig var intellektuelt friske – som de rent faktisk er – så ville dette fænomen være for banalt overhovedet at nævne.« Bogen om Den Store Fortælling om Alderdommen peger bestemt på nogle vaneforestillinger som det vil være sundt at få set efter i sømmene.

Helle Janke

Peter Dragsbo, Harriet M. Hansen, Mogens Bo Henriksen, Bjarne Porsmose & Charlotte Dreyer Skov:
Silkesognet. Brenderups historie fra oldtid til nutid

Middelfart, Støtteforeningen for Ejby Kommunes lokalhistoriske arkiv, 1999. 212 sider, ill. ISBN 87-986709-1-3. Kr. 195,-.

En professionelt skrevet kultur- og lokalhistorie, hvor forfatterne har påtaget sig opgaven med at skrive den lange historie om et lokalområdes opståen, dets forandringer og vækst over hundreder af år. Et lo-

kalt fond, »Justesens Familiefond«, henvendte sig til Middelfart Museum og bad dem om, at påtage sig opgaven. Bag fondens oprettelse står en karakteristisk dansk virksomhed, der voksede sig stor ved at producere en vogn, Brenderup-traileren, som også sælges på det internationale marked. En vogn, der er blevet den uundværlige basis for mange fritidsaktiviteter, og som netop fortæller hverdagshistorie. Siden oliekrisen i 1973 er traileren blevet omdrejningspunktet i danskernes »grå« udvekslingsøkonomi i en aldrig hvilende strøm af hente-, bringe-, bytte- og handle-transaktioner.

Bogen starter med oldtiden, ca. 12.000 år før Kr., og slutter med 1999. Umiddelbart er det en traditionel skrevet sognehistorie med behandling af de områder, som hører ind under en sådan. D.v.s., at først beskrives områdets geografi og landets tilblivelse. Herved lægges et grundlag for forståelsen af, hvorledes mennesker i tidens løb har udnyttet naturens ressourcer, og hvilke næringsveje, ressourcerne har givet grundlag for. Det er en egn, der er begunstiget fra naturen med skove, åer, enge og kyst i læ af Båring Banke. Foruden det almindelige landbrug er der i tidens løb udviklet en række givtige bierhverv med dyrkning af humle, frugt, tobak og udviklet et havebrug med gartnerier. Det har været en rig egn, hvor oldtidsfund fortæller om bosættelser allerede i stenalderen. Menneskers færden kan følges fra boplads til boplads gennem oldtidens forskellige tidsperioder. I bogen debateres, om det er forskellige kulturer, arkæologerne støder på, eller det har været den samme. Når jorden var udpint, blev bopladsen flyttet. Først i jernalderen og vikingetiden udvikledes de landsbyer, som stadig eksisterer, og den administrative inddeling af landskabet fastlagdes.

Hele vejen igennem skrives den »store historie« og den »lille historie« ind i hinanden. Den lokale historie sættes ind i et samfundsmæssigt perspektiv på en måde, der i høj grad tilgodeser den kulturhistoriske fortælling og samtidig gør den til spændende læsning. Bogen repræsenterer således et stykke Danmarkshistorie, og er derfor velegnet som historielæsning i den lokale skole.

Projektet lykkes bedst i den ældre historie op til industrialisering og udvikling i 1800-tallet. Landsbyens historie om udviklingen af landbruget, antal gårde og huse er behandlet eksemplarisk omkring selvejerbønder, krongods og fæstebønder. Forfatterne er godt inde i de arkivaliske kilder. Vi følger personerne, aflæser gennem matriklerne fra sidste halvdel af 1600-tallet, hvad der var af gårde og huse og gennem jordebøger og landgilder, hvilken form for landbrug, de drev.

Gennem folketællinger og kirkebøger bliver læseren endnu mere fortrolig med landsbyens familier og deres »skæve« giftemål for at få gård eller forsørgelse. Allerede her støder læseren på personer og store gårde, hvis slægter blev foregangsfolk og igangsættere gennem 1800- og 1900-tallet.

Historien er bygget op omkring nogle centrale emner: Udviklingen af landbrug og landsbyer indtil slutningen af 1800-tallet. Hertil kobles et afsnit om de roller som herregården, Kærsgård, og hovedgården, Holsegård, har spillet. Derefter kommer et glimrende afsnit om bierhvervene. Humle dyrkningen har været en rig næringskilde i flere hundrede år. Forfatteren bruger folketællingen fra 1801 som grundlag til en gennemgang af humleavl. Udstedelse af markedspas er kilde til en beskrivelse af humlehandlen. Humleavlens storhedstid faldt i midten af 1800-tallet. De store industrialiserede bryggerier som Carlsberg og Tuborg bruger tysk humle. Tobaksdyrkning har været en anden stor binæring. Eventyret sluttede i midten af 1900-tallet. Frugtavl og gartneri, tilsammen kaldt havebrug, og jordbærvavl blev andre næringskilder. I beskrivelsen af disse følger vi også personer og steder. I sidste udgave af Trap Danmark kan læses: »Få steder i Danmark er præget af så mange frugthaver og frugtplantager som her, og både avl, behandling og handel med frugt er et væsentligt indslag i erhvervslivet«. Brenderup Frugtsamlercentral blev stiftet i 1934. Den eksisterer stadig, trods gode og dårlige tider og indtil flere fusioner.

Kapitlet om »Sogn og folkestyre« sætter ligeledes begivenheder ind i et samfundsmæssigt perspektiv. Her behandles de administrative ændringer omkring 1800 ved-

rørende skole- og fattigvæsen. Opstarten på det kommunale selvstyre behandles gennem beskrivelse af, hvorledes sogneforstanderskabet og sognerådet kom til at fungere.

Så tages der fat på udviklingen af stationsbyen Brenderup, der fik sin jernbane i 1911. Med denne etableredes en række nye erhverv i byen. Det blev en flot start, der stort set var slut omkring 1938. De fleste nye næringsdrivende var tilflyttere. Der var visioner om at skabe en rigtig by, og der blev dannet en Borger- og Håndværkerforening kort efter 1911. De søsatte den store amtsudstilling i 1923. Beskrivelse af elværkets opkomst og Brenderup-trailerens industrieventyr hører med til stationsbyens historie.

Herefter kommer et afsnit om kirken og dens bygningshistorie, hvor der i tidens løb er foretaget ret store ændringer. En gennemgang af præsterne og deres tidligere mangede administrative opgaver mangler heller ikke. Derpå bliver det skolernes tur. Opførelsen af Brenderup Realskole 1910-11 var et pretentiøst foretagende, men skolen har dog overlevet til i dag.

Bogen slutter med et afsnit: »Brenderup i nye tider«. Her skrives om dannelsen af storkommunen og det nye velfærdsgode, Brenderup alderdomshjem fra 1948. Sidst moderniseret i 1990'erne.

Selvom Brenderup ligger i et smørhul, har befolkningen været bange for, at Brenderup ville ændre status ved sammenlægningen til storkommune. Det kom til oprør, og en helt ny bestyrelse i Borger- og Håndværkerforeningen blev indsat. Det gamle »Forenings-Danmarks« rammer passede ikke mere til de nye tiders udfordringer. Nye tiltag og byudvikling diskuteredes. Byfornyelsesselskabet Danmark kom ind i billedet – og Brenderup højskole blev byfornyset. I foråret 1999 lykkedes det at sætte et byggeri igang til opførelse af et Brenderup Aktivitetscenter, der bl.a. skal rumme en stor hal.

Forfatterne tager pusten, når det drejer sig om 1900-tallet. I bogen behandles slet ikke de folkelige bevægelser, der dog må have sat sig nogle spor i Brenderup sogn? eller andelstiden. Sammenhængen mellem ressourcer, landbrug og mennesker er

så godt beskrevet i bogens første halvdel, hvorfor følges denne udvikling ikke i 1900-tallet? hvor der gang på gang har været store strukturændringer. Er de gået sporløst hen over Brenderupbønderne? eller er der ingen tilbage af dem? Det ville være spændende at få et bud på, hvordan denne historie skal skrives, og hvilke faktorer, der kan være omdrejningspunkter.

Desuden skal det nævnes, at der kunne være læst bedre korrektur. Der er alt for mange forkerte ord, der vidner om, at forfatterne har ændret på sætningernes ordlyd. Enkelte steder mangler ligefrem resten af ordets stavelser.

Trods manglerne er det spændende at læse Danmarkshistorie på denne måde.

Kirsten Rykind-Eriksen

Ib Askholm: Livets varsler

Rødovre, Askholms Forlag, 1999. 192 sider., ill. ISBN: 87-90721-12-8. Kr. 188,-.

Ib Askholm er udkommet med en ny bog med titlen »Livets varsler, om fødsel, tilværelse og skæbne«.

Forfatteren skriver i forordet, at han i forbindelse med udgivelsen af »Gamle danske vejrvarsler«, fra midten af 80'erne, modtog en række henvendelser angående vejrvarsler og dansk folketro. Den store interesse for varsler inspirerede Askholm til at samle så mange relevante overleverede samt nutidige spådomme og varsler som muligt, for derefter at fremlægge dem i en praktisk håndbog til hverdagsbrug.

Askholm indleder sin bog med en historisk skitse over opfattelser af tro, overtro, spådomme og varsler henholdsvis i almuens forestillingsverden, hos naturvidenskaben og i den kristne kirke.

Dernæst følger en gennemgang af varsler, inddelt efter kategorier som »hjemmets verden«, »de store familiebegivenheder«, »overnaturlige væsner og fænomener«, samt et udvalg af varsels- og spådomssystemer. Desuden medtager bogen også 'nyere' varsler som f.eks. dem der er knyttet til sportens verden.

Ved gennemlæsning af bogen savnede vi, specielt i indledningen, en mere videnskabelig tilgang til stoffet, eller i det mind-

ste nogle kildehenvisninger. Indledningen er præget af forfatterens egne postuler, hvilket medfører, at det er vanskeligt for læseren at afgøre, hvad der er facts og hvad der er forfatterens egen mening. Her burde han have inddraget og henvist til sin baggrundslitteratur.

Selv om »Livets varsler« er en opslagsbog der henvender sig til et bredt publikum og ikke giver sig ud for at være et videnskabeligt værk, burde forfatteren forholde sig til sine kilder.

Bogen er inddelt efter »de enkelte varslers konkrete fremtrædelsesform, eller er samlet i større fællesgrupper efter det miljø hvori de optræder«. Der tages således udgangspunkt i den 'genstand' (dyr, sted eller fænomen) varslet knytter sig til. Denne kategoriske inddeling synes at forudsætte, at læseren har et mere specifikt kendskab til varsler, end bogen lægger op til.

F.eks. er det ikke muligt at slå op under overordnede kategorier som dødsvarsler, lykke- og ulykkesvarsler i stikordsregisteret, men derimod må læseren vide præcis hvad det er for en 'genstand' der indgår i varslet.

Den materielle genstandsinddeling medfører også at mange af varslerne bliver gentaget i de forskellige kategorier, og at varsler overlapper hinanden. Andre steder medfører inddelingen at varsler omhandler samme emne splittes op i flere kategorier. F.eks. er der flere varsler omkring graviditet under kategorien »hjemmet«, som hverken findes eller er henvist til under kategorien »graviditet«.

Bogens første afsnit om varsler knyttet til hjemmets verden, virker rodet, mens afsnittene om de store familiebegivenheder og overnaturlige væsner og fænomener fungerer godt til trods for de mange gentagelser.

I »udvalgte varsels- og spådomssystemer« samt i afsnittet om spåkoner, spåmænd og hekse, nævner forfatteren emner som astrologi, biorytmer og solpletter samt personer som Jomfru Fanny og Nostradamus. Disse afsnit fylder tilsammen kun ti sider, medregnet illustrationer, og man kan undre sig over, hvor relevant det er at medtage så komplekse emner, når de ikke uddybes nærmere.

Ideen med bogen er god nok, det er et

interessant materiale Askholm præsenterer på ny. Dog medfører den store stofmængde at nogle af afsnittene, især de to sidste, fremstår som overfladiske.

Tanja Pauck og Margretha Nónklett

1b Askholm: Årets højtider

Rødovre, Askholms Forlag, 1999. 152 s. ill. ISBN 87-90721-18-7. Kr. 188,-.

Årets højtider er femte bind i en serie, hvor de foregående har informeret om henholdsvis gamle dages kalenderdage, vejrvarsler og spøgelse og sagn fra danske Slotte og Herregårde.

Årets højtider er en bog, der vil noget. Den omfatter ikke kun Danmarks højtider, men hele Skandinaviens. Den er fra forfatterens side tænkt som et opslagsværk, hvorfor den har et omfattende stikordsregister. Samtidig giver bogens flotte lay-out (skrivebordsvenligt A-5 format), lyst til at bladere igennem bogen, som med en illustration introducerer hver af årets tolv måneder.

For hver måned gives informationer om fest-, højtids- og helligdage med angivelse af særlige flagdage i de skandinaviske lande. De kongeliges fødselsdage og en biografi for hvert enkelt medlem af de nordiske kongehuse, er det også blevet til. (Det er for meget – det tenderer kongerøgelse). Mere end 100 fest- og helligdage beskrives uddybende, side om side med informationer om Kyndelmisse, Valentinsdag m.m.

Til sidst beskriver bogen de katolske, jødiske, græsk-ortodokse og muslimske højtider, tidsregningens historie og den kalendermæssige baggrund for de hjemlige som de fremmede kulturers fest- og helligdage. Læg så hertil en oversigt over samtlige nordiske flagdage – med en skildring af den historiske baggrund for disse – og de danske flagregler, og skikke omkring en række helligdage, og bogen er slut!

At forfatteren er historiker fornægter sig ikke. De historiske- og religionshistoriske informationer er faktuelle, og en fyldig litteraturliste opfordrer og giver inspiration til at opspøge yderligere informationer, da de fleste af kalenderens mærkedage dækker

over meget sammensatte problemstillinger, som forfatteren bemærker i sit forord.

Folkloristisk set er bogen meget historisk. Der bruges begreber som tradition, folketro, skik og brug, men reelt er oplysningerne herom få. Mikkelsdag kan slet ikke findes i stikordsregistret, og under dens »officielle« navn, Sct. Michael, udredes det religionshistoriske, hvorimod forestillingen om sommerens ende og »skifte-dag« for piger og karle, kun kort berøres.

Valborg aften og -dag i Danmark nævnes kort – i beskrivelsen af Valentinsskikke i England – men traditionen med bortmånninger og bål for at forhindre forgørelse af folk og fæ skulle have været nævnt. Gadebasse-institutionen med tilhørende udde-ling af »gadelam«, hører også til her, og burde have været mere end en note til en valentinsskik.

Bogen kan anvendes som (religions) historisk opslagsværk – krydret med lidt folkloristik, men er først og fremmest et smukt udført alternativ til skrivebordskalenderen.

Marianne Kold

Lene Floris & Anette Vasström: På Museum – mellem oplevelse og oplysning

Roskilde Universitetsforlag. 1999. 411 sider. Udkommet i skriferækken Humanistisk Historieformidling b. 6. ISBN 87-7867-033-0. Kr. 298,-.

Lene Floris og Anette Vasströms bog er sjette bind i den skriferække, der blev udgivet af Center for Humanistisk Historieformidling, der fungerede i perioden fra 1995 til 1998. Centrets var fysisk placeret på Danmarks Lærerhøjskole og havde til opgave, med økonomisk baggrund i en treårig bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd, at belyse den humanistiske historieformidlings særlige kendetegn og vilkår. Projektarbejdet var tværinstituti-onelt- og tværfagligt anlagt og her arbejdede forskere med vidt forskellig faglig tradition og baggrund.

Også museernes overordnede og tradi-tionsrige bidrag til historieformidlingen i Danmark blev genstand for undersøgelse og forskning i forbindelse med projektet.

Blandt andet i form af den bog der her skal omtales. Opgaven blev kompetent over-draget til to af dansk museumsverdens markante etnologer og museumsformid-lere, nemlig tidligere museumsinspektør på Arbejdermuseet – og nu enhedsleder på Nationalmuseet – Anette Wasström og tidligere museumsinspektør ved National-museet, Nyere Tid i Brede – nu leder af Holbæk Museum – Lene Floris. Det er de-res mangeårige viden og indsigt i museer-nes formidlingstraditioner, der danner baggrund for bogen.

Bogen er delt op i kapitler, hvor forf. pri-mært individuelt beskriver og fortolker ud-sagn om museernes udvikling og rolle i samfundet. Første afsnit, skrevet af de to forf. i fællesskab, hedder »Orden i tingene« og er en beskrivelse af museernes udvik-lingshistorie fra de fyrstelige kunstkamre og til nutidens mangfoldige museer – i både indhold, historieformidlings profil og organisatorisk forankring. I Wasströms afs-nit »Udstillinger og de ægte ting« sættes museernes specifikke egenart, nemlig det at arbejde med- og udstille/formidle origi-nale historiske genstande og indsamlede udsagn, i relief. Her er endvidere en dis-kurs om udvælgelse af museums-genstande og deres reelle autenticitet til at kunne belyse komplekse historiske sam-menhæng. Afsnittet »Nationalt og globalt – lokalt og socialt«, også af Wasström, be-handler museernes afsæt, når de med me-get forskelligartede genstandstyper og samlinger søger at fortælle enten den store og samfundsorienterede kollektive historie – eller det enkelte individs egen og mere lokale historie. I afsnittet beskrives endvidere de tre »studieeksempel-mu-seer«, der danner grundlag for en stor del af bogens analysegrundlag, nemlig Natio-nalmuseet – med sit mangeartede og nati-onalt forpligtende virke, der giver en sær-status i museumsverdenen. Langelands Museum – der er dybt forankret i det nære lokale miljø og endelig Arbejdermuseet i København, der har afsæt i en socialgrup-pes baggrund og egenart, og søger at for-tælle denne gruppes og fagbevægelsens historie. Næste og ret omfattende afsnit, skrevet af Wasström, hedder »At gå på museum«. Her analyseres, ved hjælp af publikumsundersøgelser på de udvalgte

museer, publikums adfærd, holdninger og udsagn. Dernæst følger et afsnit skrevet af Floris med titlen »På museum – på landet« hvor frilandsmuseernes historiske udvikling rides op, og hvor netop denne museumstypes autencitet som lokalitet for (romantisk?) historieformidling debatteres. Afsnittet baseres blandt andet på en række publikumsanalyser på Frilandsmuseet i Lyngby. Slutafsnittet er skrevet i fællesskab af de to forf. og har fået titlen »Arv og eje – historien i hverdagen«. Her diskuteres blandt andet det ikke særligt distinkte begreb »kulturarv« – der er som et mantra i museumsverden – og her opsummeres de foregående afsnits resultater i en syntese, med et bud på fremtidens museer.

Det er et sympatisk projekt – og et stort og omfattende arbejde de to forf. har påtaget sig Bogen er sympatisk fordi der ikke er reflekteret så meget i Danmark over museernes egentlige projekt, relevans og overordnede rolle i samfundets udvikling. Spredte bidrag er gennem tiden fremkommet, men de store synteser er det ikke blevet til. Der mangler ganske enkelt en faglig tradition i Danmark, blandt de fag hvor museumsansatte hyppigst rekrutteres, til at få en videnskabelig museologisk diskussion af museernes mål og midler i fremtidens samfund. I det lys er bogen en milepæl, hvor nutidens praktiske museumsarbejde, som det udføres rundt på landets museer, analyseres, og hvor elementer af den spredte diskussion, der trods alt har været afholdt gennem årene, samles op og søges sat ind i en større sammenhæng.

Bogens ambitionsniveau er stort og omfattende, ikke blot på grund af de 411 siders tæt skrevet tekst, men også projektet: at beskrive de danske museers egenart gennem mere end 300 år. Når endvidere ambitionen er at foretage denne analyse ved hjælp af fire eksempler på museumspraksis; henholdsvis på et stort nationalt museum (Nationalmuseet), et stort frilandsmuseum (Frilandsmuseet i Lyngby), et markant specialmuseum (Arbejdermuseet) og et gammelt og vel forankret lokal-museum (Langelands Museum i Rudkøbing), skal det blive en omfattende bog!

Der er mange vigtige analyser og poin-

ter om museernes virke i bogen. For mig står specielt afsnittet om »Udstillinger og de ægte ting« stærkt. Her gør Wasström sig en række iagttagelser om udvælgelse af de genstande der »musealiseres« – eller gives evigt liv som historiebærere på et museum. Et afsnit landets museums-«tingfindere» og museumsmagasin forvaltere kunne have glæde af at orientere sig i. For ved indsamling – reflekteret som mere tilfældigt – påtager museumsfolkene sig det store ansvar det er, i princippet at bevare det indsamlede til evig tid. Hvem mon regner på magasinprisen »til evig tid«, når man indsamler ting på landets museer? Også i afsnittet »At gå på museum« har Wasström vigtige pointer om museernes fremtid. Specielt i afsnittet »Farvel til fordybelsen?» hvor hele museumsprojektets ide debatteres i et fremtidsperspektiv. Her fremhæves det, at det er netop der hvor der er et differentieret og aktiverende samspil mellem mennesket og de helt håndgribelige (historiske) ægte materielle vidnesbyrd, at museerne har sin unikke styrke – er et rum for fordybelse og magi.

Bogen rummer en række meget indsigtssrige og værdifulde betragtninger om museernes liv og virke, og gennemgående i bogen fornægter de to forf. praktiske erfaringer med museumsarbejde sig ikke! Lidt kritik: Bogen har en tendens til enkelte afsnit at stå sært ukoordineret – nærmest som små essays med forskellig tematik og opbygning. Jeg tror, at bogen med fordel kunne have været delt i to mere overkommelige størrelser og gerne som forf. individuelle bidrag. Det ville have været til gavn for specielt Lene Floris's afsnit »På museum – på landet« – om Frilandsmuseet i Lyngby, der nok er en analyse værd, men som i nærværende bog ikke virker rigtigt velplaceret.

Bogen slutter med en vigtig tese: »Det bliver derfor museernes opgave i fremtiden at engagere sig i et nyt dannelsesprojekt, men således at brugerne får mulighed for at være aktive med- eller modspillere i historieformidlingen der skal skabes mulighed for dialog mellem museet og brugerne«. Med bogen har de to forf. afleveret deres vigtige bidrag til en tiltrængt diskussion om museernes fremtid.

Nils M. Jensen

Palle Eriksen:

Poskær Stenhus. Myter og virkelighed
Moesgård Museum 1999. ISBN 87-87334-34-8. Kr. 125,-.

Palle Eriksen har skrevet en bog om et enkelt fortidsminde, runddyssen Poskær Stenhus på Mols. Det viser sig at være en god optik, idet det snævert afgrænsede udgangspunkt gennem bogen bliver til et stort og vidtforgrenet emne med mange tråde frem og tilbage i tiden, til fjerne egne og med mange fagdiscipliner inddraget. Bogen er delt i to hoveddele, hvor vi begynder med nyere tid, de skriftlige kilder og mundtlige overleveringer. I åndeløs spænding læser man om anlæggets skæbne gennem tider, hvor bevaringstanken lå fjernt med mange angreb på den store runddyssse. De store Sten kunne forvandles til nyttige skærver og dermed indtjening eller der kunne i 1930 sysles med planer om at bygge afholdsrestaurant til de mange turister! Opfindsomheden var stor. Palle Eriksen gennemgår historien ud fra gamle kort og tegninger, stednavneforskning, beskrivelser i Den danske Atlas 1768, opmålinger af grundplanen fra 1770 frem mod den begyndende ødelæggelse i 1859, der førte til runddyssens fredning i 1860. Palle Eriksen har blik for de forskelle, der har været mellem den lokale husmands økonomibevistde syn overfor den dannede elite som præsten, fogeden og amtmanden, der ud fra nationalromantiske forestillinger sloges for arven fra oldtiden. Eliten vandt naturligvis, og husmanden fik penge for at afstå dyssen til fredning. De professionelles indsats, bl.a. i form af Nationalmuseets systematiske beskrivelse og kortlægning af fortidsminderne, restaurering af dyssen i henholdsvis 1900 og 1943 problematiseres ligeledes. Dyssens symbolske værdi som særlig dansk i forskellige ideologiske kampagner dokumenteres ligeledes, lige fra »Nej til atomkraft« fra 1979 til Stendyssefesten i 1937, hvor formålet var at købe dyssen. Poskær Stenhus undgik med nød og næppe ødelæggelse og blev endvidere med tiden et nationalt monument.

Anden del af bogen beskæftiger sig med megalitanlægget i oldtiden: Hvordan er den store dysse bygget, og de store

dæksten blevet placeret? Hvorfor byggede man dysserne, og hvem byggede dem? Palle Eriksen undersøger med trinitvis de teorier og myter, der er knyttet til deffe særlige anlæg og megalitanlæg i almindelighed. Først gennemgås dyssens konstruktion og de forskellige teorier, der har været gennem tiden om, hvordan man i oldtiden har båret sig ad. Med grundighed trækkes paralleller ind, både fra det lokale område, men også fra andre steder med megalitanlæg som Syrien og Indonesien. Der bestemmes, hvor stenene stammer fra, hvilken målestok, der evt. har været anvendt samt hvorvidt dækstenen er en såkaldt tvillingsten, hvor den anden halvdel findes i det lokale område. Endvidere undersøges det, om der har været to kamre i dyssen (hvor det ene så i dag er ødelagt), og om højen har været overdækket med jord. Begge dele svarende der benægtende på. Dyssernes funktion i datidens samfund søges der også en forklaring på. Eriksen peger på, at anlæggene må ses som hellige steder – en kompleks og integreret del af samfundet. Anlæggets orientering efter solen samt stenenes skåltegn tolkes ligeledes som monumentets led i en religiøs kult.

Myter og virkelighed – bogen undertitel – har været styrende for de temaer, der bliver taget op og måden det gøres på. Palle Eriksen afliver nogle myter, men til gengæld er der spørgsmål, vi aldrig får svar på. Og måske heller ikke skal have svar på?

Bogens layout fortjener en særlig omtale. Den er ualmindelig vellykket, smuk uden af være overlæsset, enkel uden at være påtaget minimalistisk. Gamle stik, opmålinger, grafik af kunstnere samt sort-hvide fotografier udgør en billedside, der understreger den ligefremhed, der ligger i teksten. Uden at gå på kompromis med det faglige indhold, fortælles der en mangefacetteret historie med henvisninger og litteraturliste for de, der gerne vil gå videre. Som formidling er bogen uovertruffen; den forbinder fortid og nutid på en tankevækkende måde.

Lykke Pedersen

**Else Nørgaard og Claus Bjørn (red.):
Det Danske Landkøkken. Dansk
Familielandbrug, Familieudvalget**
København 1999. 125 sider, ill. ISBN 87-
986593-1-6. Kr.128,-.

Grønkålssuppe kogt på svineskank serveret med hjemmerunket sennep, brændende kærlighed og rødgrød med fløde er vægtige udtryk for en levende kulturarv, der er ved at forsvinde!

Famieudvalget under Dansk Familielandbrug har udgivet en historisk kogebog med den hensigt at videregive et stykke dansk madkultur, baseret på forestillingen om det traditionelle, danske landkøkken. Bogen består af en introduktion, skrevet af historikeren Claus Bjørn om landbrug, landbosamfund og landkøkken omkring 1950 samt en opskriftdel, bestående af godt 160 gennemprøvede opskrifter samlet fra fire generationer af landbokvinder fra 1800-tallet og frem. Indledningen sætter opskriftdelen ind i en historisk ramme og giver et indblik i landbosamfundets vilkår og organisation i forrige århundrede, men især skildres tidspunktet omkring 1950 med hensyn til landkøkkenets indretning og teknologi, indkøb og selvfor- syning, måltiderne, arbejdsdeling, årtidernes rytme og opbevaring m.v. Bogen er rigt illustreret med farvefotografier af retterne, men indeholder også mange stemningsbilleder af landskaber, interiører og mennesker.

Bogens hoveddel er naturligt nok opskrifterne, der er inddelt i temaafsnittene bagværk, middagsretter, fisk, pålæg, tilbehør og andet godt, desserter/grødderter samt syltning. Der er udvalgt gode, solide klassikere som bl.a. frikadeller, stegt flæsk med persillesovs, sagosuppe og æbleskiver, og bagværket fylder dejligt meget! Egenproduktionen fra stald og have forvandles i køkkenet til sunde, lødige middagsretter og søndagsfrokoster. Årtidens

danske råvarer er udgangspunktet for både hverdags- og festretter. Hovedsigtet er, at læserne skal have glæde af at lave maden, så opskrifterne er tilpasset nutidig husførelse og mulighed for at skaffe råvarer. Opskrifterne er enkle at gå til og instruktivt bygget op, så det kræver ingen særlige forkundskaber at tilberede maden. Bogen er tænkt som forældregenerationsens gave til de unge! Landbokvinderne med deres mangeartede opgaver, kundskaber og evne til at sammenbinde landhusholdet hyldes således gennem at op-høje maden til kulturarv, der skal bevares. Det er straks mere problematisk, hvad det så er for en kulturarv, man vil fremme. Fx havde det været rart med en redegørelse for, hvordan opskrifterne er samlet ind, udvalgt og bearbejdet. Hvor i landet stammer de fra, fra hvem og hvornår? Er der ikke forskel på husmænd og gårdmænd, når det drejer sig om kostholdet? Var det alle, der med nøjsomhed, omhu og redelighed forvaltede de hjemlige råvarer? Indledningen berører ikke dette, ligesom der heller ikke henvises til, hvor de mange citater stammer fra. Dette er med til at give et nostalgisk billede af 1950-erne som den rene Morten Korch-idyl, inden verden gik af lave, hvor pigerne havde fletninger og rødternede forklæder på i høstmarken, mor skænkede kaffe af en Madam Blå og far selv kørte selvbinderens heste. De let slørede farvefotografier af mad og mennesker understøtter dette indtryk af harmoni og sammenhæng uden den mindste ironiske distance. Mad skaber naturligvis erindring og drømme, men hvilke?

Trods disse indvendinger er alt i alt prisværdigt, at Dansk Familiebrug har taget initiativet til at udbrede delvist glemte madderter, og bogen vil givetvis virke som en appetitvækker for de, der synes, at vi nu har fået nok af fransk mad, sushi og thailandsk køkken.

Lykke Pedersen

Bognotitser

Christian Kristensen og Helge Clausen:
Lundehøje By – Krambes Havn
Lokalhistorisk Arkiv for Holeby Kommune
1999. 184 sider. ill.

Bogen er en fortsættelse af bogen om Errindlev Havn, som blev anmeldt i dette tidsskrift i 1997. Der er tale om havne, som opstod, da de gamle blev lukket inde bag de diger, som blev bygget i slutningen af 1800-tallet.

Den fremtræder som en lang række kildefrem læggelser: arkivstudier, gamle avisartikler og moderne interviews med folk på egnen, og emnerne strækker sig fra herregårdshistorie til varepriser i gamle dage og personalhistorie. Man kan opfatte den som en novellesamling, med store og små noveller af forskellig interesse for folk udenfor lokalsamfundet, men en ganske charmerende samling, som man kan læse med fornøjelse i småbidder.

G.N.

Hans Thueslev:
Gårdmandsliv i landsbyen Holte
1625-1850
Søllerød Museum og Historisk-Topografiske Selskab 1999. 134 sider, ill. ISBN 87-87113-63-5. Kr. 100,-.

Forfatteren var jurist og havde derfor gode forudsætninger for at udnytte arkivalierne fra den offentlige administration. Han begynder forfra, i 1100-tallet, men erfarer, at det først er efter 1600 der er tilgængelige oplysninger, som gør, at man kan beskrive landbylivet, bondekulturen, mere detaljeret. Bogen er opdelt i 20 saglige kapitler

om fx landgilde og hoveri, familieforhold og folkehold, bygninger og inventar, stridigheder og selvstyre. De talmæssige oplysninger er anskueliggjort i grafer og tegninger, og der er bagi bogen en nyttig ordliste over alle de benyttede, overvejende administrative, betegnelser. Bogen er posthumt udgivet af Søllerød Museum da forfatteren omkom ved en bilulykke i 1994.
G.N.

Bent Østergaard:
Flygtninge i Europa
København, Gyldendal, 2000. 72 sider, rigt ill. ISBN 87-0039958-2. Kr. 153,-.

Bent Østergaard har, med basis Dansk Flygtningehjælp, Amnesty International og FN-forbundet gennem mange år kæmpet for at bringe reelle oplysninger om flygtninge og indvandrere i Danmark, bl.a. i de små bøger med titlen »Det passer ikke« hvori har tilbagevist de mere uhyrlige påstande fra fremmedfjendske kredse. I den foreliggende bog opregner har alle flygtninge grupper, som har været i Europa i hele det 20. århundrede, altså såvel de oversøiske som de mere lokale: fra de programfordrevne jøder som kom bl.a. til Danmark fra Rusland til de seneste ankomne Kosova-flygtninge.

For Danmarks vedkommende illustreres befolknings-sammensætningen i diagrammer: 5% udlændinge og 7% med udenlandsk baggrund. Anmelderen hører med i de 7% – som etårig indvandrer fra 1930. Sådan nogle må man huske at tænke på, når man tolker tallene.

G.N.

Indsendt litteratur

- Finn Arler og Ingeborg Svennevig (ed): Cross-cultural Protection of Nature and the Environment. Odense Universitetsforlag 1999. 248 p. ISBN 87-7838-347-1. Kr. 250,-.
- Grethe Banggaard: Til Gavn eller Til Skade Landbounderklassens vilkår under den kraftige befolkningstilvækst i perioden 1801-1845, belyst ved en undersøgelse af udvalgte fynske sogne. Auning, Landbohistorisk Selskab, 1998. 114 sider, ill. ISBN 87 7526-182-0 Kr. 148,-.
- Gillian Bennet: Alas, Poor Ghost. Tradition of Belief in Story and Discourse Loga, Utah State University Press, 1999. 232 sider. ISBN 0-87421-277-4. \$ 21.95.
- Brudstykker fra Blicheregnet. Blicher egnens Museumsforening 1999. 66 sider, ill. ISSN 0908-7737.
- Byhornet 1999, 1-4, Ballerup Historiske Forening, 1999. ISSN 0105-6433.
- Marianne Koskimies Envall: Blod på divan. Händelserna 1917-18 ur et österbottensk perspektiv. VASA, Österbottens Museum, 1999.
- Henrik Fangel: Haderslev Bys Historie 1864-1920. Haderslev & Aabenraa, 1998. 504 sider, rigt ill. ISBN 87-7406-088-0. Kr. 298,-.
- Kim Furdal: Foreningsarkiver fra Sønderjyllands Amt og Sydslesvig 1-2. Aabenraa, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, 1998. ISBN 87-90385-02-0. Kr. 190,-.
- Mette Guldborg (red): På Tobisfiskeri. Esbjerg. Fiskeri- og Søfarstmuseet, 2000. Tresproget udstillingskatalog, 32 sider, rigt ill i farver. ISBN 87 8787453940. Kr. 48,-.
- Poul Hansen: Bidrag til det danske landbrugs historie. Æbeltoft, Skipperhoved, 1999. 185 sider. Kr. 168,-.
- Henrik Harnow: Den danske ingeniørs historie 1850-1920. Århus, Systimes Teknologiserie. 1998 300 sider, ill. ISBN 87 7783 874 2. Kr. 300,-.
- Karl-Johann Hemmersam, Marianne Poulsen, Torben Weinreich: Historien fortalt – historiebøger for folkeskole og gymnasium. Roskilde Universitetsforl. 1998. 268 sider. ISBN 87-7867-028-4
- Connie Jantzen, Lennart S. Madsen og Rikke Agnete Olsen: Voldsteder i Danmark. Jylland II, Ebeltoft, Skippershoved 1999. 292 sider, ill. ISBN 87-89224-50 7. Kr. 188,-. Kr. 185,-.
- Bernhard Eric Jensen et. al.: Danmarkshistorier – en erindringens slagmark. Roskilde Universitetsforlag og Danmarks Lærerforening, 1997. 2. bd :593 sider, ISBN 87-7867-027-4. Kr. 395,-.
- Bernhard Eric Jensen og Anne Birgitte Richard: Livet fortralt. – litteraturhistoriske og faghistoriske biografier fra erne. Roskilde Universitetsforlag 1998. 240 sider. ISBN 87-7867-049-7. Kr. 228,-.
- Per Kristian Madsen (red): Middelalderkeramik fra Ribe. Byarkæologiske undersøgelser 1980-87. Højbjerg. Jysk Arkæologisk Selskab, 1999. 155 sider ill. ISBN 87-7288-589-0. Kr. 220,-.
- Hasse Neerbæk: Strøget i Hellerup. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1999. 112 sider, ill. ISBN 87-17-06911-4. Kr. 199,-.
- Ole G. Nielsen: Fra det forsvundne Slagelse Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1999. 96 sider ill. ISBN 87-7717-164-0. Kr. 98,-.
- Aagot Noss: Klesskikk i Tinn i Telemark. Frå tinndøllede til tinnbunad Kvinneklede. Oslo, Novus Forlag, 1999. ISBN 82-7099-313-1. NOK 322,-.
- Stig Nøhr og Edith Marie Rosenmeier: Fra det nu forsvundne Møn Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1999. 96 sider, ill, ISBN 87-7717-137-3. kr. 98,-.
- Rikke Agnete Olsen & Connie Jantzen: Voldsteder i Danmark. Jylland I, Ebeltoft, Skipperhoved, 1999. 319 sider, rigt ill. ISBN 876 89224-48-5. Kr. 188,-.

- Martin Reinheimer (red): Subjektive Welten. Wahrnehmung und Identität in der Neuzeit. Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins. Band 30. 1998. ISBN 3-529-02930-0.
- Alf Ross: Ret som teknik, kunst og videnskab. udvalgt af Isi Foigel et. al. København, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1999. 420 sider, ISBN 87-574-0172-1. Kr. 385,-.
- Jens Skriver: Da grundloven kom til Moesgård. Højbjerg. Moesgård Museum, 1999. 50 sider, ill. ISBN 87-87334-09-7. Kr. 75,-.
- Sønderjyske årbøger 1999 Haderslev, Historisk Samfund for Sønderjylland. 348 sider, ill. ISSN 0106-4452.
- Karsten Tuft: Leg og forståelse. Gadammers legebegreb udlagt i forhold til kulturel overlevering og psykologisk teori. Jysk Pædagog-Seminarium, 1999. Kr. 200,-. + forsendelse: 35,-.
- Erik Wassard: Fra det nu forsvundne Hillerød. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1999. 95 sider, ill. ISBN 87-7717-135-7. Kr. 98,-.
- Erik Wassard: Fra det nu forsvundne Køge. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1999. 96 sider, rigt ill. ISBN 87-7717-133-0. Kr. 98,-.
- Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland -en vejledning, 2. udgave. Aabenraa, Historisk Samfund for Sønderjylland, 1999, 166 sider, ill. ISBN 87-7406-055-4 Kr.128,-.

